

Mäetagused 62

SUURPEOD

Loe alates lk 55.

2 X cps

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

62

Hüperajakiri

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Tartu 2015

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Raamatututvustused ja uudised: Piret Voolaid & Asta Niinemets
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov
Küljendus: Diana Kahre

Toimetuskolleegium 2015–2020: Juri Berezkin (Peterburi Etnograafianstituut, Venemaa), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (Innsbrucki Ülikool, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Urmas Sutrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali ja uurimisgrandi IUT22-5 toetusel. Ajakirja valmimist toetab riiklik uurimistoetus IUT22-5, võrguversioon valmib riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu II” projekti EKKM14-344 toetusel.

EESTI KULTUURKAPITAL

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, DOAJ, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, ERIH Plus

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2015.62

© EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm
EKM Teaduskirjastus, F-seeria
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Kaas Andres Kuperjanov

Sisukord

Kaastööst	5
Mitteverbaalne sündmus kui usundilise jutuloome osa <i>Reet Hiimäe</i>	7
Saatekirjaga rahvaarsti juures <i>Mare Kõiva</i>	25
Rahvatantsu harrastamine ja suurpidudest osavõtmine: põhjused ja seosed subjektiivse heaoluga <i>Stanislav Nemeržitski, Iivi Zajedova</i>	55
Seened “keskaja sügise” kristlikus kunstis <i>Ülle Sillasoo</i>	75
MEIST ENDIST	
<hr/>	
Seitse soovi. Ootused ja täitumised 1967–2015 <i>Ave Goršič</i>	95
Richard Viidalepp rahvaluule koguja ja kolleegina <i>Pille Kippar</i>	101
IN MEMORIAM	
<hr/>	
Viire Villandi <i>Mare Kõiva</i>	111
Aleksander Heintalu ehk Vigala Sass <i>Mare Kõiva</i>	113

UUDISED

Palju õnne!	115
Põhja- ja Baltimaade pärimusarhiivide koostöö <i>Ave Goršič</i>	117
Rahvusvaheline konverents “Meelte kultuurid. Sissevaated sotsiaalse maailma sensuaalsusse” Zürichis <i>Reet Hiimäe</i>	119
Omakultuuri suurpidude konverents Tallinna Ülikoolis <i>Iivi Zajedova</i>	120
Kogumisest ja välitöödest, tänapäevast ja minevikust <i>Katre Kikas</i>	122
Valgevene kultuuriuurijad soovivad Eesti Kirjandusmuuseumi abil jõuda euroopalikku teadusruumi <i>Renata Sõukand</i>	126
Kroonika	129

TUTVUSTUSED

Teadusliku ja praktilise väärtusega kogumik Saaremaa muusikapärimusest. <i>See Soaremoa on üks väikene moa, aga siiski soarlane laulab koa</i> <i>Helen Kõmmus</i>	139
--	-----

Kaastööst

Mäetaguste toimetis avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resüme.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kõlgeda numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Mitteverbaalne sündmus kui usundilise jutuloome osa¹

Reet Hiimäe

Teesid: Kahe või rohkema osapoolega kommunikatsioon sisaldab alati ka mitteverbaalset aspekti, seda nii info edastamisel kui ka selle vastuvõtmisel. Vaatlen oma artiklis mitteverbaalset sündmust kui usundilise jutuloome osa, kuna sellele tahule on minu arvates seni suhteliselt vähe tähelepanu pööratud. Ometi on sageli kogu folkloorse narratiivi baasiks mitteverbaalne sündmus, mis on andnud selle pealtnägijale või edasijutustajatele inspiratsiooni nähtu tõlgendamiseks olemasolevast rahvausundist lähtuvalt. Mitteverbaalset komponenti sisaldavad usundiliste juttude tekstid koosnevad seega kahest osast 1) mitteverbaalse sündmustiku kirjeldamine; 2) jutustaja poolt verbaliseeritud tähendus/tõlgendus, mis seab kirjeldatu ajastukohasesse usundilisse raamistusse. Oma artiklis vaatlen peamiselt vanema pärimuse usundiliste juttude tekste, analüüsides, milliseid seaduspärasusi võib kohata mitteverbaalse sündmuse sõnastamisel, millist rolli mängivad selle juures sündmuse toimumise kontekst (näiteks aeg ja koht) ning jututegelaste tegutsemise laad ja resultaat. Teoreetilise baasina kasutan kommunikatsiooniuurijate, narratiivse paradigma teoreetikute ja usunditeadlaste töid.

Märksõnad: jutustamine, mitteverbaalne kommunikatsioon, mitteverbaalne käitumine, usundiline jutt

Sissejuhatus

Usundiliste juttude uurimine põhineb enamjaolt jutustajate esitatud lugude tekstivormis üleskirjutustel. Ent mind huvitab selliste tekstide kujunemisprotsess, eelkõige just mitteverbaalse komponendi roll usundilises jutuloomes. Hõlmab ju kahe (või rohkema) osapoolega suhtlussituatsioon alati ka mitteverbaalse aspekti, seda nii info edastamisel kui selle vastuvõtmisel (vrd Streeck & Knapp 1992: 3), ja sageli tundub, et kogu folkloorse narratiivi baasiks on mitteverbaalne sündmus, mis on andnud selle pealtnägijale või edasijutustajatele inspiratsiooni nähtu tõlgendamiseks olemasolevast rahvausundist lähtuvalt. Sellele tahule on seni võrdlemisi vähe tähelepanu pööratud, sest paratamatult on tehtavad järeldused mõnevõrra hüpoteetilise iseloomuga, ent sellegipoolest

võimaldab mitteverbaalse aspekti kaasamine usundilise jutu uurimisele ter-
viklikumalt läheneda, töötades vähemasti heuristilist lisaväärtust. Ma ei püüa
järgnevas rekonstrueerida täpseid algsituatsioone, mille põhjal usundilised
jutud on tekkinud, vaid minu eesmärk on eelkõige vanema pärimuse näidete-
le tuginedes osutada seaduspärasustele, mida võib mitteverbaalse sündmuse
sõnastamisel täheldada, ning asjaoludele, miks need jutud just sellisena on
traditsioonis püsinud. Vaadeldud usundilised jutud pärinevad Eesti Rahvaluule
Arhiivi käsikirjakogudest. Ühtlasi püüan vastata küsimusele, kuivõrd on kom-
munikatsiooniteooriaid ja narratiiviteooriaid ühitades ning neid konkreetsete
arhiivitekstide puhul rakendades mitteverbaalse aspekti uurimine usundiliste
juttude kontekstis üldse võimalik ja tulemuslik.

Mitteverbaalne kommunikatsioon ja narratiiviuurimine: teoreetilised lähtekohad

Mitteverbaalse kommunikatsiooni definitsioone on välja pakutud sellest ajast
peale, kui see termin 20. sajandi keskpaigas laiemalt tuntuks sai (Eesti kon-
tekstis nt Kimmel-Tenjes 1993: 536jj). Mitteverbaalse kommunikatsiooni all
mõeldakse enamasti kõiki infoedastamisviise, mida kasutatakse inimeste
vastasmõjuga suhtlemise ajal lisaks sõnalisele osale. Nende puhul kasuta-
takse vahendajana žeste, näoilmet, kehaosade asendit, liigutusi ja hoiakuid,
puudutusi ning lisaks teabe selliseid aspekte, mis on tajutavad öeldu sisuga
kokkusobimatuna (vrd Kendon 1981: 4). Juba mõningates sotsiaalteaduste
klassikute töodes on mainitud tahtlikke sümboolseid žeste ning kirjeldatud
neid keelelisele väljendusele eelneva eneseväljendusviisina (nt Durkheim [1895]
1982: 57jj). Ka uuemates kommunikatsioonialastes uurimustes rõhutatakse, et
mitteverbaalse suhtluse käigus toimub teabevahetus lisaks sõnadele kõikides
modaalsustes, kusjuures enamik mitteverbaalset kommunikatsiooni toimub
samaaegselt verbaalsega ja on taotluslik (Giri 2009: 690).

Valdavalt keskenduvad kommunikatsiooniteooriad vahetu suhtlemise akti-
dele, mitte mitteverbaalsuse kajastumisele kirjapandud tekstis, ammugi veel
üleloomulikku komponenti sisaldavates rahvajuttudes (kuigi paaril juhul on
definitsioonides liigitatud mitteverbaalse kommunikatsiooni alla siiski ka
ekstrasensoorsed tajumused, vrd nt Calero 2005: 280). Seetõttu ilmneb ar-
hiivitekstide uurimisel nimetatud definitsioonide valguses ootuspäraselt mõ-
ningaid kitsaskohti, näiteks tekitab raskusi usundilistes juttudes kirjeldatud
telepaatiliste kontaktide määratlemine. Eelkõige memoraadivormis lugudes
on levinud motiiv, mille kohaselt surnud lähedane (näiteks ema) annab oma
elavale lähisugulasele (näiteks tütrele) ilmumise märku, et kedagi elavatest

ähvardab oht. Otsest verbaalset sõnumiedastust selliste kogemuste ajal sageli ei toimu. Inimkogu nägemuslikku tajumist, mida tõlgendatakse surnud lähedase hoiatusena, saab küll käsitada teatava mitteverbaalse kommunikatsiooni aktina, kuid sellesse kätketud teabe lahtikodeerimine toimub täielikult teabe vastuvõtnud üksikisiku peas (mitme tunnistajaga juhtumeid esineb harva). Seega ei saa siin rääkida taotluslikult väljasaadetud sõnumist, vaid ainult teabe vastuvõtja tõlgendustest, mida ta oma kogemust verbaliseerides esitab.

Niisiis võib öelda, et kui kommunikatsiooniteooriates eristatakse suhtlusprotsessist rääkides teabe saatjat ja vastuvõtjat (kellest esimene edastab teavet ja teine tegeleb selle vastuvõtmise ja vastuvõetu töötlemisega), siis käesoleva artikli kontekstis on selle kahetise eristuse väljatoomine asjakohane eelkõige osutamaks tõsiasi, et kummagi osapoolle käsutuses olev info võib olla vägagi erineva kvaliteediga, kusjuures mitteverbaalsel sündmusel põhinevate usundiliste juttude puhul on sageli võtmeroll just teabe vastuvõtjal. Ka sotsioloog Niklas Luhmann omistab oma kommunikatsioonikäsitluses olulisemat rolli teabe vastuvõtjale, kuna vastuvõtja on see, kes määrab, kas ja kuidas teabe liikumine üldse aset leiab (Luhmann 1984: 191jj). Ehk siis käesolevas artiklis vaadeldud materjali kontekstis võib öelda, et vastuvõtja võib vahel vastu võtta teabe, mida pole üldse välja saadetud, või siis väljasaadetud teavet mitte märgata või mitte mõista. Väidetav pealtnägija või jutustaja määrab ka jutus kirjeldatud isikute staatuse, liigitades nad vastavalt üleloomulikeks olenditeks, maagilise rituaali läbiviijateks, tavainimesteks vms. Kuna minu kirjeldatud juhtudel on aktiivsem pool teabe vastuvõtja, olen vältinud saatjapoolse aktiivsuse aspekti rõhutamist ja kasutanud termini “mitteverbaalne kommunikatsioon” asemel pigem sõnapaari “mitteverbaalne sündmus”, “mitteverbaalne käitumine” või “mitteverbaalne situatsioon”, et hõlmata ka sellised tegevusviisid, mis ei sisalda sihiteadlikku teabeedastust (näiteks juhtudel, kui inimene ei teagi, et keegi teda jälgib ja tema mitteverbaalset käitumist maagilise rituaalina tõlgendab).

Siinkohal väärib märkimist, et mitteverbaalne käitumine toimub põhimõtteliselt kogu aeg – isegi täielikku liikumatust ja vaikimist on võimalik käsitada mitteverbaalse teabena, ja eelkõige just usundilises kontekstis võib vaikimine olla vägagi kõnekas. Seega sisaldavad inimkontaktid üldjuhul mitteverbaalset teavet rohkemgi kui verbaalset. Tõika, et inimene ei saa lakata oma käitumisega mitteverbaalset teavet edastamast ka parima tahtmise korral ning et info, mille põhjal inimaju otsuseid teeb, on ülekaalukalt mitteverbaalne, on konstateerinud mitmed kommunikatsiooniuurijad (Weisbuch & Ambady 2008: 163–164; Giri 2009: 690). Just seetõttu on huvipakkuv ka mitteverbaalse komponendi kaasamine usundiliste juttude uurimisse.

Mitteverbaalsus ja usundilised jutud: folkloristide tööd

Oma 1960. aastatel ilmunud uurimuses mängude kui mitteverbaalse folkloori kohta märgib folklorist Alan Dundes (2007), et rääkides vaimsest kultuuripärandist mõeldakse eelkõige sõnalist folkloori ja uuritakse tekste, kuid uurida tuleks ka mitteverbaalseid folkloorivorme, kuna need on struktuurilt sarnased. Nüüdseks on Eestis ilmunud mitteverbaalsete folkloorinähtuste kohta mitmeid uurimusi (näiteks pärimustantsu kohta Kapper 2013, piltmõistatuste ja grafiti kohta Voolaid 2011: 35). Narratiivse folkloori puhul on jälgitud mitteverbaalse kommunikatsiooni ja multimodaalsuse aspekti eelkõige folkloori esituse juures (näiteks Voolaid 2011: 36), kusjuures multimodaalse kommunikatsiooni all mõistetakse siinkohal suhtlust, mis sisaldab rohkem kui kahte sensorset modaalsust (keelelisi, tegevuslikke, meeltega tajutavaid aspekte) (terminist pikemalt vt Tenjes 2014: 116). Seega on terminid multimodaalne ja mitteverbaalne osalt kattuvad, ent kuna käesoleva uurimuse fookuses on eelkõige sõnastatud jututeksti ja mitteverbaalse sündmuse vastastikmõju, lähtun järgnevas terminist “mitteverbaalne”.

Põhjalikumalt mitteverbaalse sündmuse ja usundilise jutuloome seostega tegelevaid uurimusi on vähe. Painajafenomeni uurinud David Huffordi (1989) teooria, mille kohaselt üleloomulikku kogemust kirjeldava rahvajutu baasiks on tegelik kogemus, mis verbaliseeritakse olemasolevas pärimuses lähtuvalt väljakujunenud sõnastamis- ja kirjeldusviisist, kehtib muuhulgas ka mitteverbaalsete kogemuste puhul. Madis Arukask osutab otseselt rahvajuttudes kajastuva eksimiskogemuse algele mitteverbaalsele olemusele: “Sõnade kaudu väljendatav on vaid peegeldus millestki mitteverbaalsest – aistingulisest, kehalisest” (Arukask 2003: 98). Etnoloog Jelena Novik kirjeldab ümbrusest kuulnud akustiliste signaalide (nt tule praksumine, linnuhääled) tõlgendamist endemärkidena Siberi rahvastel ja järeldab, et heli, mida interpreteeritakse, võetakse kommunikatsioonina selle sõna interaktsioonilises tähenduses, st heli tekitaja kavatsusena anda edasi mingit teavet või põhjustada vastureaktsiooni. Ka Noviku uuritud jutustuste puhul saab rääkida eelkõige teabe vastuvõtjapoolsest tõlgendusest. Mitteverbaalsel elemendil baseeruv jutuloome toimib ka siin, kuna akustiline detail võib saada süžeeliselt organiseeritud teksti või selle fragmendi tuumaks (vrd Novik 2002: 107). Käesolevas artiklis ümbruskonna mitteverbaalsete signaalide endemärkidena tajumist siiski põhjalikumalt ei vaadelda, vaid keskendutakse kahte või rohkemat isikut hõlmavatele mitteverbaalse käitumise olukordadele.

Juha Pentikäinen leiab oma rahvajutu suulist esitust käsitavas töös Dell Hymesile viidates: “Interaktsioon verbaalsel tasandil ei ole võimalik, kui jutustaja

ja kuulaja teineteist ei mõista; see tähendab, kui neil puudub ühine lingvistiline ja paralingvistiline kood” (Pentikäinen 1978: 242). Tuleb rõhutada, et mitteverbaalse suhtluse puhul on jagatud keeleline ja paralingvistiline kood õigupoolest olemas, ent just selle ühise koodi tõttu (mis väljendub näiteks mitmesuguste tavaelu nähtuste kirjeldamises maagilises võtmes) saab võimalikuks ka usundiline (väärsti)tõlgendamine. Öelduga haakub narratiivipsühholoogiat uurinud Daniel Hutto märkus: “Narratiivid toimivad normaliseerivate seletustena ja võimaldavad meil toime tulla ebatavaliste või ekstsentriliste olukordadega, asetades need – kui võimalik – konteksti, milles need muutuvad mõistetavaks” (Hutto 2008: 7). Silvi Tenjes osutab inimtaju kalduvusele liigitada saadud teavet tüüpidesse ja kategooriatesse: “Kui inimene seisab silmitsi uue objekti, situatsiooni või probleemiga, siis ta seostab seda oma teadmistega, et seda mingisse tüüpi klassifitseerida. Olles nüüd objekti, situatsiooni või probleemi mingisse tüüpi liigitanud, hakkab inimene kasutama selle tüübiga seotud teadmisi selleks, et määratleda, kuidas objektiga või probleemiga ümber käia, kuidas uues situatsioonis käituda” (Tenjes 2004: 155–156). Niisiis toimub mitteverbaalse käitumise mõistmine kogeja varasema, valdavalt verbaliseeritud vormis omandatud usundilise teadmuse valguses. Muuhulgas sõltub mitteverbaalse tegevustiku tõlgendamiseviisist isegi selle põhjal kujuneva narratiivi žanr: kui kogetut tajutakse lihtsalt rumala käitumisena, võib selle põhjal verbaliseeritav narratiiv liigituda pajatuseks või naljandiks, ent kui seda tajutakse maagilise ohuna, võib see ringlusesse jõuda pigem usundilise jutuna.

Teekond mitteverbaalsest sündmusest sõnastatud narratiiviks

Kognitiivse psühholoogia uurija Jerome Bruner on ühena paljudest sõnastanud jutu- ja mälu-uurimiseski asjakohase väite, et inimesed korrastavad oma kogemusi ja mälestusi narratiivselt – lugude ja uskumuste konventsionaalses vormis (Bruner 1991: 4–5). Walter Fisher, üks narratiivse paradigma teooria loojaid ja alustalasid, läheb veelgi kaugemale, väites, et igasugune kommunikatsioon on oma olemuselt narratiivne, kuna jutustamine loob inimkogemusele struktuuri ja suunab inimesi kujundama sellele ühiseid seletusi ja arusaamu. Jutustamist (*narration*) defineerib Fisher oma teooria raames kui “sümboolseid tegusid – sõnu ja/või tegusid – millel on loogika ja tähendus nende jaoks, kes elavad neid läbi, loovad või tõlgendavad neid” (Fisher 1987: 58). Kuigi Fisheri teooriat on süüdistatud liigses üldistamises (nt Benoit 1988: 536), on see käesoleva artikli kontekstis asjakohane selles mõttes, et aitab näitlikustada tegevuse (ehk täpselt öeldes: mitteverbaalse käitumise) ja usundiliste juttude vastastikmõju.

Usundiliste juttude puhul saab mitteverbaalsest sündmusest lähtuvalt välja tuua kaks mõistmise tasandit:

- 1) tekstis kirjeldatud mitteverbaalne sündmustik,
- 2) informandi poolt selgelt välja öeldud tähendus/tõlgendus kirjeldatud sündmuste kohta.

Narratiivi olulise kriteeriumina on Fisher esile tõstnud selle sisemist koherentsust ja loogilisust – jutustaja peab narratiivi jutustamisväärseks, kui ta tajub seda koherentsena, kusjuures vajalik on koherentsus nii jutumotiivide kui tegelaskujude osas (Fisher 1987: 58). Usundilise pärimuse uurimise kontekstis tundub õigustatud väita, et mitteverbaalse sündmuse prenarratiivne tõlgendamine käib usundilise ja narratiivse koherentsuse analoogiast lähtuvalt. Kogeja sõnastab oma kogemuse sõltuvalt sellest, milliste varemkuuldud uskumustega haakuvalt tundub kogetu koherentne. Kogetava automaatne võrdlemine varasemast tuttavate uskumuste/uskumusjuttudega viib selleni, et nähtu liigitatakse kõige sarnasemate tundemärkidega uskumusfenomeniga samasse klassi ja kirjeldatakse seda vastavalt, lisades vajadusel juurde toimu- nu mõistmiseks vajalikud puuduvad detailid. Ka folklorist Laura Stark osutab narratiivse sidususe järgimisele, märkides et me kohandame oma kogemusi vastavalt tegelaskujudele, mis on meie kultuuris üldse narratiivselt võimalikud, ning lähtume stereotüüpidest ja jutusüžeedest, mida ka meie kaasinimesed on võimelised ära tundma (Stark 2015: 118).

Siiski ei ole narratiivi koherentsuse reeglid usundiliste juttude puhul läbi- valt absoluutsed, vaid näivad olevat vastastikmõjus konkreetse kogemuse või situatsiooni nõudmistega, näiteks ohu suuruse tajumisega. Järgmises näite- tekstis toimib mitteverbaalse teabena visuaalse märgi puudumine – nimelt saab kogeja oma kahtlusele, et kohatud tõllassõitja oli üleloomulik olend (täpsemalt vanapagan), kinnitust jälgede mitteleidmisest, mida on usundilistes juttudes üleloomuliku olendi tunnuseks korduvalt mainitud.

Kõost Käusaare metsa maantiid mööda läinud mölder kord, vana Käu- saare Jaan. See läinud mööda teed ja näinud, et neli halli olnud ees ja läinud mööda Joosta teed alla, aga Käusaare Jaan mõtelnud, mis see ometi on, et nii suure hobustega ja ilusa tõllaga sinna alla sõidab. Ja läinud sinna tee peale ja vaadanud jälgi, aga ei ole mitte jälgi leidnud. Siis pannud ta imeks ja saanud aru, et see muud ei olnud kui vanatont ise (E 29140 (37) < Pilstvere khk, 1896).

Erinevalt eeltoodud näitest on järgnevas tekstis kommunikatiivseks vihjeks, mis reedab, et naist külastasid vanapagan ja naise surnud mees, just jälgede

olemasolu ning assotsiatsioon kujutelmaga, et kuradi ühe või mõlema jala otsas on kabi (või ka sõrg).

Ennevanasti elanud Salmistu külas üks naine. Selle naise mees olnud surnud. Ühel öhtul tulnud sellele naisele võõraid. Võõrad olnud toas, kuna naine teises toas toimetas. Pärast tulnud naine tuppa. Siis kui võerad ära läinud, läinud ka naine neid saatma. Teised oodanud kodu tulema, aga naist ei ole tulnud. Hommiku, kui naise vanemad merele läinud, leidnud nemad naise võrgust. Päeva valguses vaadates näinud nemad muda peal naise jälgi ja hobusekabja jälgi. Viimaks ütelnud teised, et tema mees oli põrgusse läinud ja sealt vanapaganaga naise järel tulnud (E 51392 < Kuusalu khk, 1921).

Usundiliste juttude tekste lugedes näib, et esmane mitteverbaalse teabe töötlus toimub baaskriteeriumide: võõras–tuttav, üleloomulik–loomulik, ohtlik–mitteohtlik baasil. Seda oletust toetab ka kommunikatsiooniuurijate Charles Bergeri ja Richard Calabrese ebakindluse vähendamise teooria (*uncertainty reduction theory*), mille kohaselt eriti just tundmatut kohates jälgib kogeja esmalt uustulnuka mitteverbaalset käitumist ja prognoosib selle põhjal, mida temalt järgnevalt oodata (1975: 99jj). Omaaegses paikse eluviisiga külas oli võõra kohtamine võrdlemisi harv nähtus ja usundilised jutud tingisid eelhäälestuse, et just võõras võib osutada ohtlikuks või üleloomulikuks või mõlemaks korraga (vrd võõra tajumisest ohuna ja üleloomuliku olendina ka Blacker 1990: 162). Näiteks on rahvajuttudes nii katkuvaimu kui kuradit sageli iseloomustatud epiteediga “võõras”. Seega toimus võõraksolemise juba iseenesest mitteverbaalse teabena ning ajendas umbusklikku ja isegi vaenulikku suhtumist veel enne, kui saabunu jõudis midagi teha või öelda. Kuid enne, kui ma vaatlen lähemalt võõraksolemise seotud usundilisi tõlgendusi, on asjakohane lisada mõned märkused veel ühe mitteverbaalse kommunikatsiooni liigi – nimelt vaikimise – kohta, kuna vaikimisel võib usundilisest aspektist vaadatuna olla eriline kommunikatiivne roll.

Vaikimine kui kommunikatsioon

Vaikimine, teatud asjade või olendite nimetamise tabu, verbaalse kontakti vältimine teatud olukordades – need kõik on eesti rahvausundis tuntud praktikad, mida tuli järgida eriti seoses kindlate ajaperioodidega (nt epideemiatega ajal ja aastaringi tähenduslikel aegadel), maagiliste rituaalidega (nt tulevase ennustamine) või kohtades, kus oli eeldatav maagilise mõju ilmumine (nt üks metsas). Loomulikult oli ka rohkelt selliseid rituaale, mille juurde kuulus loit-

sude või muude sõnavormelite kuuldav lausumine, kuid viimastel puhkudel polnud interpretatsiooniraamid nii avarad. Seevastu vaikimise olukorrad pakkusid vägagi ambivalentseid tõlgendamisvõimalusi, eriti juhtudel, kui sündmustikku oli segatud mõni tundmatu, ent ka tuttavate isikute arusaamatu vaikiv tegutsemine suurendas üleloomuliku tõlgendamise tõenäosust. Eesti (ja ka paljude muude maade) rahvausundi kohaselt peeti verbaalse kontakti loomist üleloomuliku olendiga ohtlikuks, seega oli ebaselge staatusega isikut kohates omakorda eelistatav vaikimine ja tema mitteverbaalse käitumise jälgimine, et selgitada välja tema edasised kavatsused või lasta käiku ennetavad kaitsemeetmed. Järgnevas näitetekstis tõlgendatakse kaasinimeste vaikimist kurjahaudumisena, mistõttu kogeja ründab vaikijaid ennetavalt esimesena, virutades neile malgaga.

Varjumehed

Kord tulnud üks mees kõrtsist. Näinud äkiliselt, et kaks tema tuttavat, kes sugugi kõrtsis ei olnud, temaga seltsis käinud. Mees teretanud neid, need ei ole aga tervist vastu võtnud. Mees katsunud muud juttu teha, aga naabrid ei ole talle sõnagi vastanud. Nüüd arvanud mees, et naabrid mingi kurja mõttega tema ligi käivad, haaranud malga maast ja löönud mõlematele. Aga malk oli nagu õhust läbi käinud. Nüüd tulnud mets ja mehed olid meie tutva juurest metsa ära kadunud, kuna see aga kodu poole läks. Oma arvates pidi mees ammuigi kodu saama, aga marssis kuni kukelauluni. Siis alles nägi mees oma maja ja sai aru, et ta neli kord ümber oma õueaja oli käinud (E 27327 (82) < Tartumaa, 1896).

Peale pealkirjas sisalduva vaimumaailmale viitava nimetuse “varjumehed” jutus sõnaselget üleloomulikku tõlgendust ei esitata, kuid spetsiifilised motiivid – “malga kehast läbimine”, “meeste metsa ärakadumine” – on omased traditsioonilisele vaimolendite kirjeldamisele, kukelauluni marssimine ja oma kodu mitteäratundmine aga üleloomulikule eksitamiskogemusele.

Jutu alguses mainitud kõrtsist tulemine annab vihje, et kogeja võis olla purjus ja seega muutunud teadvusseisundis. Purjusolekuga võiks olla seletatav ka asjaolu, et kõrtsisttulija naabrimeestele malgaga pihta ei saanud (“malk oli nagu õhust läbi käinud”) ja hiljem teel ära eksis. Kui oletada, et kõrtsisttulijaga koos kõndinud mehed siiski olid tema naabrid, võis nende äkiline lahkumine olla tingitud mitte nende üleloomulikust olemusest, vaid hoopis sellest, et nad ei soovinud tülinorijaga koos edasi minna. Igal juhul nõustun Aado Lintropiga, kes märgib, et teadvuse muutunud seisundi korral aktualiseerub pärimuslikul teel edastatavatest usundilistest kujutelmadest lähtuv reaalsusorientatsioon (Lintrop 2014: 16–17).

Võõrad ja võõraste rollid usundilistes juttudes

Folkloorinähtuste levimise ja traditsioonis püsimise tagab muuhulgas nende avatus kogejate-vahendajate-kuulajate erinevatele interpretatsioonidele. Mitteverbaalse käitumise puhul on usundiline tõlgendamisruum veelgi laiem. Järgnevalt vaatlen võõraste liigitamist katkumuistendite näitel. Muistendite järgi ilmub katkuvaim enamasti inimolendi kujul, kes kandis täiesti tavapäraseid riideid ja nägi välja nagu iga teine inimene – miski tema välimuses ei reetnud tema ohtlikku loomust (vrd sarnane märkus seoses kuradiga Valk 1994: 19). Mõnikord on usundilistes juttudes püütud siiski eristada üleloomulikke olendeid inimestest värvisümboolika alusel, näiteks väites, et katk ja kurat käisid ringi mustas, vaime ja kummitusi on aga kujutatud halli või valgena. Ent tuleb lisada, et ka tavainimeste toonane riietus oli üldjuhul samades toonides. Seega oli ainus ettevaatusele manitsev moment selliste tegelaste juures see, et nad olid võõrad. Külarahvast võisid tõepoolest nakatada juhuslikud läbirändajad või põgenikud, seega kui võõra saabumisega külla kaasnes inimeste haigestumine, oli ootuspärane tema liigitamine negatiivsesse staatuseklassi. Samas esineb katkumuistendites ka neutraalse või positiivsena kujutatud võõraid, keda on kirjeldatud kui juhuslikke öömajalisi, kerjuseid, abilisi vms – kokkuvõttes võis samasugune välimus viidata ühteaegu neljale erinevale staatusetüübile:

- 1) katkuvaim;
- 2) katkukuulutaja;
- 3) katkukülvaja (vähestel juhtudel kujutatud ka tuttava inimesena);
- 4) katku vastu aitaja.

Kõik neli on muistendites seotud katkuepideemia saabumisega, nende erinev staatus ilmneb alles edasise tegevuse käigus (kerjuspoiss hakkab kepiga inimesi torkama, tundmatu teekäija annab nõu jne), kuid nii mõnelgi korral otsustatakse võõraste staatus kohe nende ilmudes.

Võõraste staatuse määrab sündmuse väidetav pealtnägija või jutustaja (vrd sarnane tähelepanek võõra tõlgendamise kohta üleloomuliku olendina Valk 2015: 426). Nii näiteks klassifitseeritakse järgmises tekstis üks poistest katkuks ja teine heatahtlikuks abiliseks:

Rummu mõisahärra annud ennevanasti teada, et katk tuleb Neeme küllasse. Ta käskinud inimesi ennast puhtaks pesta ja ennast täiesti surmale valmistada. Ühte perre tulnud üks kerjuspoiss. See poiss on palunud öömaja. Sealtpere inimesed on ütelnud sellele poisile, et nemad hakkavad surema ja nemad ei saa kellelegi öömaja anda. Poiss on palunud ikka, et teda võetaks, siis jäävät kõik ellu. Viimaks pererahvas jätnud.

Katk pidi tulema ühe poisikese näol. See poiss oli mõisahärra poolt saadetud. Tal oli kepp käes, mille otsas oli mürki. Kui see katkupoiss sinna perre akna kaudu tuli, karanud kerjuspoiss ja tapnud katkupoisi ära. Nii jäid kõik ellu (Hiimäe 1997: 284).

Tundub, et jutustaja pole eeldanud, et tema auditoorium vajaks selgitust, miks ei peetud esimest poissi katkuks, kuigi oli ette teada, et haigus liigub just võõra poisi näol. Tegelase staatus oli lahtine ning seega vabalt täidetav. Esimesele võõrale poisile omistatakse katku eest kaitsja roll, misjärel temast saab positiivne karakter. Seevastu teine poiss lüüakse kohe maha, ilma et peetaks vajalikuks lähemalt selgitada, kas ta tõepoolest kavatses haigust külvata või oli samasugune rändav kerjuspoiss nagu esimeneigi.

Võib oletada, et ohuolukorras võisid inimesed ka tegelikult tundmatusse isikusse projitseerida rohkem kui ühe rolli, mis samas ei välistanud isegi rollide täielikku vasturääkivust (Hiimäe 2007: 204). Niklas Luhmann märgib kommunikatsiooniaktist arusaamise valikulisust kommenteerides, et iga valik on kontingentne ehk ka teisiti võimalik, seega on valikute hulk teoreetiliselt lõputu (Kõuts-Klemm 2007: 2429). Usundilises pärimuses (ja tõenäoliselt ka muudes kontekstides) tegelasrollide täitmise võimalused päris lõputud siiski ei ole, sest valik peab olema situatsioonisidus (ehk antud juhul: haakuv tõdemusega, et võõraste küllasaabumine võis tõepoolest põhjustada inimeste nakatumist) ja usundiliste juttude kontekstis ka usundi seisukohalt koherentne (ehk antud juhul: haakuv seisukohaga, et haiguse levikut saab peatada haigusvaimu mahalöömisega). Küll aga on asjakohane Luhmanni väide keskkonnast tulenevatele mõjutustele tähenduste omistamise kohta, nimelt võimaldab see “kas lükata oma reaktsiooni edasi või reageerida peaaegu silmapilkselt, sest juba läbielatud sarnastest olukordadest on võimalik üle võtta varem juba kasutatud ning end õigustanud reaktsioon” (Luhmann 1997: 45–46). Usundiliste juttude puhul lisandub olukordadele tähenduse omistamisele ka pärimusliku legitiimsuse aspekt, mis õigustab ka üldiste moraalsete tõekspidamiste seisukohalt mitteilutatavad teod (nt vägivalda või isegi tapmise).

Mitteverbaalne käitumine ja vägivald

Kui mitteverbaalseid signaale tajutakse liialt ohustavana, on usundiliste juttude tegelaste reaktsiooniks kaitsemaagia kasutamine või pahatihti lausa füüsilisse konflikti astumine. Märkimisväärselt palju leidub juttudes kirjeldusi olukordadest, milles kogeja asub mõne kaaskodaniku mitteverbaalset käitumist jälgides teda füüsiliselt ründama, nagu näiteks järgnevas jutus.

Siin vana köstri juures keidud öösi lambaid salaja niitmas. Vanamees, nui kätte ja küinal vaka alla – ja valvama. Karjauks teind kääksti, tulndki. Lammad joosnd mürrdi teise nurka kokku. Eidel käärid kääs naksti, naksti. Vanamees lükand vaka küindla pealt ära, et valgem oleks ja tümmeldand teise vaeseomaks. Äi põle isi oma jalaga laudast välla ka saand, vanamees lohistand ta ukse taha ja läind isi tuppaga magama.

Pool aastat olnd eit peale seda põhkus, kellele sa tohid reekida, mis sa tegid (ERA II 254, 91/2 (29) < Käina khk, 1939).

Ülaltoodud tekstis kirjeldatav eit ei ütle kogu jutu jooksul, milles kirjeldatav ajaline raam kestab pool aastat, ainsatki sõna, ammu ei kommenteeri ta oma tegevust, kuid sellegipoolest on tema tegu kirjeldav jutt vägagi kujundlik ja ilmekas. Tegemist on nähtusega, mille kohta Laura Stark kasutab terminit narratiivne hääletus (*voicelessness*) ja millel on rahvajutus oma retooriline funktsioon: rahvajutud sisaldavad teatud tüüpi tegelaskujud (nagu näiteks väidetavad maagia toimepanijad ja teised ühiskonna normidele mittevastavalt käituvad isikud), kes kunagi ise endast ei räägi, vaid kellest räägivad ainult teised (vrd Stark 2015: 118jj). Ülaltoodud tekstis ei lisa õigupoolest küll ka jutustaja ise selget tõlgendust, miks eit tema arvates lambaid pügamas käis. Juhul, kui eit oleks kasutanud tõepoolest kääre, mitte lambaraudu, ei oleks saanud põetud villa kogused igatahes olla nii suured, et sellest tulenev otse- ne majanduslik kahju oleks nimetamist väärinud. Samal ajastul käibelolnud maagiliste uskumuste kohaselt võidi minna öösel võõrasse lauta villa pügama nii kahjustaval kui ka mittekahjustaval eesmärgil, näiteks 1) selleks, et ära võtta sealset lambaõnne, 2) selleks, et valmistada kiiret mehelesaamist tagavat riideeset (ese pidi sisaldama ühes kuni üheksas võõras laudas lammastelt püगतud sümbolse koguse villa), 3) selleks, et valmistada kohtus õiguse saamist kindlustavaid kindaid (selleks pidi eelkõige vastlaööl üheksast laudast toodud villast kindad kuduma ja need kohtus kätte panema). Põhimõtteliselt oli – taaskord mitteverbaalsele teabele tuginedes – võimalik osa tõlgendusvariante välistada: eeldatavasti ei olnud parasjagu vastlaöö (jutu järgi oli villa püगतud rohkem kui ühel ööl) ja samuti ei olnud eit ilmselgelt mehelemine- kuealine. Ent mõningate tekstide kohaselt võis meheleminekut soodustavaks rituaaliks vajalikku villa käia hankimas ka neiu ema, seetõttu eide vanus seda varianti veel ei välistanud. Siiski on kahtlane, kas vanamees oleks suutnud eide sisenemise ja rünnaku vahele jääva lühikese hetke jooksul olukorda nii põhjalikult analüüsida, kindlam oli reageerida ohu kahtlusel kohe vägivallega. Usundilise tõlgenduse seisukohalt toetas toimunu maagilist seletamist ka sündmuse ajaline raamistus – nimelt öine aeg.

Sündmustiku ajaline ja ruumiline mõõde kui mitteverbaalne teave

Mõned kommunikatsiooniuurijad lisavad oma definitsioonides, et mitteverbaalseid “sõnumeid” saab edastada ka keskkond, ning arvesse tuleb võtta samuti ajalist mõõdet (nt Kendon 1981: 5; Giri 2009: 693). Usundiliste juttude mitteverbaalse aspekti mõistmisel on toetavaks tõlgendusraamiks usundilises mõttes tähenduslik ajaline või ruumiline kontekst. Kui elava traditsiooni keskkonnast pärit inimene siseneb sellisesse mütoloogiliselt laetud sfääri (nt öine aeg, tabuline või kriitiline periood, eriline koht, näiteks mõni vaimude ilmumise või maagiliste toimingute paik), tingib tema vastav eelhäälestus hirmu intensiivistumise ja valmiduse kokkupuuteks üleloomulikuga. Tõenäoliselt põhjustas see katkuaegadel inimeste kõrgeenenud vastuvõtlikkuse teatud isikute või rühmade interpreteerimiseks mütoloogiliste olenditena (vrd Hiimäe 2007: 201) ning samalaadsed ruumilised ja ajalised komponendid võisid soodustada kaasiniemete tõlgendamist maagiliste kahjustajatena. Siin saame rääkida kultuurilise etteantuse mõjust, mida on analüüsinud mitmed folkloristid (näiteks Honko 1972; Laagus 1973: 407–409), ehk – kommunikatsiooniteooria vaatenurgast – keskkonna edastatud “sõnumist”.

Lauri Honko osutab, et memoraadis esitatud üleloomuliku kogemuse puhul tuleks lisaks arvesse võtta üleloomuliku kogemuse liiki (visuaalne, auditiivne, taktiline või nende kombinatsioon) ja tajumise tingimusi (pimedus, hämarus, monotoonsete ärritajate mõju, kogeja seisund, näiteks haigus, üleväsimus, purjusolek, tugeva hirmu või soovimise seisund) (Honko 1972: 95–96). Aado Lintrop märgib lisaks ära usundiliste tabude vastu eksija ootuse lubamatu teo karistatavusele osutava üleloomuliku kogemuse ilmnemiseks: “Traditsioon annab ajendi või põhjuse kogemuse formeerumiseks, näiteks mingi normi vastu patustanud inimene ootab üleloomuliku olendi kui korralekutsuja ilmumist ja on aldis nähtud kogu sellena tõlgendama” (vrd Lintrop 2014: 17). Seega on vastavalt usundilisele pärimusele ka vaimolenditel oma staatus, oma õigused ja kohustused; neilt oodatakse teatavat käitumist, mis üleloomulikuna tajutud situatsioonis aktualiseerubki (vrd Laagus 1973: 408).

Järgnevas näitetekstis piirdub mitteverbaalne komponent auditiivselt tajutud heliga. Loo puhul torkab toimunu usutavuse suurendamise taktikana silma meeste nimede nimetamine.

Kord läinud P. Jüri ja K. Jaan kuusemetsa palgivargille ja hakanud metsas palka raiuma, nii et laastud lennanud kohe. Ja kui see kuusk maha saanud lastud, siis hakanud ta teist kohe raiuma ja annud kuusele. Ja see olnud neljapäeva õhtul. Aga mehed jäänud kuulutama ja kaugelt

olnud nagu hobusekabjade plaginat. Ja see plagin tulnud ikka ligemalle. Ja ikka plagin tulnud ikka ligemalle. Meestel hakanud kangesti hirm ja näinud, et kõik mets läinud sealt valgeks ja see ragin tulnud ligemalle. Mehed aga karanud regede peale ja ajama hobustega Unakvere poole ja ei ole enam julgenud tagasi minna (E 29130 < Pilstvere khk, 1896).

Maagiliselt laetud ajal (neljapäeva õhtul) lubamatu teo tegemine ja sellega kaasnev hirmutunne korreleeruvad kuuldud heli tõlgendamisega üleloomuliku korralekutsuja funktsioonis. Eelhäälestus üleloomuliku sekkumise avaldumisele välistab võimaluse, et kuuldud plaginat tõlgendataks teiste omasuguste, näiteks samuti metsavargil olevate inimeste tekitatud helina.

Jutustaja tõlgenduse autoriteetsus

Kui suhtlusaktis on kaks teineteisele nähtavat osapoolt, siis dekodeerivad nende mitteverbaalsest käitumisest oma sõnumi mõlemad pooled. Rahvajutu kuulaja (või selle tekstivormis kirjapaneku lugeja) saab teada ainult ühe osapoole interpretatsiooni või selle derivaadid. Juhul, kui katkuvaimuks peetud olend oli tegelikkuses siiski tavaline inimene, kujunes tal vastaspoole kummalist käitumist – näiteks füüsilise rünnaku katseid või rituaalset põrandal magamist – nähes tõenäoliselt toimuva kohta oma tõlgendus (nt oletus, et nähtud inimesed on purjus või jampsivad haiguse käes), mis katkumuistendina meieni ei jõua, aga võis mingis teises pärimuskontekstis samuti areneda rahvajutuks. Samamoodi võis kurjas silmas kahtlustataval inimesel, kes tegelikult ise ei püüdnud kedagi sihilikult kaetada, tekkida oma tõlgendus sellest, kui mõni kaasanimene talle äkki tõrjemaagilisel eesmärgil tagumikku näitas või soola järele viskas. Näiteks võis ta neid mitteverbaalseid akte potentsiaalselt omakorda tõlgendada – vastavalt usundilisele traditsioonile, mille kohaselt oli võimalik selliste tegude kasutamine ka kahjustaval eesmärgil – musta maagia katsena. Raskesti mõistetava tegevuse maagilist seletamist toetas omakorda tööik, et maagilised võtted ei eksisteerinud sugugi ainult usundi- ja jutumaailmas, vaid – nagu mitmed autorid on rõhutanud (vrd nt Bever 2013: 38jj) – neid praktiseeriti modernismieelses ühiskonnas, aga mõnevõrra hiljemgi tõepoolest ka päriselus. Käesoleva artikli raamidest jääb välja tahtlikult maagilist efekti taotleva mitteverbaalse käitumise (näiteks taotlusliku pilguga kaetamise) kujutamise usundilistes juttudes, mille kirjeldamist kohtab iseenesest samuti üpris sageli.

Järgnevas memoraadis on põgusalt ära toodud kaks mitteverbaalse käitumise episoodi: 1) noormees pakkus meeldivale tüdrukule kringlit; 2) koer nuuskis

inimest saba alt. Kogega seab need tegevused armumaagiaga seotud uskumuste raamistusse ja lisab oma usundilistel eelteadmistel põhineva tõlgenduse. Verbaliseeritud tekst on traditsioonisidus ja välistab võimaluse, et noormees võis neiu le kringlit pakkuda ka ilma maagilise tagamõtteta või et koerad võivad inimesi nuuskida ka ilma eelnevalt maagilisi aineid sisse söömata.

Eks ennemalt ikke tehtud neid tükka, süedeti nõidust sisse. Üks poiss tahi minu, andis mulle laadal kringli, ilus saiakringel. Ei mina söönd, viskasin Võtikvere jõkke. Kui koerale annad, siis kuer akkab järele käima, mitte maha ei jää. Mul omal õli tüdrik. Kuer õli selle tehtud kaku ära söönud, ei enam saand kudagi, mudku ajasin tüdriku minema. Kuer käis järsku järel ja nuuskis saba alt (ERA II 193, 113/4 (108) < Torma khk, 1938).

Seega sobib siinkohal parafraseerida järgnevat Mihhail Lotmani võrdlust, asendades 'mälu' 'mitteverbaalse käitumisega': "Mälu võib võrrelda pigem mustkunstniku kübaraga, kuhu pannakse rätik, välja aga võetakse küülik. Vahe on vaid selles, et inimene/kultuur on siiralt arvamusel, et just küülik oligi sinna pandud, ning üllatust pakub nimelt rätiku rekonstrueerimine" (Lotman 2012: 182–183), kuna mitteverbaalse käitumise tõlgendusprotsess usundilistes jutudes võib esile kutsuda samavõrd suuri tähendusnihkkeid.

Lõpetuseks

Nagu eeltoodud analüüs näitas, vahendavad usundilised jutud enam kui narratiivses vormis edasiantud mitteverbaalse sündmuse täpse kirjelduse. Inimest tajumise hetkel mõjustav teave hõlmab nii juba varasemast olemasolevaid kujutelmi kui ka antud hetkel kogetavat olukorda ja selle tõlgendusi. Mitteverbaalse käitumise mõistmine toimub seega kogega varasema, valdavalt verbaliseeritud vormis omandatud usundilise teadmuse valguses. Nii verbaalsel kui ka mitteverbaalsel sündmusel põhinevad narratiivid kujutavad endast pigem mingi olukorra või kogemuse tõlgendust või töötlust, mille käigus iseendast tähendusetu sündmus võib saada uue, usundilises mõttes olulise tähenduse, omandades narratiivses traditsioonis edasilevimiseks sobiva vormi. Tõenäoliselt just seetõttu, et mitteverbaalse käitumise puhul on usundiline tõlgendamisruum sedavõrd avar, kasutavad kogegjad ja jutustajad teatavaid korduvaid konkretiseerivaid mudeleid, näiteks tundub esmane mitteverbaalse teabe töötlus toimuvat baaskriteeriumide: võõras–tuttav, üleloomulik–loomulik, ohtlik–mitteohtlik baasil ning tulemustest sõltuvalt järgneb kas neutraalne reaktsioon, passiivsemate kaitsemeetmete või otseselt agressiivse käitumise kasutamine. Ei saa väita, et absoluutselt kõiki selliseid mitteverbaalset komponenti sisaldavaid rahvajutte

on tingimata ajendanud kellegi reaalne mitteverbaalne kogemus, ent see polegi antud kontekstis tähtis. Huvi pakub pigem asjaolu, et rahvajuttu on nimelt sellisena peetud narratiivse koherentsuse reeglitele vastavaks, mistõttu see on saanud siseneda jututraditsiooni.

Ka tänapäevaste usundiliste juttude puhul saab öelda, et neis kirjeldatud mitteverbaalse käitumise tõlgendamisel lähtutakse folkloorsetest eelteadmistest, interpreteerides mitteverbaalseid signaale edastavaid varjukogusid näiteks surnuvaimu, painaja, kaitseingli või pahatahtliku kaetajana ning võttes vajadusel appi usundilised kaitsemehhanismid. Lisandunud on meedia mõju komponent: näiteks hääletajafolklooris esineb jutte, milles suhtlusakt koosneb ainult autojuhi vaikimisest ja hääletaja antud tõlgendusest selle kohta, kusjuures kogu jutt võib olla üles ehitatud hääletaja ootusele, et juht, kes “näeb välja nagu gangsterifilmis” või “nagu zombi”, vastavalt käituks. Ent nii tugeva eelhäälestuse korral ei olegi vajalik, et autojuht midagi ütleks või teeks, memoraat temast on juba sündinud. Mitteverbaalse sündmuse mõtestab ja selles osalenud isikute staatuse määrab seega jutustaja, kusjuures verbaliseerimisel tehtavate valikute juures mängib olulist rolli sündmuse toimumise kontekst (näiteks kutsuvad ohustavana või ebatavalisena tajutud kontekstid sagedamini esile üleloomulikke tõlgendusi) ja sündmuses osalenud isikute tegutsemise laad (näiteks jätab isikute vaikimine jutustajale avaramad tõlgendusraamid).

Muutused usundis ja teemaepohhide vaheldumine massimeedias avalduvad operatiivselt ka mitteverbaalsete sündmuste tõlgendamises: näiteks samamoodi, nagu meediakajastustes on viimastel kümnenditel vähenenud tulnukate ja tulnukalaevade osakaal, kohtab neid vähem ka usundilistes juttudes. Mitteverbaalse käitumise tõlgendamise protsess ise aga ei näi olevat usundilistes juttudes muutunud. Kommunikatsiooni- ja narratiiviteooriad pakuvad usundiliste juttude mitteverbaalse aspekti vaatlemisele olulise raami ja hõlbustavad kirjeldatud tõlgendusprotsesside analüüsimist, kuid nagu võis juba prognoosida, sobivad need sellises kontekstis rakendamiseks ainult teatavate määrdustega. Näiteks ei kehti usundiliste juttude puhul sageli kommunikatsiooni sihipärasuse ja mõlemapoolsuse printsiip, vaid pigem toimub mitteverbaalse sündmuse ühepoolne usundiline tõlgendamine.

Kommentaari

¹ Artikli valmimist toetasid institutsionaalse uurimistoetuse projektid IUT 22-5 ja IUT 2-43.

Käsikirjalised allikad

Kursiivis esitatud pärimustekstid on pärit Eesti Kirjandusmuuseumist:

E – Matthias Johann Eiseni käsikirjaline rahvaluulekogu aastaist 1880–1934.

ERA II – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu.

Kirjandus

Arukask, Madis 2003. Eksimine vadja ja setu rahvakultuuris ning folkloorse etteantuse osa selles. Kõiva, Mare (toim). *Artikleid usundi- ja kombeloost*. Sator 2. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 96–112 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator2/Eksimine.html> – 15. oktoober 2015).

Benoit, William L. 1988. Review. Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value, and Action, by Walter R. Fisher. *Argumentation* 2 (4), lk 535–538.

Berger, Charles R. & Calabrese, Richard J. 1975. Some Exploration in Initial Interaction and Beyond: Toward a Developmental Theory of Communication. *Human Communication Research* 1, lk 99–112.

Bever, Edward 2013. *The realities of witchcraft. Culture, cognition and everyday life*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Blacker, Carmen 1990. The Folklore of the Stranger: A Consideration of a Disguised Wandering Saint. *Folklore* 101/2, lk 162–168 (doi: 10.1080/0015587X.1990.9715790).

Bruner, Jerome 1991. *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.

Calero, Henry H. 2005. *The Power of Nonverbal Communication*. Aberdeen: Silver Lake Publishing.

Dundes, Alan 2007. On Game Morphology. A study of the structure of non-verbal folklore. Bronner, Simon J. (toim). *The Meaning of Folklore. The Analytical Essays of Alan Dundes*. Utah: Utah State University Press, lk 154–163.

Durkheim, Emile 1982. *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press. [Esmatrükk 1895.]

Fisher, Walter R. 1987. *Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value, and Action*. Columbia: University of South Carolina Press.

Giri, Vijai N. 2009. Nonverbal communication theories. Littlejohn, Stephen W. & Foss, Karen A. (toim). *Encyclopedia of Communication Theory*. Thousand Oaks: SAGE Publications (<http://dx.doi.org/10.4135/9781412959384.n262>).

Hiimäe, Reet 1997. *Eesti katkupärimus*. Monumenta Estoniae Antiquae II. Mütoloogilised haigused I. Tartu: EKI folkloristika osakond, Eesti Rahvaluule Arhiiv.

Hiimäe, Reet 2007. Kollektiivsete hirmudega toimetulekust rahvapärimuses. Kõiva, Mare (toim). *Artikleid usundi- ja kombeloost*. Sator 6. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 198–212 (www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator6/ – 12. november 2015).

- Honko, Lauri 1972. *Uskontotieteen näkökulmia*. Helsinki: WSOY.
- Hufford, David J. 1989. *The Terror That Comes in the Night*. An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hutto, Daniel D. 2008. *Folk Psychological Narratives*. The Sociocultural Basis of Understanding Reasons. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
- Kapper, Sille 2013. *Muutuv pärimustants: kontseptsioonid ja realisatsioonid Eestis 2008–2013*. Doktoriväitekirj. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut (http://e-ait.tlulib.ee/341/1/kapper_sille.pdf – 15. oktoober 2015).
- Kendon, Adam 1981. Introduction: Current Issues in the Study of “Nonverbal Communication”. Kendon, Adam (toim). *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture. Approaches to Semiotics*. Haag: Mouton Publishers, lk 1–56.
- Kimmel-Tenjes, Silvi 1993. Mitteverbaalsest kommunikatsioonist. *Akadeemia* 3, lk 535–560.
- Kõuts-Klemm, Ragne 2007. Inimeseta teooria: Sissejuhatus Niklas Luhmanni autopoieetilistesse sotsiaalsesse süsteemidesse. *Akadeemia* 11 (224), lk 2412–2442.
- Laagus, Aino 1973. Situatsioonianalüüsis folkloristikas. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 404–412.
- Lintrop, Aado 2014. Suuline pärimus uskumuste kujundajana. *Loomisaja lood. Uurimusi ja tõlkeid Põhja-Euraasia rahvaste usundist*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Lotman, Mihhail 2012. *Struktuur ja vabadus. I: Semiootika vaatevinklist. 1.1. Tartu-Moskva koolkond: Tekstist semiosfäärini*. Bibliotheca controversiarum. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Luhmann, Niklas 1984. *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft* 1–2. Frankfurt a.M.: Suhrkamp (<https://steffenroth.files.wordpress.com/2012/03/gesellschaft-der-gesellschaft.pdf> – 15. oktoober 2015).
- Novik, Jelena 2002. Hääle semiootilised funktsioonid Siberi rahvaste folklooris ja uskumustes. *Mäetagused* 19, lk 105–124 (doi: 10.7592/MT2001.19.novik).
- Pentikäinen, Juha 1978. Oral transmission of knowledge. Dorson, Richard M. (toim). *Folklore in the Modern World*. World Anthropology. Haag: deGruyter.
- Stark, Laura 2015. Voicelessness and the Limits of Agency in Early Modern Finnish Narratives on Magic and the Supernatural. *Narrative Culture* 2 (1), artikkel 6 (<http://digitalcommons.wayne.edu/narrative/vol2/iss1/6/> – 16. oktoober 2015).
- Streeck, Jürgen & Knapp, Mark L. 1992. The Interaction of Visual and Verbal Features in Human Communication. Poyatos, Fernando (toim). *Advances in Non-Verbal Communication: Sociocultural, clinical, esthetic and literary perspectives*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 3–23.

Tenjes, Silvi 2004. Kategooriad inimese kognitiivsel ja sotsiokultuurilisel maastikul. Metslang, Helle & Langemets, Margit & Sepper, Maria-Maren (toim). *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 1*, lk 155–170 (<http://dx.doi.org/10.5128/ERYa1.08>).

Tenjes, Silvi 2014. Multimodaalne suhtlus ja kognitsiooniuuringud pedagoogikas. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 5, nr 3, lk 115–132 (<http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2014.5.3.06>).

Valk, Ülo 1994. *Eesti rahvausu kuradi-kujutelm kristliku demonoloogia ja rahvusvahelise folkloori kontekstis: ilmutuskujud*. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis. Doktoriväitekiri. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Valk, Ülo 2015. Magic, Participation and Genre: Narrative Experiences of the Supernatural. Espak, Peeter & Läänemets, Märt & Sazonov, Vladimir (toim). *When gods spoke. Researches and reflections on religious phenomena and artefacts*. Tartu: University of Tartu Press, lk 415–430.

Voolaid, Piret 2011. *Eesti mõistatused kui pärimusliik muutuvas kultuurikontekstis*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis. Doktoriväitekiri. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Weisbuch, Max & Ambady, Nalini 2008. Non-Conscious Routes to Building Culture: Nonverbal Components of Socialization. *Journal of Consciousness Studies* 15, lk 159–183.

Summary

Nonverbal event as part of belief narrative

Reet Hiimäe

Keywords: belief narrative, narration, nonverbal behaviour, nonverbal communication

A communicative act that involves the presence of two or more persons always contains a nonverbal aspect. The focus of the article is on nonverbal situations as a basis for the evolution of belief narratives. This pre-narrative aspect has not received much attention in narrative research as most analyses are based on texts that already exist in verbalised form. However, on many occasions the basis for a belief narrative is a nonverbal act that has triggered its witness or re-narrator(s) to interpret it in the framework of a vernacular belief. Hence, texts that contain a nonverbal part consist of two components: 1) description of a nonverbal occurrence; 2) its meaning/interpretation that is verbalised by the narrator in the framework of a topical belief tradition. By bringing examples from Estonian belief narratives, the author points out some models and patterns that leap to the eye in texts narrating about nonverbal occurrences (e.g. the context of described situations, the types and results of activities described, etc.). As a theoretical basis, works on communication theory and vernacular belief research are used.

Saatekirjaga rahvaarsti juures¹

Mare Kõiva

Teesid: Artikkel vaatab Laine Rohu, Lõuna-Eesti tuntud rahvaarsti 1980. aastate ühte ravimisstrateegiat: ta nõudis vastuvõtule tulevatelt patsientidelt arsti saatekirja. Selline käitumine oli tingitud sovetlikust rahvameditsiini võtete keelustamisest, millele vastuseks ravija demonstreeris, et teeb koostööd kutseliste meedikutega. Saatekirjad ja arstimise kirjalik külg kujutab endast huvitavat folkloorset ja psühholoogilist uurimismaterjali. Artikkel vaatab saatekirjaga saabunud patsientidele kohaldatud ravimisrituaali, diagnoose, millega patsiendid pöördusid, arstide ja patsientide päritolu, trükiste ja kirjalikkuse osa 20. sajandi ravija traditsioonis ja tema ravirituaalis. Ühtlasi iseloomustatakse ajastukohaseid meediakuvandeid ravijast ja meedia osa ravija tuntuse alusena.

Märksõnad: alternatiivmeditsiin, Laine Roht, rahvameditsiin, rahvaravitseja, ravitsemisriitus, saatekirjad

Artikkel jätkab sovetiaegse meditsiinisüsteemi äärealade vaatlemist, seekord Lõuna-Eesti tuntud rahvaarsti Kaika Laine 1980. aastate ravimistrateegiate näitel. Just sellesse perioodi jääb Kaika Laine (kodanikunimega Laine Roht) avalik teadaanne, et ta võtab vastu üksnes arsti saatekirjaga patsiente. See teade viitas otsekui toimivale meditsiinisüsteemide-ülesele koostööle ja oli omas ajas intrigeeriv märk meditsiinis toimuvatest muutustest.

1980. aastatel pöördusid Nõukogude Liidus rahvaarstide poole tavaliste patsientide kõrval tuntud ja kõrgel ametipositsioonil olevad isikud, samuti poliitikud.² Olen käsitlenud seda rahvaarstimise külge üldjoontes 1995. aastal ilmunud artiklis "Loitsust riituseni" (Kõiva 1995), ent mitmetahulist nähtust on toonaste staarravijate näitel põhjust kindlasti uuesti vaadelda. Seda enam, et N Liidu eksisteerimise viimastel kümnenditel oli foto-filmi-videodokumentatsioon laialt levinud ja kättesaadav. Kuulsuste ja poliitikute ravimist omistati 1980. aastate Nõukogude Liidus näiteks legendaarsele Gruusiast Moskvasse asunud Džuna Davitašvilile ja Bulgaarias resideerunud bulgaaria-makedoonia

taustaga pimedale prohvet Vangale. D. Davitašvili ravis enda ja meedia väitel NLKP Keskkomitee peasekretäri ja NSV Liidu Ülemnõukogu presiidiumi esimeest Leonid Brežnevit ja Venemaa Föderatsiooni presidenti Boriss Jeltsinit, Gruusia presidendi Ševardnadze perekonda, samuti oma aja kuulsamaid kunstiinimesi. Vanga sidemetest Bulgaaria ja Vene Nõukogude valitsejatega ja osalemisest tema võimete määramise katsetel on korduvalt kirjutatud (nt Valchinova 2007). Tuntud isikute seesugust ravipraktikat kajastasid kuulujutud ja erakordselt võimekad alternatiivravijad muutis nähtavaks meedia.³ Kuigi kuulsused moodustasid väikese osa ravialustest ja külastajatest, avas see uusi võimalusi. Meediakuvandi olemasolu mõjutas eeldatavalt dialoogi kogukonna ja patsientidega, rääkimata suulisest suhtlemisest, esinemistest-loengutest laiemale huviliste ringile. Kahtlemata vajab niisugune sotsiaalsete, kultuuriliste ja võimuga seotud seikade ajastukohane sümbioos sotsialismi-perioodil lähemat faktipõhist analüüsi, ent ühte ja teist selgub ka eesti ravijate materjalidest.⁴

Kaika Laine otsus nõuda saabujatelt saatekirja põhjustas silmanähtava surve arstidele. Arsti litsents ei lubanud selliseid saatekirju välja kirjutada, patsiendi saatmine väljapoole meditsiinisüsteemi oli illegaalne ja seadis ohtu arsti ametitunnistuse. Ent patsientide palve peale võttis siiski osa arste riski ja saatis oma ravialuseid saatekirjaga rahvaarsti juurde konsultatsioonile või ravile. Sellise käitumise taga aimuvate motivatsioonide hulka kuulus soov patsienti abistada, vastutulek tema tungivale soovile pääseda alternatiivsele vastuvõtule, aga arvatavasti ka teistsuguse süsteemi efektiivsuse tunnustamine. Rahvaarstile tähendas saatekiri muu hulgas enesekaitset sovetliku süsteemi vastu. Oli ju rahvaarstina tegutsemine omaalgatuslik, keelatud või lausa karistatav – pealekaebamise korral ootas mitteametliku meditsiini võtetega arstijat kohtulik karistus.⁵ Kuivõrd pinges oli näiteks Kaika Laine selliste kaebuste tõttu, osutab ühe tartlase kirjapanek. Ühtlasi seletab see saatekirjade nõudmise põhjuseid:

[---] 1983. a. mais oli kirjutatud Laine Rohi peale kaebekiri: “Petab rahva käest raha välja ja remondib sellega oma maja.” Selle peale keelati tal kohalike võimude poolt ravimine-loitsimine ära, müüts oli mitu korda kontrollimas käinud. Kohapeal peetakse üheks põhjuseks järgmist lugu: L. Rohu lähemas naabriperes oli lapsel nahahaigus, millele arstidelt abi ei saanud. Vanaema oli lapse salaja viinud Laine juurde ja haigus oli paranenud, laps terveks saanud. Lapse isa, juhtival positsioonil olev mees, materialistliku maailmavaatega, sai sellest teada ja oli solvunud. Oma pahupidipööratud tänutundes oli organiseerinud kaebekirja.

Haiged aga tulid ikkagi. Alati seisis värava ees mõni auto, nädalavahtetusel ja pühade ajal terve rodu. Oli neid, kes äraütlemisele vaatamata ööbisid autos, lootes, et neid järgmisel päeval vastu võetakse.

Pilt 1. Rahvaarst Laine Roht Kaika külast. Võru teeninduskombinaadi fotost tehtud koopia. ERA 14352.

Mina läksin Kaikale 1983. a. augustis, et abi saada oma 22 aastasele pojale, kellel on epilepsia ja lööve peanahal.

Jutulesaamine oli keerukas, imearst oli tõrjuv ja kartis müllitsaid. Olime Võrumaal kaks nädalat, enne kui mitme vahendaja kaudu sinna saime.

[---] Järgmisel aastal oktoobripühade ajal läksin Kaikale üksinda. Autode rida maja ees oli tohutult pikk, väravad kinni ja kedagi vastu ei võetud. Oli jälle pahandust ja kaebamist olnud. Pooltunnise ootamise järel tuli mees värava juurde ja teatas, et kedagi vastu ei võeta, sõitku kõik minema. Palusin kokkusaamist, sest mul oli midagi üle anda. Tuli, aga oli väga muutunud. Samm tõnts ja vanainimeselik, näost tursunud, nina oli marraskil, pea mitme rätiga mässitud. Hakkas üle aia nutuse häälega rääkima, et jälle teda kiusatakse. Ta olevat mitme inimesega Aili Pajule sõna saatnud, aga see pole ikka talle appi tulnud. Tal on kõrge vererõhk ja pahandused on ta haigeks teinud. Palus, et ma omakorda

A. Pajule teataksin, mida ma ka tegin. [---] (RKM II 427, 290/5 < Tartu 1 – Inge, s 1928 < päevikumärkmete põhjal (1986).)

Kaika Laine väitel võtsid Võru arstid temalt pärast seitsmeteistkümne kirja (eespool tsiteeritud kaebekiri 1983. aastast) ära 1982. aastal Brežnevilt saadud ravimisloa, see jäi kehtima vaid Tartus ja Tallinnas.

[---] *1982. a. sai Laine R. ravimiseks Brežnevi loa Moskvast. Talle anti ka valge kittel. Sellest ajast näitas ta meile fotot.* [---] (RKM II 454, 419/98 < Karula khk, Kaika k < Urvaste khk – Rain Mikser, Agne Sisask, Karin Tamm, Tõnu Tender (1992).)

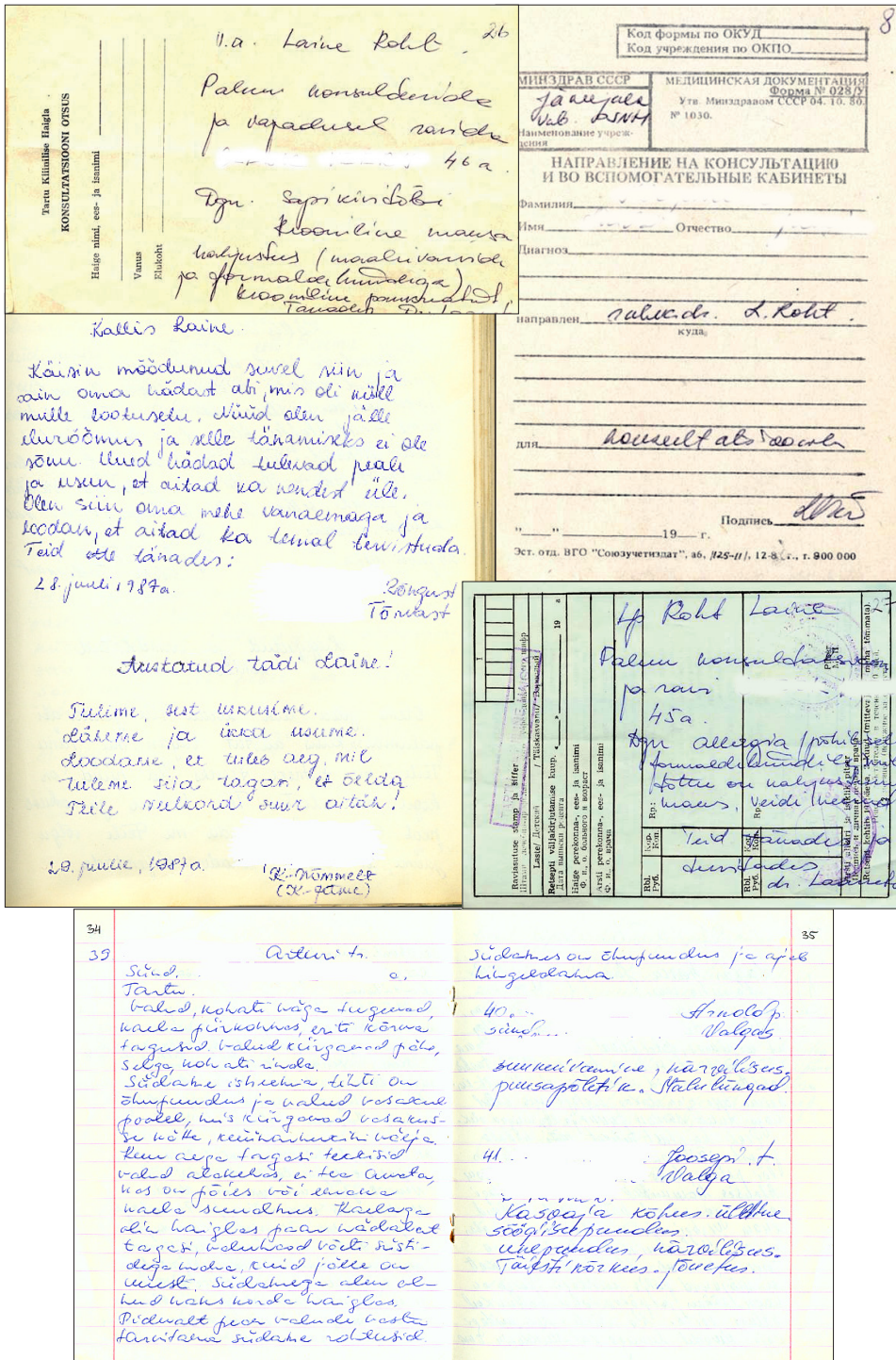
Koostöö teadlaste ja rahvaarstide, arstide ja rahvaarstide vahel mõnevõrra toimuski.⁶ 1980. aastate mitmepoolsetest intervjuudest ilmneb, et katseid ravijatega ja koostööd nendega tegi nt biokeemik Aili Paju, põllumajandusakadeemia (maaulikooli) juurde koondunud mitteformaalne rühm Neeme Karolini eestvõtmisel, sama ülikooli õppejõud Rein Muoni ja teised uurijad (vt Kõiva 1995; Vigala Sassi intervjuud folkloristika osakonna digitaalses arhiivis; Paju 1998). Arhiiviteadetest leiab Kaika Laine kohta sedastusi:

[---] *Tartust käisiva sääl prohessori* (RKM II 397, 454 (43) < Võnnu khk, Lääniste k – Eda Kalmre < Salme Nagel, 66 a. (1986));

[---] *Laine Rohuga teevad koostööd ka meditsiiniprofessorid; [---] ja [---] Arstid* (Tallinna haigla peaarst – millise, ei öelnud) *teevad Lainega koostööd.* [---] (RKM II 454, 419/98 < Karula khk, Kaika k < Urvaste khk – Rain Mikser, Agne Sisask, Karin Tamm, Tõnu Tender (1992).)

Arvan, et saatekirja küsimine oli osa rahvaarsti mimikrikäitumisest, et olla vastuvõetav riiklikule süsteemile, olla kaitstud repressiivse süsteemi eest või sellele nähtamatu. Eespool toodud näited osutavad, et side teadlastega kestis kümneid aastaid, vajadusel otsiti neilt toetust muude võimaluste kõrval ka hapra suulise sõnumi vahendusel.

Saatekirjaga saabunud patsientide kõrval vaatlen Lõuna-Eesti arstija ravimisrituaali kirjalikkusega seotud külgesid ja saatekirja loovutanud arstide ja patsientide päritolu. Kuna tänapäeval on meedia üks olulisemaid mõjutajaid ravija imago loomisel ning Kaika Laine maailmavaate ja raviviiside tutvustamisel ja tema tuntuse tõstmisel on olnud meedial olulisim roll suuliste võrgustike kõrval, siis iseloomustan ajastukohaseid meediakuvandeid ravijast ja meedia osa ravija tuntuse alusena. Lühemalt vaadeldakse trükiste osa ravija traditsioonis ning salapäral ja usul põhineva arstimisviisi toimes.

Pilt 2. Saatekirjad, väljavõte külalisteraamatust (keskel vasakul) ja väljavõte patsientide registreerimise vihikust (all).

Allikad

Analüüsi aluseks on Lõuna-Eesti rahvaarsti Kaika Laine (Kaika nõia) arhiiv, mis sisaldab patsientide narratiivide ja muude materjalide seas arstide saatekirju, mille patsiendid said rahvaarsti külastamiseks. Artikli jaoks on kasutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi nimelisse kogusse “Laine Roht” edastatud saatekirju ja tänuraamatuid. Lisaks on vaadeldud sama perioodi registreerimisraamatut, kuhu patsient või rahvaarsti abiline kirjutas isikuandmed ja visiidi põhjuse. Samad käsikirjad sisaldavad vahel rahvaarsti (patsiendile nähtamatuks jäänud) arvamust haiguse kohta. Üheks allikaks oli nn külalisteraamat ehk tänuraamat, kuhu patsiendid kirjutasid oma tänusõnu, kirjeldasid korduvaid visiite ja edukaid tervenemisi. Lisamaterjalina olen kasutatud oma intervjuusid ja tähelepanekuid erinevatelt külaskäikudelt aastail 1983–1999, kohtumistelt konverentsidel ja rahvameditsiini-teemalistel foorumitel; samuti Laine Rohu kohta avaldatud trükiseid. Laine Roht oli üks rahvaarstidest, kellega kohtusin korduvalt. Ta oli omapärane isiksus, mistõttu tundus tema puhul tähtis jäädvustada märkimisväärse ravija tegevust ja koguda arhiivi temaga seotud materjale laiemalt kui see folkloristikas tavaks oli. See tegevus viis mind kokku teiste huvilistega, ajendas saatma üliõpilasi tema juurde jäädvustama ja uudsemaid küsitlemisvõimalusi katsetama. Tõnu Tenderi rühma käik oli just täpsema küsitlustehnika ja eksperimentaalsuse mõttes oluline (vt ka Tender 1992).

Elukäik ja arstimisviisi iseloomustus

Laine Roht (4. mai 1927 – 21. aprill 2013) oli laiemalt tuntud Kaika nõia (ka Haabsaare nõid) või Kaika Laine nime all. Tema arstijanimi on seotud tänaseni püsinud rahvapärase tavaga tituleerida rahvaarste kohanime ja staatuse nimetusega *nõid*; teine aga esindab samuti tüüpilist rahvapärast nimeloome mudelit, mis koosneb külanimest (talunimest) ja eesnimest. Kaika Laine elukoht asus Lõuna-Eestis Kaika külas, Püssa talus. Tema perekonnas ja hõimus on ka varem olnud rahvaarste (vanavanaema ja isa), kuid leidub ka kutselisi meditsiinitöötajaid:

Mu isa oskas teha massaaži ja oskas arstida loomade haigusi. Ta ravis näiteks hobustel nikastusi ja muid haigusi. Ja võttis vasikaid vastu. Tal oli asjandus, millega ta sai loomi kutsuda. Teda kutsuti kohale, kui oli jalaluu nihestus. Peamised ravimid olid tal tärpentin, viin, kondiõli. Meie vanavanaema (vanaema ema) oskas ka ravida. Ta võttis lapsi vastu (Kõiva 1990).

*Pilt 3. Rahvaarst Laine Rohti elukoht Kaika külas Püssa talus (Karula hkk).
Foto: Ain Raal 1981. ERA 14351.*

Sündimisel märganud ämmaemand ja ravitseja Kadi Aab lapse otsaesisel arsti märki – madu karikaga (intervjuud 1990, 1992, Poll 2004: 16), väljavalitus ja sünnipärane anne oli tähtsal kohal Kaika Laine enesekuvandis. Otsest väljaõpet ta siiski kelleltki ei saanud, ei meditsiini ega rahvapärase ravimise alal. Ta lõpetas Kaika 6klassilise kooli ja töötas 1950. aastast postiljonina, vedades küladesse kirju, perioodikat ja postipakke. Postiljoni amet oli tervisele kurnav, kuid samas tundis ta selle tõttu hästi kohalikke inimesi. Oma elu veetiski ta isamajas, mis paikneb Lõuna-Eesti kuplilisel maastikul. Hajakülas paikneva 1930. aastate stiilis puumaja juurde kuulus laut, hoiupaigad, kelder, hiljem lisandus mäeküljele ehitatud kamin. 1983. aastal oli majapidamine üsna lihtne, moderniseerumine toimus järkjärgult ennekoike Eesti Vabariigi ajal:

Elumaja on lihtne, väike, peaaegu ilma vundamendita, hiljuti väljast remonditud ja rohuroheliseks värvitud. Maja on ümbritsetud paljude metsa- ja viljapuude ning põõsastega. Silma paistavad lopsakad humalapõõsad. Majapidamisõues hulgaliselt suuremaid ja väiksemaid kuu-dikesi, küll üksteise kõrval ja peal. Kuutide katustel jookseb sõbralikult haukudes hundikoer. Aed on ümbritsetud madala taraga, millel kaks lukustatud väravat, üks maanteepoolsel küljel, teine vastaspool. Tara

kohal, umbes 3 m kõrgusel on teine piire, justnagu eraldamaks ka selle kodu õhku muust maailmast. Selleks on kasutatud peenemaid puulatte, mis seotud ühe kasvava puu küljest teise külge. Lageda koha peal on järjeks kasutatud teivast. [---]

Niipalju kui esikust läbi minnes nägin, oli maja seest äärmiselt lihtne, askeetlik ja hall. Vastuvõtutoas oli väike piklik laud akna all, kaetud heledat tooni linaga, laual aaloepott (L. R. ütles “aaloelilleke”). Peale selle 3–4 lihtsat tooli. Väike aken oli kärbsenustast tihedalt täpiline ja kärbsed oli rohkesti. Kärbsed lendasid hääletult, aeglaselt, nagu ujudes ja kui käele või näole laskusid, siis kõdi see ei tekitanud, nii et polnud mingit vajadust neid ära ajada. L. R. ütles, et ta ei tohi kärbest ega ühtki elusolevust tappa, ta peab elu soodustama ja hoidma.

Maja on elektrita, elekter pidi segama loomulikku olekut. Seinad olid täis pilte. Näis et suurem osa neist olid patsientide kingitused, tehtud isetegevuslase käega, maastikud ja loomade pildid. Peale selle veel ajakirjadest väljalõigatud trükised, ikka loomad ja linnud, segamini kitsilikud ja kunstilise väärtusega. Nii näiteks oli seal trükis Ilmar Malini maalist “Linnud”. (RKM II 427, 290/5 < Tartu 1 – Inge, s 1928 (1986).)

Laine Roht oli lastetus abielus, lesestus vara, vanemas eas elas Kaika Laine juures vennapoeg elukaaslasega, kellest kujunes igapäevase praktilise assistent (vt lähemalt Ellermaa & Pitsner 2013).⁷ Varem abistasid teda patsientide vastuvõtmise juures mitmed juhututtavad, eeskätt samasugused arstijad või selle ameti poole püüdlejad (intervjuud 1990, 1992 jm). Ühtlasi vahetas Kaika Laine visiteerivate või nn õpivisiidil alternatiivravijatega arstimisteavet.⁸

Ta alustas arstimist 33aastaselt, mida ta ise pidas märgiliseks vanuseks.⁹ Kaika Laine kuulsus kasvas aastatega, esmalt kodukandis, kuid temast sai kiiresti üle Eesti tuntud isik. Just 1980. aastate alguses levis kulutulena suust suhu kumu tema arstijavõimete kohta. Teati, et ta arstib arhailiste meetoditega: ta soovitas patsientidel võtta kaasa vett või viina, suhkrut/mett, soola või rasva. Kaasatoodud ainetele luges ta peale palved ja loitsud.¹⁰

Kaika Laine ravimeetodid kuulusid traditsioonilise rahvameditsiini klassikasse, alates taimravist, tavast lugeda toodud ainetele peale palveid ja loitse, kuni soovituslike ainete endini, mida loitsu ja rituaaliga muudeti ravimiks. Innovatsioonina kasutas ta 1980. aastatel ka akupressuuri võtteid, mille ta omandas ühelt nooremalt ravijalt (Kõiva 1995). Üks püsivamaid ravivõtteid oli taimravi: ta kogus taimi ja valmistas neist leotisi, salve ja tömmiseid, kuid ta kasutas ka usaldusisikute kogutud taimi – tal oli omalaadne abiliste võrgustik. Kuna Laine Rohul puudus õpetaja, on raviviiside omandamisel olulisel kohal raamatutarkus. On märkimisväärne, et ta õppis näiteks oma loitsud mitte

külapärimusest, vaid kirjandusest, nt *Eesti rahvalaulude antoloogia* kolmanda osa loitsude köitest. Sobivaid palveid ja ravimiseks sobivaid pühi tekste valis ta katekismusest, aga kasutas ka kirikukalendrisse trükitud konkreetse päeva kirjakohtasid ja erinevaid väljaandeid (Kõiva 1995).¹¹ Intervjuudes räägib ta veel muudest kaasaegsetest trükiallikatest, kust ta loitsusid õppis, nt et hambavalusõnad leidis pioneeriajalehest *Säde* (Ottas & Tammer 2000: 40).

Kaika Laine on olnud ka lahke sõnade jagaja. Hiljuti teatas näiteks tuntud telesaatejuht Marko Reikop:

Mul on kogu aeg soojad käed, ma lausa hõõgun, olen selline gorjatši estonski paren. Tundsin ka Kaika Lainet ja hiljuti jõudsid minuni Kaika Laine nõiasõnad. Ta andis enne surma ühele oma tuttavale roseti koos nõiasõnadega, öeldes, et ta annaks need inimesele, kellele tahab anda. See rosett koos sõnadega jõudis kaks kuud tagasi minuni. Nüüd on mul kahe võimsa nõia nõiasõnad (Veidenberg 2014).

Laine Roht kuulus kohaliku kiriku eestseisusesse. Tema 1980. aastate keskpaiga sõnumite hulka kuulus ka teade, et ta võtab vastu ainult kirikus ristitud isikuid. Tol ajal oli ristimise nõue uudne, valdav osa inimestest polnud seotud ühegi kirikuga ja üldjuhul polnud lapsed kiriklikult ristitud. Kaika nõia juurde pääsemiseks ristsid inimesed ennast ja seejärel oma lapsed. Siinjuures pole küsimus, kas inimesed olid usklikud või mitteusklikud, ei ole küsimus ka teaduslikkuses või ebateaduslikkuses, ratsionaalsuses või ebaratsionaalsuses, vaid tervenemissoovis ja ravija nõude usaldamises. Teisalt oli see nõue arstija toetus kirikule, seda usuleigel ajal ning seesugust käitumist hindas ka kohalik vaimulik (Kudu 2009: 91jj). Kahjuks pole sedagi protsessi võimalik täpselt iseloomustada: arhiiviintervjuud ja paarkümmend aastat hiljem meenutatud ja avaldatud mälestused ei ava kõiki tahkusi, kuid võimaldavad sedastada, et nõue teatavate patsientide puhul toimus.

Sis nii ruttu abi es saa, kui laps on ristimata. Üks sõjaväeülem käis kah ja laps oli ristimata, läks ja ristas sis ära. Sellel targal tuleb nagu kohe mingi pilt sellest inimesest ja sellest, mis tal on. Pudeli peale vist või. (RKM II 397, 268 (24) < Võnnu khk, Musta k < Setu – Kadri Peebo < Olga Jänesmäe, 67 a. (1986).)

Samas ei saatnud Kaika Laine patsiente kergel käel tagasi ega vaielnud üldjuhul vastu inimestele, kes väitsid enda olevat ristitud, kuid polnud seda. Sisuliselt võttis ta vastu kõik patsiendid, kuid keeldus siiski näiteks vähihaigetest, kes olid saanud kiiritusravi või opereeritud.

[K]ui nuga on sehn käinu, sis ei ravi, ütleb, et metalliga on tegemist olnu. Tal om nisukene silm, et nagu läbi näes. [---] (RKM II 397, 455/6 (45) < Võnnu khk, Lääniste k – Eda Kalmre < Salme Nagel, 66 a. (1986).)

Laine Rohu vastuvõtt kujutas endast suulise ja kirjaliku suhtlemise omapärast segu: vestluse ja patsiendi(tide) vaatlemise järel laskis ravija avada kaasatoodud pudelid-topsid, eraldus siis nende ja registreerimisraamatuga teise tuppa loitsima ja rohtusid valmistama. Sel ajal oli ravile saabujatel võimalik tutvuda patsientide poolt kirjutatud tänuavaldustega, samuti omavahel vestelda. Pike-ma aja pärast naastes õpetas L. Roht arstimi tarvitamist ja tutvustas ravimise juurde kuuluvaid põhimõtteid.

Huvitav oli suhtlemise keelelis-sotsiaalne külg, mis avaneb lindistatud dia-logides: Kaika nõid rääkis vastuvõtul patsientidega kohalikus murdes, mis tekitas silmanähtavalt suurema läheduse Lõuna-Eestist pärit patsientidega, põhja-estlastele ja kirjakeelsetele inimestele mõjus aga raskesti mõistetava salapärase kõnena. Pealtvaatajana kuulsin, kuidas Kaika Laine armastas oma vastuvõtul kasutada humoristlikku tooni, naljatleda, rääkis patsientidele nende kodukandist pärit tuntud isikutest, kes olid tema vastuvõtul käinud või keda ta oli ravinud. 1990. aastal kirjutab tänuraamatusse Tallinna mees:

Üllatus oli mulle, et tunnete meie suguvõsa kõige huvitavamalt. Tean, et Teilt sai abi minu vanaisa. Nüüd olen mina oma isa ja emaga (Roht 1: 301).

Kommunikatsiooni selline stiil ja ravirituaali ülesehitus mõjus patsientidele rahustavalt ja alandas minu meelest pingeid.

Ravija teekond meedias ja suhted väljaspool kodumaad

Laine Roht alustas kodukohas ravimist 20. sajandi teisel poolel, kui toimusid olulised murrangud ja muutused tehnikates ja tehnoloogiates, ravimitööstuses, Eestis arenes välja tihe ämmaemandate, velskripunktide ja haiglate süsteem. Suuremad murrangud toimusid ka suhtumises rahva- ja imearstidesse, kellest ei kirjutatud enam külakroonikate rubriigis, vaid kui märkimisväärsest isikutest, kelle tutvustamiseks ja kelle elusündmuste jäädvustamiseks avanesid lõppkokkuvõttes riigimeedia kõik kanalid. Esmajärjekorras esindas Kaika Laine pärimuslikku meditsiini, ehkki ta omandas tuttavatelt mitmeid uuemaid võtteid, ja kuuldused tema võimatest levisid eeskätt suust suhu suulise suhtlemise teel. Kuigi laiem tunnus ja kaugemalt saabuvate patsientide

Pilt 4. Televisiooni võtteriühmaga poseerimas. Vasakult esimene teleprodutsent Georg Jegorov Kaika Laine kõrval. Foto erakogust.

vastuvõtmine algas 1980. aastatel, kujunes Kaika nõiast meediatäht pikkamisi tolle kümnendi lõpul ja järgmisel kümnendil. Ta esines meelsasti loengutega rahvapäraste ja alternatiivmedikute ning uusspirituaalsete liikumiste juhte ja teadajaid koondavatel suurfoorumitel, nagu Maaema mess (Kõiva 2015), aga ka ajakirjanduses, sh raadios ja televisioonis. Kaika Laine (ja mitme muu meediumi) esmased tutvustajad enne meediat olid teadlased, humanitaarõppurid ja teda erialasest huvist külastanud isikud. Ka osa Laine Rohu riigikanalite eetris jooksnud saateid ja ajakirjanduse artikleid valmis koostöös folkloristidega, temast kirjutasid humanitariteadlased, kellega tal oli kokkupuuteid (Tender 1992; Kõiva 1993, 1995, 1996) ja muude erialade esindajad. See oli meedia arengus märkimisväärne etapp, kui meediumeid, aga ka teadustulemusi pääsesid tutvustama inimesed väljastpoolt meediakorporatsioone ja -institutsioone. Hiljem olid intervjuueerijateks ennekõike alternatiivmeditsiinist, -elulaadist ja -nähtustest huvitatud meediainimesed, osa neist tema patsiendid. Meedia esitles ravija isiksust ja arstijategevust mitme nurga alt, avaldades seiksid elukäigust, selgitusi arstimise kohta ja tema kreedosid. Oma arstimisviisilt ja esinemislaadilt sobis Kaika Laine meediatäheks ja täitma rolli, mille ta ise sõnastas kui “Eesti rahva oma tädi Laine”.

BBC lühiintervjuu vahendusel jõudis ta 1990. aastal ingliskeelse maailma ette kui imearst, ja oli selle üle uhke. Tookordne võttegrupi külaskäik oli mõlemale poolele uudne kogemus.¹² Võtterühma liikmed lasksid pärast saate salvestamise lõppu oma tervist diagnoosida ja võtsid kuuldot tõsiselt. Mõlemapoolse elevuse tekitas seik, et Kaika Laine märkas meeskonna keskel salajast armastajapaari. See oli otsekui taaskordne kinnitus ravija ja selgeltnägija võimete olemasolu kohta.

Siiski olid rahvusvahelised meeskonnad juhukülalised. Valdavalt olid meediainimesed kaasmaalased, kes sattusid tema juurde alguses koos võttemeeskonnaga, ent külastasid teda hiljem omapead. Mitmega neist arenes lähem tutvus. Kaika Laine kodused albumid, talle kingitud raamatud, fotod ja videod ning salvestused tema igapäevaelust, pidudest ja kohtumistest külalistega annavad seesugustest võrgustikest parima ülevaate, aga lubavad ka sissevaadet tema ellu. Kahtlemata oli see värvikas, erakordne ja vanustrotsiv eluviis, samas tuleb tõdeda, et kuigi enamik kokkusaamisi olid episoodilised, kujunes neist seikadest paljudele meelde jääv kogemus.

Pärast aktiivsest ravipraksisest tagasitõmbumist meediatähelepanu ei kadunud.¹³ Nagu eespool osutatud, kuulub Kaika Laine rahvapäraste võtetega ravijate hulka, kes on erinevate vaatenurkade alt kultuuriruumi kirjutatud. Ehkki meenutus- ja pühendusraamatud ilmusid teatava ajalise distantsi järel, esitades sissevaateid eelnenud aegadesse, nägi Kaika Laine ära mitmed tunnustusvaldusena mõeldud trükised ja sai osa laiemast austamisest.

Omaette alaliigi kogu raamatutoodangus moodustavad populaarsed ravimisega (ja eneseabiga) seotud raamatud, üks vanu arstiteaduslike raamatute liike, mida on akadeemilises uurimistöös viimastel kümnenditel ühendatud ennekõike uusvaimsete liikumistega (nt Altnurme & Lyra 2004), ent mis on laiapõhjalisem. Sarnaselt elulooraamatutega vahendavad selliste raamatute koostajad (narratiiviteooria järgi *jutustajad* vt Jahn 2005; Phelan & Booth 2005) mh Kaika Laine terviseteemalisi seisukohavõtte, ravimtaimede ja rahvapäraste retseptide teadmust. Heldur Jõgioja (2008, 2009, 2010) koostatud pretensioonika pealkirjaga raamatusarja *Kaika Lainest Vangani* pealkirjas kõrvutatakse teda Bulgaaria tuntud imepäraste võimetega prohvet Vangaga (31.01.1911–11.08.1996), kes kuulub koos Maria Trebeniga¹⁴ Ida-Euroopa tuntumate 20. sajandi ravijate hulka. Niisiis on pealkirja tasemel Laine Rohu isik ikooniline, ehkki seesugustes kogumikes on Kaika nõia elutarkuse õpetused kõrvuti teiste ravijate seisukohtadega (vt ka Ottas & Tammer 2000). Ülevaateartikliga on Laine Roht esindatud ka vahemikus 1997–2003 ajakirjandusartiklitest kokkupandud valimikus *Eesti nõiad* (Poll 2004).¹⁵

Hoopis huvitava diskursuse avab Ellermaa ja Pitsneri menuraamat *Kaika Laine inimesed* (Ellermaa & Pitsner 2013), sisuks valik intervjuusid ravija-

ga kohtunud isikutega. Väljaanne kujutab endast omalaadset arhiivi, teavet selgeltnägija ja ravijavõimetega isiksuse tegevusest tänases ühiskonnas, toob esile tema arstimisviise ja isiksuse jooni, rääkimata intervjueeritavatest, kelle värvikas isikupära konkureerib paiguti nimitegelasega. Umbkaudu kolmandiku moodustavad tuntud inimesed, sh arstid, kellega ta kokku puutus, ning loomulikult sisaldab see edulugusid tervendamises ja tervenemisest. Veidi ootamatul kombel eenduvad raamatus vananemise ja vanana elamise raskused ning aastad, mil Laine Roht enam haigeid vastu ei võtnud.

Eelnev lühem iseloomustus selgitas, et vahendavate jutustajate (autorite) tööde ja erinevat liiki raamatute kaudu oli Laine Roht kultuuriruumi nähtav osa. Liigilt ulatuvad temaga seotud trükised laiendatud biograafiatest (Kudu 2009) just kirjeldatud populaarsete tarberaamatute ja mälestusteosteni.

Ühes varasematest artiklitest osutasin võrgustikele, mille vahendusel rahvaarstid omavahel suhtlesid ja üritustele, mille käigus lähemalt kohtusid (Kõiva 1995). Need kontaktid ametikaaslastega olid (mõne erandiga) eeskätt Eesti-kesksed. Ühel elamuslikul kohtumisel 1992. aastal oli autoril võimalus koos Laine Rohuga kohtuda soome ravijatega Põhja-Soomes Kaustineni rahvaravikeskuses korraldatud rahvameditsiini konverentsil. Sain kutse esineda ülevaatega ja viia kaasa paar ravijat, kes näitaksid oma võtteid. Kutsusin kaasa erinevate koolkondade ja võtete esindajatena Laine Rohu ja Gunnar Aarma ning kolleeg Mare Kalda, kes abistas Lainet sellel teekonnal.

Pilt 5. Laine tantsimas Kaustineni rahvaravikeskuses korraldatud rahvameditsiini konverentsi õhtusel koosviibimisel. Antti Hernesniemi foto 1992.

Mõlema ravija käitumine erines kardinaalselt. Gunnar Aarma luges igal vabal hetkel keskuse raamatukogus, tal olid oma huvialad, selged seisukohad ja demonstratsioonikava. Kaika Lainele oli see esmakordne kokkupuude moodsate mugavustega ja Soome traditsiooniliste ravijatega, kes teenisid igapäevast leiba Kaustineni rahvameditsiini keskuses klassikalise soonetasumise, aadrilaskmise, taimetundmise jm meetoditega. Soome ravijate võtteid sai ta enda omadega võrrelda nii formaalses kui ka informaaalses keskkonnas. Umbkaudu 65aastane ravija sai kenasti hakkama igas olukorras, ehkki soomlaste võttestikust enda peal katsetamiseks valitud aadrilaskmisest andis tal füüsiliselt toibuda ja ta ei hinnanud seda kuigi kõrgelt. "Soomlaste võtted on üldiselt samad kui eestlastel ning neil midagi väga erilist pakkuda pole," oli Kaika Laine kiire otsus. Talle oli huvitav kogemus, et raviseansid võõral maal ja kasutatud taimed ei erinenud kuigivõrd kodustest. Temale omaselt sulandus ta seltskonda oma humoorika suhtumise ja valmidusega lõbutseda, tantsida ja tunda ennast staarina.

Kaika Laine on hiljemgi käinud välismaal meditsiini-alastel kohtumistel (Ellermaa & Pitsner 2013), kuid nendest elamuslikumaks hindas ta bussireise Euroopa usukeskustesse.

Tunnustatud rahvaarstile jätkus tähelepanu kõrge vanuseni ja ka pärast ravimisest loobumist: 80. sünnipäeva tähistati laiemalt televisioonis ja trüki-meedias. Kaika nõid poseeris rahvarõivastes koos televisiooni staarsaatejuhi Vahur Kersnaga, kes oli üks sündmuse peakorraldajaid. Kohalike kõrval olid saabunud isiklikult õnnitlema kunagised patsiendid ja temaga kokkupuutunud inimesed, aga ka nt rahvarõivastes kultuuriminister Laine Jänes. Kuna rahvariiete kasutamine on tänase Eesti rõivastiili kontekstis üsna määratletud kasutamiskoodiga, rõhutas see sümboolselt meie-tunnet, rahvapärast ja rahvakultuuriga seotud ametlikku pidu. Kahjuks pole võimalik pikemalt peatuda ei rõivakoodil ega meediastrateegiatel. Märkigem vaid, et lihtne vanem naine Kaika Laine pole ainuke pikaajaline meedia soosik. Pikalt on olnud meedia tähelepanu keskmes ka eakas Kihnu saarelt pärit laulumeister Virve Köster hüüdnimega Kihnu Virve (s 1928), sisuliselt ravija eakaaslane on samuti pikemalt olnud meedia favoriit. Loomulikult ei jätnud meedia märkimata Kihnu Virve visiiti Kaika nõia juurde, mis meedia rangelt reglementeeritud (kultuuri)uudiste diskursuses on tähelepanuväärne. Märkigem, et elulugude buumi ajal avaldatud elulooraamatus tituleeritakse Lainet pealkirjas näiteks sajandi naiseks (Kudu 2009). Alternatiivmeditsiini propageerija Aili Paju hindas tema raviviise kõrgelt ja kasutas teda osalt teadjanaise prototüübina oma ilukirjandusteoses *Teadjanaine* (Paju 1994).¹⁶ Meie tädi Laine brändi esindab nimelise pühenduspungi rajamine tuntud meediapersooni Vahur Kersna poolt, tänuks abi eest kaasinimestele.¹⁷

Pilt 6. Kaika Laine oma sünnipäeval telemehe Vahur Kersna käevangus. Foto erakogust.

Haigused, millega saadeti rahvaarsti juurde

Registreerimisraamatute, arhiivis leiduvate saatekirjade ja intervjuude põhjal ulatuvad rahvaarsti vastuvõtule pöördujate diagnoosid kergetest tõsiste ja ülitõsiste haigusteni.¹⁸ Paratamatult pöördub osa isikuid ka hoopis teistsuguste, isikliku elu valikutega seotud küsimustega. Diagnooside rohkuse põhjal võib sedastada, et Kaika Laine raviseansse peeti efektiivseks paljude haiguste vastu, ja temasse usuti kui imearsti, kes suudab abi pakkuda ka lootusetus olukorras. Nimelt oli saabujate hulgas ravitavate haigustega patsiente, aga ka neid, keda toonane ega tänane meditsiin ei oska aidata. Tema juurde tuldi konsulteerima enne kirurgilist sekkumist, samuti diagnooside puhul, mis ei andnud paranemislootust, progresseeruvate haigustega, mille peatamiseks puuduvad tänaseni ravimid.

[---] *Tartust arsti juurest tulin, siis tulin kohe Laine juurde. Tema rääkis, mis mul viga on. Ja siis haiglast olin käimas, siis läksin jälle tema juurde. Ta aitas kaasa. Tema pani mul osa verd kapslisse, pool oli kapseldunud, see mind aitas. [---]* (EFA I 9, 251/2 (6) < Urvaste khk, Antsla v, Lusti k – Mare Kõiva (1996).)

Laine ongi mu päästnud, muidu mind polekski enam. Mehe surma järel käisin ma temalt abi saamas ja tema aitas mind, kui mul oli terviseiga suur mure. Ma käisin abi saamas ja tänu temale mul jäigi opile minemata, siiani ma pole sinna läinud. Tegin tema õpetuse järgi ja olen siiani terve olnud. Ma olin mehe surma järel väga mures, võibolla ma ilma Laineta ei olekski enam töövõimeline. (EFA I 9, 254 (3) < Rõuge khk, Antsla v, Roosiku k – Mare Kõiva (1996).)

Rahvaarsti vastuvõtutoas on harilikult vähe tavaliste haigustega saabujaid ja suur on krooniliste, lootusetute ja raskete haigustega pöördujate osakaal. See muudab ravija töö keerukaks, nagu ka erinevate diagnooside ja haiguste rohkus.

Naastes 1980. aastate juurde, mil kahe süsteemi – riiklik ametlik meditsiin ja rahvameditsiin – vahel ei olnud leppeid, mille kohaselt oleks ametlikult saanud saata ühest süsteemist teise ravile või konsultatsioonile. Leebemat taimravi jm võimalusi kasutavaid või idameditsiinist huvitatud arste polnud tollal palju, eeldatavasti osa neist kuulus saatekirja andjate hulka. Eespool viitasin, et saatekirja patsiendile andmine tähendas riskimist litsentsi, töökoha ja pikaaegse haridustega saavutatud positsiooniga. Niisiis eeldas saatekirja kirjutamine vastastikust usaldust, uskumist ja lugupidamist teise osapoole suhtes.

Laine Rohu nimelises arhiivikoites on aastatest 1986–1991 säilinud 242 saatekirja. Aastate lõikes jagunevad need järgmiselt: 1986 – 21, 1987 – 55, 1988 – 40, 1989 – 63, 1990 – 25, 1991 – 11, aastaarv loetamatu või puudub – 27. Saatekirjade tagasihoidlik arv osutab, et selliseid patsiente oli siiski vähem kui saatekirjata saabujaid. Lõplikku vastuvõetud külastajate arvu ega proportsioone ei saa aga määratleda, sest Laine Roht võttis tollal vastu abiliseta. Vastuvõtt ja ravirituaal jagunes mitme ruumi vahel, ravija oli pikka aega teistes tubades, patsiendid omapead ja nii sujus registreerimine ja ravimise kirjalik osa omapäi. Küll annavad saatekirjad täpsema sissevaate, milliste haigustega saadeti konsultatsioonile või loodeti abi rahvaarstilt, kelle peamine vahend oli kaasavõetud ainete loitsimine.

Vaadates selle perioodi saatekirjaga saabunud patsientide diagnoose (neis on haigus määratletud enamasti üsna täpselt) saame sedastada kümneid erinevaid diagnoose. Eenduvad mitmed suuremad haiguste rühmad, nagu reumaatilised probleemid, erinevad kasvajad, allergiad, kuid ka psühholoogilised vaevused

(sh depressioon). Registreerimisraamatud ja intervjuud toovad saatekirjade kõrval esile patsientide enesediagnoosi ja laiendavad pöördumiste inimlikke põhjuseid: lisanduvad näiteks sotsiaalsed probleemid perekonnas ja suhted kolleegidega, armuküsimused, aga ka näiteks vananemine ja paljud muud kognitiivselt keerulised olukorrad. Registreerimisraamat on selles mõttes tänuväärne allikas:

Käisin Teie juures 6. veebruaril väga raskes hingelises seisundis. Tänu Teie abile võin ja saan jälle rahulikult elada (Roht 1: 299).

Haiguste raskusaste on saatekirja saajatel väga erinev, ulatudes ravimatutest või raskesti ravile alluvatest haigustest (tavaliselt arstitakse professionaali järevalve all) kuni krooniliste terviseriketeni. Loetlegem üksnes mõned diagnoosid: *sclerosis multiplex*, epilepsia, ateroskleroos, diabeet, halvatus insuldi järel, kilpnäärme talitluse häired ja kasvajad, erinevate elundite kasvajad, tuberkuloos, lumbaago, ajuvereringe häired, tromboos, migreen, vererõhu ja lümfisõlmede probleemid, polüoarthriit, seropositiivne osteoartritis, reumatoidartriit, puusaliigese põletik, radikuliit, allergiad, sh neurodermiit.

Saatekirju on antud kõigile haigusrühmadele, kõigi organite kontrollimiseks ja nende kahjustuste ravimiseks: südame-veresoonkonna haigused (ka südamelihase põletik), hingamisteede haigused kopsupõletikust astma ja bronhiidini; mao- ja soolestikuhaigused ning muude siseorganite kahjustused kergematest raskemateni (hemorroidid, maotalitus, kõhunäärme põletikud, neerud, pankreatiit, maksahaigused, sapikivid), nina-kurgu-kõrvahaigused koos põsekoopa põletikuga, günekoloogilised näidustused kuni viljatuseeni; psüühikahäired; suuõõne ja hammaste probleemid; silmad ja nägemishäired; kosmeetilised probleemid; rasvumine, buliimia ja anoreksia.

Valisin lähemaks vaatlemiseks aastad 1988 ja 1990, kuivõrd need pidanuks peegeldama rahvameditsiini osas mõnevõrra erineva suhtumisega aegu. 1988. aasta neljakümnest saatekirjast üks oli antud kuueaastasele lapsele, kellel oli mitmeid psüühikast sõltuvaid haigusi, ühel saatekirjal puudus nimi, ent tervelt kuusteist saatekirja olid antud meestele. Meestest umbkaudu pooled on saadetud konsultatsioonile ilma lähema määratluseta (seda sõltumata lähetaavast arstist ja lähtepaigast, nt Roht 1: 117–120). Määratud diagnooside seas on kaelaradikuliit, nimmepiirkonna põletik, raskekujulised südamepuudulikkuse nähud ja rasvtõbi. Naistel on diagnoosid mõnevõrra mitmekesisemad, need on saatekirjal alati kirjas: erinevad nahahaigused, südamehaigused, gastriit, radikuliidi raskekujulised vormid, allergiad, sh jahutodete ja leiva talumatus, ja mitmel ka klimakteeriumi-aegsed vaevused. Märkimisväärselt on tervelt kolm patsienti saadetud raske diagnoosiga ja on palutud L. Rohult abi uue raviskeemi juures – taimravi väljatöötamisel.

Tänuraamatus on 1988. aasta sissekandeid kõigest seitseteist ja neist suurem enamik on tehtud saatekirjade-välisel perioodil ehk aastaringset, pigem mittesuvisel perioodil. Kohaviit on kümnel sissekandel (Viljandi – 2, Urvas-te – 1, Varstu – 1, Valga – 1, Kõpu – 1, Vastseliina – 1, Põlva – 1, Pühajärve – 1, Võru – 1), mis esindavad umbkaudu 34 ravima saabunut, neist 14 on mehed. Korduvalt külastajad on kolme kirjapaneku taga, ent konkreetset haigust mainitakse vaid paaris tekstis.

1990. aasta 25 saatekirjal (Roht 2) on diagnoosidena märgitud: *sclerosis multiplex*; kardiomüopaatia, kahel korral reuma, peavalu (ja nõrkus), kõrgvererõhu probleemid (kolmel patsiendil, kellest kahel kombineerub see liigesepõletiku-ga), radikuliit (kolmel patsiendil, ühel kombineerub diabeediga), osteokondroos (kaks diagnoosi), silmahaigustest glaukoom, kasvaja silmalaul, sapipõie põletik, kõhunäärme põletik, müoom, rinnavähk (kaks diagnoosi); ekseem, allergia; psühhiaatriline probleem, epilepsia, kogelemine, voodimärgamine. Üks patsient on tulnud eriarsti (kirurgi) konsultatsiooniks väljakirjutatud saatelehega.

1990. aasta kohta puudub registreerimisraamat, kuid on alles nn tänuraamat, mille abil saame mõningase ülevaate teistest vastuvõtule saabujatest.¹⁹ See kirjalik allikas on spetsiifiline: selles väljendavad oma tänu vastuvõtmise eest umbkaudu viiskümmend kolm külastajat, neist kaheksa on saabunud mitmendat korda kas oma tervisehädaga või toonud ravile mõne lähedase. Tänuraamat toob välja ka pikemat aega ravil olnud isikud.

Olen Teie juures ravil varsti juba neljandat kuud. Tervis on paranenud ja ma loodan peatset täielikku paranemist.

Andku Jumal ka Teile tervist, rõõmu ja rahu hingele!

3. märts 1990 Viive Võrust. (Roht 1: 295)

Käisin Teie juures 1984. a. radikuliidiga. Peale Teie rohtude tarvitamist ei ole mul enam mingisugust radikuliiti. Nüüd usun teie jõusse ja tulin koos lapsega. Loodan kindlasti saada siit abi. [---]

Peeter Viljandist. (Roht 1: 298)

Minu poeg, kelle Sa terveks ravisid seitse aastat tagasi, palus Sulle viia tervitusi ja Issanda Õnnistust. Nüüd olen ise maohaavade-ga hädas. Loodan jällegi Sinult abi saada.

Tuhat tänu Sulle veel kord poja eest. [---] (Roht 1: 301)

Peale vähjaoperatsiooni kannatasin valudes (lümfitedes olid takistused ja paisud). Siia majja tulin küürus ja halades, kuid siit lahkusin juba tolel päeval normaalselt kõndides. (Roht 1: 305)

Üllataval kombel esineb mõnikord traditsioonilisi diagnoose, mida ametlikud haigusloetelud ei sisalda, nagu kaetamine, st rahvapärase etioloogia kohaselt kurja silma või sõnaga teise inimese tervise kahjustamine. See on üllatav, sest kuulub loomulikuna rahvaarstide diagnooside hulka, kuid ei ole endastmõistetav arsti poolt aktsepteeritud etioloogiana. Sama kehtib ka needuse alla panemise / needuse all olemise kohta. Ilmselt on eriti viimane naasnud Eestis rahvapärasesse diagnostikasse sensitiivide ja *New Age*'i ravijate vahendusel. Samuti on saatekirjasid, kus arst pole osanud haigust diagnoosida, vaid on eeldanud rahvaarsti abi haiguse selgitamisel.

Saatekirjade ja registreerimisraamatute põhjal vaatles patsientide pöördumiste põhjuseid aastal 1989 õpilasuurija Janila Raudsepp, kelle tööd on vahendanud oma raamatus Reet Kudu. Toome siinkohal tema uurimuse põhitulemused: J. Raudla uurimuse põhjal olid sagedasemad pöördumispõhjused liigesehaigused, järgnevad südamehaigused, närvilisus ja valud. Haruldastena nimetab ta radikuliiti, suhkruhaigust, alkoholismi, nägemishäireid, põletikke ja unehäireid (Kudu 2009: 143 jj). Rahvaarstile suunatud haigete diagnoosid katavad laia haiguste ala, millele perearst oleks leidnud ja leiaks tänagi lahenduse koostöös eriarstide tugisüsteemiga: saadetutel on arvestatav hulk eriarstide pädevusse kuuluvaid haigusi, lisanduvad paranemislootuseta patsiendid. Võime üldistada, et raviarstil oli krooniliste ja lootusetute haigustega rahvaarsti juurde saatmine ainulaadne lisavõimalus põdeja abistamiseks. Miks mitte katsetada reuma, kulunud puusaliigese, radikuliidi, *sclerosis multiplexi*, depressiooni, psühhiaatriliste hädade, migreeni juures patsiendi mentaalsuse ja hingejõu ning ime kaasamist?

Saatekirja pole võetud kergemate igapäevaste haigustega, nt juba nimetatud külmetushaigused, samuti suurem osa traumasid, mis vajavad kiiret abi. Siiski ka rasketest haigustest kõikidega rahvaarsti juurde ei pöördutud, näiteks raskete neerukahjustustega mitte, küll aga neerukividega; välistatud on ülrasked liikumispuuded, kuid liikumisraskused on olnud näidustatud saatmispõhjus. Kaasasündinud geeniriketega seotud haigused saatekirjadest ei ilmne, neid L. Roht oma sõnutsi ka vastu võtta ei soovinud. Küll aga on teekond rahvaarsti juurde võetud ette kriisisituatsioonis, nagu kasvaja diagnoosimise järel või enne operatsioone, kui inimesed on valmis radikaalseteks eluviiside muutusteks tervise ja elu nimel või otsivad alternatiivseid võimalusi enda päästmiseks.

Huviväärne on saatekirjade vormistus. Enamik arste on täitnud saatekirja blanketi tavapäraselt: patsiendi nimi ja vanus, ladinakeelne diagnoos ja muu asjakohane informatsioon, nt määratud ravimid. Osa arste on siiski kasutanud blanketi tühja tagakülge, saatekiri võib olla kirjutatud vabas vormis koos eestikeelse diagnoosiga, mis viitab teatavale reservatsioonile toimuva suhtes (või lihtsalt ettevaatusele). Sageli pole märgitud, kelle juurde suunatakse või

on üldsõnaliselt kirjas “rahvaarsti juurde konsultatsioonile”, aga ka “L. Roht. Konsultatsioonile”. Arstid on andnud patsientidele kaasa röntgeniülevõtteid, EKG-filme, vere- ja uuriniproovide vastuseid – otsekui saates oma patsiendi eriarsti vastuvõtule. Ka viitab osade saatekirjade tagaküljele kirja pandud analüüsitulemuste esitamine tüüpiliste professionaalsete lühenditega, eelnevate või viimaste ravimite loetlemine, et rahvaarsti teadmisi peeti võrdväärseteks.

Samas leidub saatekirjasid, mis on patsiendile antud hoopis eriarsti vastuvõtu jaoks, sh hinnatud spetsialistide juurde, kelle vastuvõtule pääsemiseks tuli oodata kuude kaupa. Saame üksnes oletada põhjuseid, miks valiti selle asemel käik rahvaarsti juurde. Kindlasti oli peapõhjus usaldus rahvaarsti vastu, välistatud pole pettumine ametliku süsteemi võimalustes, kartus radikaalsete operatsioonide ees ja isiklikud valikud oma raviskeemi suhtes, mis lubasid eelistada tundmatut, kuid uusi lootusi andvat arstimisviisi.

Kokkuvõttes on saatekirjade tunnus, et nad on sesoonsed, st neid on välja antud ennekõike perioodil juunist augustini, samas muud allikad osutavad pidevale patsientide saabumisele.²⁰

Saatekirja andjad ja patsiendid

Kaika Laine tundus kasvas aastatega ja tema juurde sõideti 1980. aastate lõpul kõikjalt Lõuna-Eestist, nagu osutavad saatekirjadki. Iga aastaga enam sõitis kohale patsiente kogu mandri-Eesti linnadest ja laiemaltki. See oli ühtlasi omapärane periood, millal rahvaarstid aktiivselt omavahel suhtlesid ja üksteist külastasid sihiga tutvuda, võrrelda meetodeid, õppida üksteise juures või lahutada meelt (Kõiva 1995, 1996). Mõnevõrra toimivad seesugused võrgustikud tänaseni.

Aastate lõikes erinevad saatekirja saamise kohad, seda näitavad selgesti kahe aasta võrdlused ja mis osutab asjaolule, et esmamäärav oli siinjuures patsientide nõudlus, arstide omatahtsi suunamine jäi ilmselt tagasihoidlikumaks.

1988. aastal on saadud saatekirju Tartu Polikliinikust (1), Rõugest (1), Jämejalast (2), Abjast (5), Kõpust (2), Viljandist (13), Valgast (6), Tuhalaanest (1), Raplast (2), viie arsti saatekirjalt pole kohaandmed loetavad.

1990. aastal on saadud saatekirjad Tartu Polikliinikust (3), Sangastest (5), Kõrveküllast (2), Moostest (1), Pukast (1), Tõrvast (1), Valga Keskhaiplast (2), Võrust (1), Leevilt (1), Türilt (5), 4 arsti saatekirjalt pole kohaandmed loetavad.

1990. aasta patsientide geograafia on tänuraamatu põhjal laiem, ehkki suure osa moodustavad Kaika küla lähema ümbruse ja Lõuna-Eesti paikadest pärit sissekanded: Lüllemäe (2), Antsla (1), Tsooru (1), Valga (1), Kuldre (2), Mooste (2), Rõuge (1), Võru (1), Põlva (1), Kanepi (1). Teistest suurematest paikadest

moodustab olulise keskuse Tartu (6) ja lähialad Nõo (1) ja Elva (1) ning muu Eesti, kust Kaikale sõitmine oli keerukam: Puurmani (1), Viljandi (1), Hiiu-maa (1). Pealinn Tallinn (4) on Tartu ja Lõuna-Eesti piirkonna kõrval oluline paik, kust patsiendid saabusid. Tervelt 11 juhul ehk umbkaudu viiendikul juhtudest on kirjutaja esitanud oma nime ja kuupäeva, ent jätnud märkimata päritolukoha.

Saatekirjade periood toob esile institutsioonid ja arstid, kes olid valmis haiget rahvaarsti juurde saatma: neid kirjutasid nii eriarstid kui üldarstid. Saatekirjasid on kirjutatud välja umbes 40 meedikut. Haigeid on saadetud Lõuna-Eesti suurematest linnadest: Tartu, Võru, Viljandi, Võhma, Valga, samuti Tartumaa, Võrumaa ja Viljandimaa väikehaiglatest, arstipunktidest, velskri-ämmaemandapunktidest. Lisaks leiame saatekirju Lääne-Eesti suuremast linnast Haapsalust, Põhja-Eesti tööstuspiirkonda jäävast Kohtla-Järve linnast, Paidest, Jänedalt ja Tallinnast. Tihedam koostöövalmis arstide võrgustik paiknes siiski laiemas mõttes Lõuna-Eesti alal, mujal töötavad arstid on olnud pigem erand. Mõnikord on saatekirja küsitud erinevatele pereliikmetele ja need on vormistatud eraldi lehtedena. Vahemaid arvestades tundub selline praktika (ühiselt sõita) kõigiti mõistlik. Saatekirju vaadates tundub, et pöördujate seas on aktiivsem vanuserühm 40–60, kuid leidub ka 30aastaseid, samuti vanemaid. Lapspatsiendid pole eriti sagedased, see ilmnas ka kahe valikaasta ainestikust. Haiget võib olla (ilmselt tema palvel) korduvalt saadetud Kaika Laine juurde, mis annab põhjuse arvata, et neil arstidel oli sümpaatia rahvameditsiini ja alternatiivsete raviskeemide vastu. Vähemalt üks arstidest töötab tänasel päeval Waldorf-meditstiini meetodeid kasutades.²¹

Kindlasti oleks huvitav arstide soospekt, nais- ja meesarstide vahekord, kuid see jääb selgusetuks: arstid on kirjutanud enamasti üksnes allkirja, vaid osa on kinnitanud seda isikliku nimelise pitsatiga. Psüühilistest nähtustest huvitatute soolise ja arstiameti pidajate üldstatistika põhjal võime eeldada, et naisarste oli rohkem.

Patsientide enesediagnoosid ja ravimisrituaali kirjalikud osad

Patsientide narratiive ja enesediagnoose esindab suuline või kirjalik lühiversioon: lühiaandmed, mille nad ise või keegi rahvaarsti abiline kirjutas vastuvõturaamatusse või tänuraamatusse ja lühike suuline kommunikatsioon vastuvõtu ajal. Kogu ravimisrituaali kirjalik jälg sarnaneb lühiduselt ametlike arstide kokkuvõttele haigusloost, kuid on veidi teisiti organiseeritud. Tuginedes oma isiklikele osalusvaatlustele ja teiste uurijate kirjeldustele, iseloomustan lühi-

dalt Kaika Laine ravimisrituaali, mis aastate jooksul varieerudes, säilitades üldjoontes sama struktuuri. Palusin tavaliselt võimalust viibida patsientide vastuvõtmise ajal ruumis, et teha märkmeid või lindistada, harvem filmida. Harilikult lahkusin Laine Rohu kannul rohu valmistamise ruumi, kus jälgisin tema tegevust, hiljem naasin tema kannul rohu üleandmise ja õpetuste ajal. Seega on mu vaatlustes teatavad ajalised tühikud.

Abi järele pöördunud patsient/patsiendid võeti vastu ikoonide, piltide ja lilledega kaunistatud spetsiaalses eesruumis – vastuvõtutoas. Ruumis paiknes laud toolidega patsientide jaoks. Seal tervitas saabujaid rahvaarst ja seal ta ka suhtles nendega. Järgmisena laskis ta neil märkida oma loo ja tulekupõhjuste lühidalt vastuvõturaamatusse (või tegi seda abiline). Sõltuvalt patsientide arvust oli vestlus üldisem või isiklikum. Kui raamatusse kandis kokkuvõtte abiline, oli patsientidel oma muredest rääkimiseks rohkem aega.

Patsientide muredele loodi sobiv sissejuhatus, meenutades ühiseid tuttavaid jm viisil. Korjanud patsientidelt kaasatoodud ravimitoorikud (vesi, mesi, sool jm ained), suundus ta neid loitsima naabertuppa, umbkaudu ruumioossa, kus ta ise oli sündinud ja kus paiknes nüüd sahtlitega laud. Tagasi patsientide juurde pöördus ta harilikult poole tunni või tunni aja pärast, andes üle nimelise ravimi, järgnesid kõikidele mõeldud, ühesugune suuline ravimi kasutamise juhend, lühem suhtlemine ja hüvastijätt.

Mille poolest erinevad patsientide räägitud ja kirjutatud lood nendest, mis on kirjas saatekirjal? Saatekirjal on lühidiagnoos või probleem, vastuvõturaamatus aga üksteisele järgnenud haiguste loetelu, inimese esitatud haigestumise ajalugu, vahel ka haigestumise põhjuslikkus ja patsiendi sotsiaalset olustikku puudutavad andmed. Vastuvõturaamatusse kirjutati kõik omakäeliselt: aadress, nimi, vanus, diagnoos ja haiguslugu. Enamasti meenutab kirjutis ametliku meediku koostatud haiguslugu, mille arst paneb kirja patsiendi jutu põhjal, kuid võib esineda ka suuri kõrvalepõikeid. Järgnevalt näitena kaks omakäelist haiguslugu köitest Roht 4:

2. juuni 1988.

Otepää, [nimi, meespatsient], 50 a.

Paremas jalas esineb ägedakuuline närvipõletik. 1967. a. märtsis oli tuuletõmbus selgroo keskkohast, millest tekkisid üldised tervisehäired, paremal pool allpool rindkeret külje sees teravad suruvad valud. Kõhus esinevad ka valud, on nagu valus tükk üleval pool rinda.

Ka naaber, kes on minu vastu väga õel, mõjutab tugevasti minu tervist. Nõiub ja needib mind kuradist. Ähvardab mind surmaga vastu hakkamise puhul.

Mehega on kaasas naine, kes kinnitab napisõnaliselt probleemi olemust – ema on naabri käitumisest haige.

3. juuni 1988

Viljandi rajoon, Olustvere

[Nimi, mees], 31 a.

Koolis käies II klassis algasid ägedad peavalud. Võeti selgrooüdi proov, arvati peapõletikku, kuid proovid seda ei näidanud, ka selgrooüdi proovi võtmise tagajärjel on seljas selle koha peal valud.

Vastuvõturaamatud, mida on kahjuks säilinud vaid mõne aasta kohta, annavad minu meelest üsna ausa ülevaate isikutest, kes käisid Kaika nõia vastuvõtul, missugused olid probleemid, mida oli ette võetud haiguse vastu ja missugused olid inimese isiklikud seletused olukorra kohta.

Vahel on arstid kirjutanud L. Rohule haigusest kokkuvõtte saatekirja tagaküljele, mis taas meenutab ametivennale mõeldud teksti:

P[a]t[siendi]l liigesevaevused 2–3 aastat. Raviks saanud Bentaltasoni 1 tablett 4 korda päevas, südame raviks Celamoli 1 tabl x 2.

P[a]t[siendi]l tegemist hulgiliigestepõletikuga. Peamiselt haaratud parem hüppeliiges. Elektriravi saanud ei ole. Teinud mähiseid Wisnevski salviga. Palun konsulteerida ravi ja diagnoosi osas. (Roht 1: 107)

Kui haiguste kirjeldused rahvaarsti registreerimisraamatus on detailirikkamad, esile tuleb rohkem tervisehäireid, räägitakse haiguste taustast ja esitatakse põhjuseid, siis saatekirjal on võrreldes vastuvõturaamatuga palju vähem informatsiooni, sest suunamine on seotud kindla haigusega (haiguste rühmaga). Ka vastuvõtu-protsessi suulises loos esitatakse detaile, tuuakse mõnikord esile hoopis teisi haigusi kui on kirjas. Saatekiri, vastuvõturaamatusse kirjutatu ja tänuraamatu sissekanne moodustavad ideaalsel juhul kokku kirjaliku haigusnarratiivi, mis sisaldab olulist informatsiooni rahvatervishoiu ja haiguskuju telmade kohta.

Külalis- või tänuraamat anti patsiendile ooteruumis, seda sai lugeda rohu valmimise ajal vaikselt omaette või valjusti üksteisele. Sõnumite ja kirjade lugemine süvendas teraapilist efekti, toimis lugemisteraapiana, kuna enamik kirjapanekuist on seal edulood ja sisendavad ootajatesse optimismi, et kõige halvemagi prognoosiga haigusest on võimalik terveneda. Tänuraamatu sissekanded osutavad, et Kaika Laine juures käidi korduvvisiitidel, tagasi tuldi vahel aastate pärast. Tänuraamatu tekst on iseloomult erinev, st seal ei anta enamasti täpset informatsiooni kõikide haiguste kohta, vaid tuuakse esile paranemise protsess või lootused paraneda. Samuti on selle eesmärgiks ennekõike täna-

da vastuvõtu eest ja edastada omapoolsed head soovid ja õnnistused ravijale. Täiesti ilmselgelt on seda täitnud osa külastajatest.

Kallis Laine!

Sinu võimete suurus tuleb selgelt esile raske haige (selgroo tuuleroos) juures, kelle Sa päätsid kõige halvemast. Kõik Sinu ennustused tema käima hakkamise kohta on täide läinud. Ta on jälle muutunud inimeseks ja toredaks perekonna toeks. Loodame, et selle külaskäigu järel paraneb ta veelgi.

Ka meie teised perekonnaliikmed oleme oma tõbedele abi saanud.

Annaks jumal, et sa suudaksid. (Roht 3: 253)

Tänuraamat teenib arstimisrituaalis ka rahvaarsti usaldusväärstust ja autoriteeti suurendava faktorina (vt *New Age*'i ravijate puhul Altnurme & Lyra 2004). Ent ikkagi tasub meeles pidada, et nagu muutus kümnendite jooksul arstija ja tema sotsiaalne staatus kogukonnas ja laiemalt rahvuskultuuris, nii on muutunud ka tekstid, mida kirjutati tänuraamatutesse, samas kui registreerimisraamatute enesenarratiivid on ehk püsivaima struktuuri ja sisuga. See kõik vajab edasise formaliseerimisprotsessi käigus lähemat analüüsimist.

Diskussioon ja kokkuvõtteid

1980. aastatel pääsesid valitud rahvaarstid meediasse, esmalt folkloristide ja teiste nendega kokkupuutunud isikute vahendusel, hiljem prevaleerisid professionaalsete ajakirjanike kirjutised. Avaldati intervjuusid, neilt küsiti eksperthinnanguid ja tutvustati nende maailmavaadet, samuti ravimisviise. Meediauudised hõlbustasid teabe levikut, sest üksnes suulise informatsiooni korral poleks sõnum saanud nii laialdast kandepinda. Samuti on meedia, eriti konkreetsete ajakirjanike järjekindel tähelepanu kujundanud mitmele meediumile/arstijale väärrika staatuse ning hoidnud nad kogukonna mäletamise ja tänu keskmes, loonud rahvuslikele kangelastele lähedase imago.

Kahtlemata oli ametliku meditsiinisüsteemi esindajate käitumine julge, sest nendel oli kaotada pikkade õpinguaastate ja praktiseerimisega saavutatud arstilitsents. Võibolla on see põhjus, miks osa saatekirja andjatest vormistas selle tavalisest erinevalt. Saatekirjaga rahvaarsti juurde lähetamine kaotas kiiresti aktuaalsuse ja hakkas vähenema sotsiaalpoliitiliste olude muutudes – juba 1990. aastate alguses on arstide kirjad lakanud. See viitab rahvaarstide adapteerumisele uue aja tingimustega. Karmistunud reeglid kriitilisel perioodil pani neid otsima legitiimsust, mille hulka liigitub ka saatekirja nõue. Seesama

adapteerumisprotsess lubas nõudest loobuda uutes ühiskondlikes oludes. Vaatlusel perioodil kombineerusid limiteeritud juurdepääs ametlikule kvaliteetsele meditsiiniteenusele ja ametliku meditsiini vaenulikkus rahvapärase ravi vastu ning patsientide vajadus alternatiivse ekspertiisi ja arstimisvõimaluste järele. Konflikt kogukonnas ja võimudega sundisid rahvaarste vastukäiguna paluma patsientidelt arsti saatekirja, et tõestada oma koostööd. Samas kogukonna silmis tõstis rahvaarstide ja ametliku meditsiinisüsteemi väidetav koostöö usku ja positiivset suhtumist rahvaarstidesse. Selle kõigega kaasnes terve müriaad erinevaid põhjuseid, miks 20. sajandi teisel poolel valiti kaugel elav kuulus ravija ametliku meditsiini esindaja asemel.

Tegelik koostöö, st ühine diagnoosi ja ravi määramine, ravimistulemuste analüüs, siiski ei toimunud. Küll aga delegeeriti saatekirjaga teatud haiguste ravimine vastavalt patsiendi soovile ja valikule rahvaarsti kätte. Polnud mõeldav minna ametliku arsti või isegi psühhoterapeudi juurde küsima, kas abielumehel on sinuga midagi tõsisemat plaanis või kas kirglikust armastusloost areneb midagi turvalist, vähemalt igapäevane kooselu. Kas tige ülemus taltub või on targem otsida uus töökoht? Mida teha ja kuidas saada hakkama lootusetu diagnoosiga lähisugulasega? Kas lootusetule diagnoosile pole tõesti ühtegi ravimit? Kas laps on kõva peaga, jonnakas või hoopis haige? Kas ebamäärased valud südames tulevad närvidest või on tõsise tervisehäire signaalid? On selge, et mitmele neist ja kümnete teistele küsimustele suudaks vastata kogenud psühholoog või psühhoterapeut, samuti eriarstid. Samas sai selgeltnäija võimetega ravijalt kiirema ja ammendavama vastuse, sealjuures lisatingimusteta, nõueteta reformida oma eluviisi.

Tuleb märkida, et psühholoogide ja nõustajate süsteem oli 1980. aastate alguses arenemas, kuid neid ei töötanud väiksemates asulates. Samuti takistasid psühholoogi konsultatsioonile pöördumist eelarvamused – seda häbeneti. Keeruliste elu- ja terviseprobleemide puhul võis inimene jääda üksinda või sattuda vastasseisu oma lähedaste ja kolleegidega – niisiis oli tarvis usaldusväärset eksperthinnangut või ärakuulajat, kelleks sobis rahvaarst.

On märkimisväärne, kuivõrd keerulistest haigustest vabanemine delegeeriti sümboolsele ravile – verbaalselt mõjutatud lihtsatele ainetele – ja kui paljud patsiendid said sellest abi või vähemalt leevendust. Kirjalike allikate vaatlemine osutab, et sageli saabusid inimesed ametlikust diagnoosist erinevate muredega, neil oli haiguste kõrval muid raskusi, nt sotsiaalsed, kultuurilised ja psühholoogilised probleemid, mis ajendasid rahvaarstilt abi otsima.

Tänaseks on palju rohkem teavet pärilike ja parandamatute haiguste kohta, nagu langetõbi, teatud kae liigid, astma, diabeet ja halvatus. Neile on leitud leevendavaid medikamente ja abistavaid instrumente, mida eelmisel sajandil veel polnud, mistõttu tuli leida alternatiivseid lahendusi ning imearstid ja

rahvameditsiin oli üks võimalus. Samas ei kao lahendamatud haiguslood ega probleemid inimeste elust kunagi, mistõttu püsib aktuaalsena vajadus abi ja alternatiivsete lähenemiste järele.

Kaika Laine juures jäi suurem osa ravimi valmistamisest, sellega seotud verbaalsest ja maagilisest praktikast patsiendi kogemis- ja tajumisulatusest välja, patsiendi toodud tavalistest ainetest valmis imeravim. Ka ravimi valmistamise paigad jäid patsientide eest müstiliseks pühaduse ja imedega seotud alaks, saladuseks. Midagi kogu protsessist oli teada meedia vahendusel, ent see oli suuremas osas siiski ligipääsmatu ala, kus algasid teistsugused võimalused. Toonaste salvestuste põhjal on selge, toimemehhanisme ei osanud patsiendid seletada, kuid opereeriti mõistetega *maagia*, *uskumine*, hinnati isiksuse fluidumit ja Kaika Laine isiklikke võimeid. Kogu ravimisrituaal ja selle toimemehhanismid olid uskumise ja usupõhised.

Kaika Laine teadmised olid seotud pere- ja kohaliku pärimusega, seos üleloomulikkusega, toetumine kiriku autoriteedile ja samas tema isiklik toetus kirikule. Ta kandis edasi 19. ja 20. sajandi rahvapärase arstimise tüüpilisi võtteid, tema teadmised olid sümbioosis erinevat liiki trükisõnaga, mida ta sulandas oma teadmiste ja kasutuspraktikaga. Kirjutamine, käsikirjad, lugemine olid tema raviriituse lahutamatu osa, autoriteetne patsiendi mõjutamise vahend ja ühtlasi rituaali tugi. Tervenemiseks on vaja lisaks uskumisele, usaldamisele ja ootustele ka edulugusid ja autoriteeti sisendavat suhtlemist. Selle loomisel abistasid ravialuseid kirjalikud tervenemis- ja tänujutud.

Kommentaariid

¹ Artikkel on valminud IUT 22-5 raames.

² Väikese valiku nõukogude perioodi legendaarse ravija ja meediaisiku Džuna Davitašvili elukäigust ja nimekatest patsientidest leiab näiteks aadressidelt <https://ru.wikipedia.org/wiki/Джуна>; <http://zivot.cas.sk/clanok/20657/liecitelka-kremelskych-vladcov-dzuna-davitasvili-sama-nechapala-aka-energia-vychadza-z-jej-ruk> (Život 2015); <http://www.la.lv/noslepumiem-apvita-legenda-dziedniece-un-parege-dzuna-kas-vina-bija/> (Prüse 2015); eesti keeles vt Tael (<http://www.ohtuleht.ee/681009/venemaa-leinabreznevi-imeravitsejat-dzunat>).

³ Davitašvili võimeid tutvustas 16. augustil 1980. aastal ajalehes *Komsomolskaja Pravda* Lev Koroljov (Wikipedia andmed); ilmselt mugandas eesti meedia venekeelseid meediatekste. Eesti imearstidest on Vigala Sass osutanud silmast silma kohtumisele kuulsa ravijaga (intervjuud eraarhiivis).

⁴ Davitašvili arhiiv sisaldab fotosid ja videojäädvustusi kohtumistest poliitikutega, sh talle mentorina Moskvas teed sillutanud Gruusia pikaage se riigijuhi Ševardnadze-ga, ka mitmete eesti ravijate kohta on teada eesti poliitikute visiidid (nt Vigala Sassi registreerimisraamatud 1980. aastatest, tema intervjuud) ja nende sõna kontaktide kohta kõrgete riigitegelastega. Sovetiaegsete arstimisstrateegiate seos fiktsionaalsete

- ja mittefiktsionaalsete narratiividega vajab siiski edasist täpsustamist. Ka näiteks Kaika Laine on väitnud, et teda kutsuti N Liidu riigipead Leonid Brežnevilt ravima, aga Brežnev suri enne ära (nt Jürgen 2012: 299).
- ⁵ Teadaolevalt sattus kaebuse peale kohtusse ja vangistusse näiteks Anton Taitis (Kõivupuu 2004).
- ⁶ Tegemist on pikema uurimisteamaga, seetõttu on piirdutud mõne esialgse näitega.
- ⁷ Lainet külastasid läbi aegade lisaks patsientidele intellektuaalid, teised ravijad, ka inimesed, kellel oli soov vestelda ja kohtuda eriliste võimetega isikuga. Teatava läbilõike erineva motivatsiooniga saabunud külalistest, kes kas üksinda, koos sõbra või patsientidega külastasid Kaika nõida, saame Einar Ellermaa ja Inge Pitsneri 2013 avaldatud raamatu vahendusel. Sealt tõusevad esile pikaajased suhted mitmete rahvaarstidega, mitme arstiga, kes on tuntud alternatiivmeditsiini pooldajatega.
- ⁸ Teadmiste vahetamise kõrval toetas seda vajadus anda teadmised edasi. 2002. aastal üldistab Pulga Jaan: “Ta nagu vanem inimene ja... Nagu püüdnud teistele üle anda, aga see alati ei ole niimoodi – see üleandmine.” (Intervjuu 2002).
- ⁹ Kaika Laine seostas 33. eluaastat Jeesuse vanusega. Ühes intervjuudest täpsustab ta muid tingimusi: [---] *Laine saatis nad välja ja tagasi tulles rääkis ta, et on oma ravimisvõime saanud 33. eluaastal: “Enne oli tunne, et saad selle võime ja siis see võime alles tuleb.”* [---] (RKM II 454, 419/98 < Karula khk, Kaika k < Urvaste khk – Rain Mikser, Agne Sisask, Karin Tamm, Tõnu Tender (1992)).
- ¹⁰ Teave selle kohta, missuguseid aineid on tarvis kaasa võtta, kuidas käituda, registreeruda, kuhu sõita ja palju muud levis suuliselt külastajalt külastajale, kuid 1990. aastate intervjuudes ja meedia vahendatud pöördumistes loetleb ta juba ise alati soovitud ained, mis kaasa võtta.
- ¹¹ Intervjuudes esitab ta erinevaid andmeid. Ka inimeste mälestused laiendavad L. Rohu poolt kasutatud kirjalike ja trükiallikate loetelu. Ümberkirjutusi on teinud tema jaoks ka teised isikud ja üsna tüüpiliselt 1980. aastatel aktiivselt tegutsenud rahvaarstidele on ta oma käsikirju jaganud lahkelt ka teistega (Kõiva 1995). Ühe intervjuu ajal näitas ta oma loitsude allikana ilma kaanteta *Eesti rahvalaulude III köidet* (toimetanud Ülo Tedre), samuti Kadi Aabilt saadud raamatut *Õndsaks tegev Ketsemane aed, Evangeliluterluse usuliste igapäevane palve-raamat* (Tln 1890); eesti- ja saksakeelset *Gesangbuchi*, mis sisaldab nt lk 329 epilepsia ja krampide vastaseid sõnu, lk 491 astma ja lk 528 põrutuse vastaseid sõnu ning J. Kõpu *Väikest palveraamatut*, mis on trükitud Eesti Vaimuliku Raamatu poolt Stockholmis aastal 1984.
- ¹² Autor sõitis BBC võttegrupiga kaasa kui intervjuuerija ja teejuht. Märkigem, et suurem osa erinevatele saatejuhtidele, intervjuuerijatele ja külalistele jutustatud elulooga seotud andmeid, sündmusi ja neist vormitud narratiive olid stereotüüpsed ja kuulusid püsijuttude / keskse repertuaari hulka.
- ¹³ L. Roht tõmbus ravipraksisest korduvalt tagasi, sagedasti tervislikel põhjustel.
- ¹⁴ Maria Treben (27.09.1907, Žatec, Böömimaa – 26.07.1991, Grieskirchen, Austria) sai 1980. aastatel tuntuks oma raviraamatutega, mille isetegevuslikud tõlked ja masin-kirjakopiad levisid ka Eestis.
- ¹⁵ Vt lähemalt Pärn 2012, kes toob välja mh iseloomulikke motiive.
- ¹⁶ Vähemalt üks eluloost rääkiv raamat on teadaolevalt veel kirjutamisel.
- ¹⁷ Kogukonnale olulistele isikutele nimeliste pinkide rajamise algatas Vahur Kersna 21. sajandi esimesel kümnendil ja see põhjustas mitmeid vastakaid seisukohti. Vastav

traditsioon Eestis puudus, pigem oli tegemist meedia kaudu tuttava nähtusega, mis kanti isikliku algatusena üle Eesti kultuuriruumi. Vaidlusi tekitas ka küsimus, kes määrab pingisaaaja ja kust peaks tulema selleks rahastus. Juurdunud traditsiooniga riikides (nt Bulgaaria, Austraalia) annetasid sellisteks ettevõtmisteks raha seltsid või üksikisikud; Eestis kohalikud valitsus- ja kultuuriorganisatsioonid, aga ka kohalikud inimesed. Tänapäevaseks on sääraseid pinke rajatud erinevatesse Eesti paikadesse, väärtustades kultuuritegelasi, keeleteadlasi, popkultuuri massimaitse esindajaid (estradimuusika viljelejad, külapidude muusika autorid jt), aga ka kultuuri seni avalikkuse eest varjul olnud külgi.

¹⁸ Täpsem statistika saatekirjade kohta on autori valduses.

¹⁹ Diagnoosi ja saatekirja väljastamiskoha abil püüdsin eristada saatekirjaga saabujaid ja muid patsiente. Kuna tänuraamatusse tihti haigust ei märgita, siis oli kohal küllaltki oluline roll.

²⁰ Lähemalt autori valduses olevas analüüsis.

²¹ Ehkki mitmete arstide nimed ja isikud on tuvastatavad, on siinjuures isikuandmete esitamisest loobutud eetilistel põhjustel, nagu pole esitatud ka patsientide nimesid, mis on saatekirjadel selgesti kirjas.

Allikad

EFA – Eesti folklooriarhiivi rahvaluulekogu, Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu, peamiselt materjalid alates 1996 jj.

RKM – Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu, peamiselt 1945–1996.

Roht 1, Roht 2, Roht 3, Roht 4 – 1990. aastatel L. Rohu kodusest arhiivist Eesti Rahvaluule Arhiivi hoiale toodud materjalid.

Intervjuud 1990, 1992, 2002 – folkloristika osakonna digitaalne arhiiv, intervjuud L. Rohuga, sh patsientide vastuvõetud perioodil 1980–2006.

Vigala Sassi intervjuud folkloristika osakonna digitaalses arhiivis (1980–2006) ja Vigala Sassi nimelises kogus Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Kirjandus

Altnurme, Lea & Lyra, Ahti 2004. Tervendamise-misjoneeriv klientkultus. Altnurme, Lea (toim). *Mitut usku Eesti: valik usundiloolisi uurimusi*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 117–139 (<http://www.gbv.de/dms/goettingen/487359925.pdf> – 1. detsember 2015).

Džuna = Dzhuna. *Wikipedia* (<https://ru.wikipedia.org/wiki/Джуня> – 1. detsember 2015).

Ellermaa, Einar & Pitsner, Inge 2013. *Kaika Laine inimesed: naisest, kes suutis lugeda eluraamatuid*. Tallinn: Pilgrim.

- Jahn, Manfred 2005. First person narration. Hermann, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Lauren (toim). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London & New York: Routledge, lk 173–177.
- Jõgioja, Heldur 2008. *Kaika Lainest Vangani* I ja II. Rahvameditsiini varasalv. I–II. Tartu: LeHelMus.
- Jõgioja, Heldur 2009–2010. *Kaika Lainest Vangani*. 3.–5. raamat. Rahvaravi sõnastik I–III. I – 2009, IV – 2009, V – 2010. Tartu: LeHelMus.
- Jürgen, Madis 2012. Sünnipäevalaps Kaika Laine. *GoTraveli reisikiri* (<http://reisijakiri.gomailm.ee/sunnipaevalaps-kaika-laine/> – 1. detsember 2015).
- Kudu, Reet 2009. *Kaika Laine – sajandi naine. Kaika kaemus*. Tallinn: Kodutrükk.
- Kõiva, Mare 1990. *Estoniskije zagovory. Klassifikatsija i zhanrovyje osobennosti*. Tallinn: Institut estnoskogo jazyka i literatury. Rukopis. Tallinn.
- Kõiva, Mare 1993. Teadja: Laine Roht (05.03.1993). *ETV*.
- Kõiva, Mare 1995. Loitsust riituseni. Hiemäe, Mall & Kõiva, Mare (toim). *Rahvausund tänapäeval*. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 175–194 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/usund/eesti/koiva.pdf> – 1. detsember 2015).
- Kõiva, Mare 1996. The Transmission of Knowledge among Estonian Witch Doctors. *Folklore: EJF* 2, lk 77–95 (doi:10.7592/FEJF1996.02.docdoc).
- Kõiva, Mare 2015. 20 years of experience bringing together nature religions. *Between East and West: Youth, Religion and Politics*. Riga: University of Latvia. [Ilmumas.]
- Kõivupuu, Marju 2000. Rahvaarstid Võrumaalt: noor ja vana Suri Hargla kihelkonnast. Võru: Võro Instituut (<http://www.folklore.ee/pubte/rahvaarstid/> – 30. november 2015).
- Ottas, Aita & Tammer, Tiina 2000. *Inimese vägi*. Portreelood. Gunnar Aarma, Toomas Tiik, Kaika Laine, Lindmäe Lille, Arno Joala, Luule Viilma, Vigala Sass, Igor Mang. Tallinn: Tänapäev, lk 36–47.
- Paju, Aili 1994. *Teadjanaine*. Tartu: Aili Paju.
- Paju, Aili 1998. Karula ravitseja – Kaika Laine. *Eesti Loodus* 10, lk 474 (http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/EL/vanaweb/9810/laine.html – 1. detsember 2015).
- Phelan, James & Booth, Wayne C. 2005. Narrator. Hermann, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Lauren (toim). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London & New York: Routledge, lk 388–392.
- Poll, Ene (toim) 2004. *Eesti nõiad*. Tekstid ja fotod ajalehtedest SL Õhtuleht ning Eesti Päevaleht, ajakirjast Kodutohter. Tallinn: Eesti Päevaleht.
- Prūse, Inga 2015. Noslēpumiem apvītā leģenda – dziedniece un pareģe Džūna. Kas viņa bija? *Džūna. Moja ispoved*, 9. juuni (<http://www.la.lv/noslepumiem-apvita-legenda-dziedniece-un-parege-dzuna-kas-vina-bija/> – 1. detsember 2015).
- Pärn, Linda 2012. Sensitiivid tänapäeva eesti rahvausundis: nende kujutamine kogumikus “Eesti nõiad”. Käsikirjaline bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. Kultuuriteaduste ja kunstide instituut, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.

Život 2015 = Liečiteľka kremelských vládcov: Džuna Davitašvili sama nechápala, aká energia vychádza z jej rúk. *Život* (<http://zivot.cas.sk/clanok/20657/liecitelka-kremelskych-vladcov-dzuna-davitasvili-sama-nechapala-aka-energia-vychadza-z-jej-ruk> – 1. detsember 2015).

Tael, Triin 2015. Venemaa leinab Brežnevi imeravitsejat Džunat. *Õhtuleht*, 9. juuni (<http://www.ohtuleht.ee/681009/venemaa-leinab-breznevi-imeravitsejat-dzunat> – 1. detsember 2015)

Tender, Tõnu 1992. Tervise andja, kes ei ole loodud keerulistele küsimustele vastajaks [: Laine Roht]. *Kultuur ja Elu* 5, lk 36–42.

Valtchinova, Galia I. 2007. From Postsocialist Religious Revival to a Socialist Seer and Vice Versa: the remaking of religion in postsocialist Bulgaria. *Max Planck Institute for Social Anthropology*. Working Paper 98. Halle / Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology (http://www.eth.mpg.de/cms/en/publications/working_papers/wp0098.html – 4. detsember 2015).

Veidenberg, Ingrid 2014. Marko Reikop: ma ei taha ettevaatlikult läbi elu hauani hiilida! *Eesti Päevaleht*, 25. jaanuar (<http://epl.delfi.ee/news/lp/marko-reikop-ma-ei-taha-ettevaatlikult-labi-elu-hauani-hiilida?id=67677337> – 1. detsember 2015).

Summary

To a folk healer with a doctor's referral letter

Mare Kõiva

Keywords: alternative medicine, doctor's note, folk healer, folk medicine, healing rite, Laine Roht

The article discusses one of the healing strategies used by Laine Roht, a well-known folk healer from southern Estonia, in the 1980s; namely, she demanded that the patients turning to her bring a referral letter from their doctor. This kind of behaviour was a response to the state's prohibition of folk medicine methods, and aimed to promote the image that the healer worked in cooperation with professional physicians. These referral letters from medical doctors as well as other written documentation concerned with healing constitute interesting folkloric and psychological research material. The article gives an overview of the healing rituals applied to the patients, diagnoses with which they turned to the healer, the origin of both doctors and patients, and the role of printed materials in the 20th-century healer's tradition and her healing ritual. The author also characterises contemporary media images of healers and the role of the media as basis for the healer's fame.

Rahvatantsu harrastamine ja suurpidudest osavõtmine: põhjused ja seosed subjektiivse heaoluga¹

Stanislav Nemeržitski, Iivi Zajedova

Teesid: Harrastustegevus, millest on välja kasvanud suurpidude korraldamine, ulatub Eestis 19. sajandisse. Aja jooksul on mõnest harrastusest saanud nii vaba aja veetmise viis kui ka kultuurisündmuse sisu. Teatavasti suurendavad vaba aja tegevused oluliselt subjektiivset heaolutunnet, neil on positiivne emotsionaalne, sotsiaalne ja psühholoogiline toime. Käesoleva artikli aluseks oleva uurimuse keskmes oli rahvatantsuga tegelemise põhjuste väljaselgitamine ja uurimine, milline on selle seos heaoluga täiskasvanute seas. Uurimus viidi läbi Eestis ja välismaal elavate eestlaste hulgas, kombineerides kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid meetodeid. Tulemustest selgub, et kõige tähtsamat rolli rahvatantsijate motiveerimisel nii rahvatantsu treeningutel kui ka üritustel mängivad sotsiaalsed faktorid, kuigi rahvatantsuga on seotud ka õppimine ja teised heaolutunde aspektid.

Märksõnad: harrastustegevus, rahvatants, subjektiivne heaolu, vaba aja tegevus

Teoreetiline taust

Subjektiivne heaolu ja seda mõjutavad faktorid

Subjektiivset heaolu (edaspidi SH) on kirjeldatud kui viimase kümnendi üht kõige huvipakkuvamat uurimisvaldkonda psühholoogias (Tamannaefar & Motaghedifard 2014). Positiivse psühholoogia esilekerkmist peetakse peamiseks põhjuseks, miks on hüppeliselt suurenenud huvi inimese subjektiivse heaolutunde vastu. SH kontseptsiooni juured ulatuvad 1980. aastatesse. Teooria ühe rajaja Ed Dieneri (1984) järgi on SH komponentideks eluga rahulolu, tugevad positiivsed tunded ja nõrgalt esinevad negatiivsed tunded. Teooriat arendasid edasi Ed Diener, Eunkook M. Suh, Richard Lucas ja Heidi L. Smith (1999), ning see viis SH olemuse mitmekülgse kirjeldamiseni. Selle mudeli järgi on SH-l neli põhilist joont: üldine eluga rahulolu, mis on inimese elu kognitiivne hinnang; meeldiv/positiivne mõju, mis on igasuguste positiivsete emotsioonide

korduv olemasolu; ebameeldiv/negatiivne mõju, mis on igasuguste negatiivsete emotsioonide hiljutine olemasolu; ja lõpuks konkreetse valdkonnaga rahulolu tase (Diener *et al.* 1999). Ed Diener ja Martin E. P. Seligman (2004) kirjeldavad SHd kui üht põhielementi eluga rahulolu individuaalsel ja ühiskondlikul tasandil. Sarnaselt õnnetundele, mis aja jooksul muutub, võivad ka inimese SH tasemed oluliselt varieeruda vastavalt kontekstile ja hindamismetoodikale (Bostic & Ptacek 2001; Carter 2004). Käesolevas artiklis püüame kontseptualiseerida võimalikke seoseid SH ja rahvatantsuharrastuse vahel, eeskätt otsime seoseid rahvatantsuga tegelemise põhjustes.

Corey L. M. Keyes ja Jeana L. Magyar-Moe (2003) on pakkunud välja SH alternatiivse mudeli, millel on kolm alamskaalat: emotsionaalne, psühholoogiline ja sotsiaalne heaolu. Psühholoogilise heaolu puhul on Carol D. Ryff (1989) rõhutanud SH oluliste komponentidena keskkonna valdamise meisterlikkust ja positiivseid suhteid teiste inimestega. Keyes defineerib sotsiaalset heaolu kui “inimese hinnangut oma positsioonile ja funktsioneerimisele ühiskonnas” (Keyes 1998: 122). Selle definitsiooni järgi moodustavad sotsiaalse heaolu järgmised viis faktorit: sotsiaalne integreerumine, sotsiaalne tunnustus, sotsiaalne panus, sotsiaalne aktualiseerumine ja sotsiaalne sidusus (*ibid.*). Sotsiaalsed tegevused (eriti vaba aja tegevused) aitavad luua sotsiaalseid suhteid, toetavad positiivseid emotsioone ja parandavad seega inimese üldist elukvaliteeti (Brajša-Žganec & Merka & Šverko 2011). Rahvatantsu harrastamine on antud kontekstis võimas vahend, suurendamaks inimese sotsiaalset heaolu mitmel viisil. Esiteks annab see võimaluse kohtuda inimestega, kellel on samad huvid ning jagada kaaslastega huvi rahvakunsti vastu. Teiseks võimaldab see panustada kogukonna heolusse: osalemine omakultuuri suurpidudel võib innustada nii üksikisikut kui ka kogukonda/ühiskonda tervikuna. Kolmandaks võib rahvatantsuharrastust vaadelda sotsiaalse aktualiseerimise vahendina rahvusliku kultuuripärandi säilitamise kontekstis osalemise kaudu.

Vaba aja tegevused kajastuvad Ed Dieneri mudelis (1999) kui rahulolu oma tegevusvaldkonnaga. Veelgi enam: sageli pakuvad nad võimalust loominguliseks eneseväljenduseks kas siis käelise tegevuse, grupitegevuse (tantsimine, sport, laulmine) kaudu või isegi eneseteostust. Seetõttu on vaba aja tegevuse kui isiku SH mõjuri uurimine sama tähtis kui muude SH aspektide uurimine. Mitmed varasemad uurimused on näidanud vaba aja tegevuse ja SH vahelist positiivset seost, näiteks perekonna ja sõprade küllastamine, spordimängude harrastamine, televiisori vaatamine või raadio kuulamine (Menec & Chipperfield 1997; Yarnal & Chick & Kerstetter 2008) või kunstiga tegelemine (Reynolds & Lim 2007). Galina Balatsky ja Ed Dieneri klassikaline uurimus (1993) näitab, et tollaegse Nõukogude Liidu üliõpilaste silmis oli suurimaks SH alli-

kaks rahulolu vaba aja ja puhkusega. Michael Minkovi (2009) läbilõikeuurimus mitmekümne riigi elanike seas näitas selgelt, et vaba aja harrastused on üks tugevamaid ennustatavaid faktoreid indiviidi õnnelikkuse korral.

David Newmani, Louis Tay ja Ed Dieneri uurimuses (2014) pakutakse välja kontseptuaalne mudel, mis näitab vaba aja ja SH vahelisi seoseid. Selle mudeli kohaselt mõjutab vaba aja tegevus globaalset SHd viie põhilise psühholoogilise mehhanismi abil: (a) eemaldumine-taastumine tööga põhjustatud stressist, jõuvarude säilitamine ja taastamine; (b) autonoomia kui kõikehaarava heaolu üks põhilisi tingimusi; (c) meisterlikkus, mis tekitab vajalikke väljakutseid ning õppimisvõimalusi; (d) tähenduslikud vaba aja tegevused, mis võimaldavad inimesel saavutada elus midagi tähtsat või väärtuslikku; ning (e) kuhugi kuulumine kui vahend, millega võib luua kestvaid sotsiaalseid suhteid ning tugevdada ühtekuuluvust (Newman *et al.* 2014). Inimese SH hindamisel mängib olulist rolli veel üks vaba aja veetmise aspekt – saavutus. Tegelemine millegi meeldivaga pakub võimalust saavutada reaalseid edusamme – see aga omakorda tõstab enesekindlust ning suurendab SHd (Brown & MacDonald & Mitchel 2015; Uchida, Norasakkunkit & Kitayama 2004; Diener & Diener 1995).

Eelnevat arvestades on oluline kaardistada inimesi rahvakunstiga tegelema suunavaid motivatsioonitegureid. Millised on rahvakunstiga ja konkreetset rahvatantsuharrastusega tegelemise kõige sagedasemad põhjused? Mil määral mõjutavad välised ja sisemised motivaatorid harrastusi? Lisaks sellele on oluline mõista, millist tähendust omistatakse rahvatantsule kui tegevusele.

Rahvatants kui rahvakunstiga tegelemine

Artikli aluseks olev uurimistöö keskendus rahvatantsule kui ühele harrastusele. Harrastustegevus kui selline ja selle ohtrad alaliigid on märksa laiem, komplekssem ja üldisem uurimisvaldkond. Antud uurimuse raames keskendusime pigem rahvatantsu vaba aja veetmise aspektile, mitte kultuurinähtusele või -pärandile. Rahvatants on olnud eestlastele tähtis rahvakultuuri traditsioonide säilitamise seisukohalt, kuid samaaegselt on ta ka sotsialiseerumisvahend, kaaslastega suhtlemise vahend, liites ka erineva taustaga inimesi (Rüütel & Kapper 2015: 29). Vaatamata sellele, et rahvatantsu traditsioonid ulatuvad sajandite taha, peetakse Eestis rahvatantsuliikumise esimeseks suureks tähi-seks 1926. aasta eesti omakultuuri õhtut, mille toimet harrastusrahvatantsule, selle arengule, saab võrrelda esimese laulupeo mõjuga eesti koorikultuurile (Aassalu 1999: 3–4).

Kõige tähtsamaks esimeste üldtantsupidude seas võib pidada I Eesti mängu 1934. aastal ning II Eesti mängu 1939. aastal (Adari & Mikkin 1939). Need peod

andsid tugeva tõuke rahvatantsu arengule nii Eesti esimesel iseseisvusperioodil kui ka hiljem nõukogude okupatsiooni ajal. Eesti suurte üldtantsupidude sündi võib vaadelda kaheti. Ühelt poolt võiks seda kirjeldada kui midagi eestlastele igiomast, teisalt on see suhteliselt uus nähtus (tekkis alles 20. sajandi esimestel kümnenditel) (Zajedova 2008a). Siiski on selle traditsiooni väärtus ja tähendus nii oluline, et 2003. aastal kanti Baltimaade laulu- ja tantsupidude traditsioon UNESCO inimkonna suulise ja vaimse kultuuripärandi meistriteoste nimekirja.

Uurides rahvatantsuharrastuse ja rahvatantsu suurürituste rolli Eestis, tuleb märkida, et pärast Teist maailmasõda toimus rahvakultuuris (nagu muudiski valdkondades) jagunemine. Paljud Eesti Vabariigi kodanikud põgenesid Nõukogude okupatsiooni eest Saksamaale ja Rootsi, kust hiljem liiguti edasi teistesse lääneriikidesse USAsse, Kanadasse ja Austraaliasse (Kumer-Haukanõmm & Rosenberg & Tammaru 2006). Lisaks olid eestlased küüditamise tulemusena sattunud elama Venemaa eri paikadesse, mistõttu nende rahvuslik-kultuuriline identiteet sattus ohtu (eestlaste identiteedist Venemaal vt lähemalt nt Korb 2015, 2014, 2012). Seega jagunes eesti rahvas laias laastus kolmeks eraldi asuvaks rahvusrühmaks: lääneriikidesse põgenenud väliseestlased, kodueestlased ja need, kes küüditamise tulemusena olid sunnitud asuma elama väljaspool kodumaad. Niisugune jaotus kestis kuni raudse eesriide langemiseni 1991. aastal (Arraste & Zajedova & Rüütel 2011).

Artiklis keskendutakse kodueestlastele ja läänemaailma põgenenud eestlastele. Enamik sotsiaalse interaktsiooni nähtustest (keel, suhted, päevauudised, jne) oli neis eestlaste kogukondades täiesti erinev. See, mis mõlemat sidus, oli traditsiooniline harrastustegevus (laulud, tantsud ja rahvarõivad), aidates pärast Teist maailmasõda nii Eestis kui ka väljaspool Eestit säilitada oma rahvuslikke juuri (Zajedova 2008a; Rüütel & Zajedova & Arraste 2013). Mõlemas lahutatud kogukonnas püüti säilitada oma traditsioone, kuigi tingimused ja mõjutused olid erinevad, mille tõttu eesti rahvatantsu areng sõltus elukohariigist (Zajedova & Rüütel 2014).

Rahvatants on viimastel aastatel seotud selliste uuenduslike algatustega nagu meeste tantsupidu (esmakordselt 2006. aastal), naiste tantsupidu (2007. aastal), “Kaera-Jaan Euroopasse”, teatetants (<http://www.errs.ee/>). Esmakordselt peeti 2011. aastal rahvusvahelist tantsupäeva ja ning rahvatants kuulutati Eestis aasta teemaks. 2014. aastal kuulutas Eesti Vabariigi Kultuuriministerium tuntud rahvatantsuõpetaja Ilme Adamsoni aasta kodanikuks. Ka väljaspool Eestit asuvates eestlaste kogukondades nt USAs, Austraalias, Kanadas, Rootsis ja Inglismaal korraldatakse tänaseni regulaarseid suurpidusid, kus rahvatantsul on oma traditsiooniline ja tähtis roll (vt Zajedova 2015, 2013, 2008b).

Vaatamata 20. sajandil Eestis ja mujal toimunud suurtele muutustele säilitas rahvatants eestlaste silmis olulise tähenduse.

Uurimus

Eesmärk ja uurimisküsimused

Võttes arvesse varasemaid teoreetilisi käsitlusi ja eesti rahvatantsu ajaloolist traditsiooni, pöörab käesolev uurimus põhiliselt tähelepanu sellele, mis motiveerib rahvatantsuga tegelema ja suurpidudel osalema. Selleks koguti andmeid rahvatantsuharrastajate motiveerituse kohta nii kodu- kui ka väliseesti kogukondades. Lähtudes teoreetilisest taustast ja uurimisfookusest keskenduti järgmistele küsimustele:

- Millised on põhilised rahvatantsuga tegelemise põhjused?
- Millised on peamised rahvatantsuüritustel osalemise põhjused?
- Mis tähendus on rahvatantsuga tegelemisel eri keskkondades ning kuidas seda tähendust edasi antakse (Eestis ja välismaal)?
- Milline on rahvatantsu traditsiooni tähtsus kodu- ja väliseestlaste silmis?

Püstitatud küsimustele vastuste saamiseks viidi läbi uurimus, kasutades andmete kogumiseks kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid meetodeid. Seejuures pöörati tähelepanu teema erinevatele aspektidele. Autoritele teadaolevalt on see esimene katse kasutada eesti rahvatantsu uurimisel kombineeritud uurimismeetodit. Käesolev uurimus püüab täiendada olemasolevaid andmeid, näidates, kuidas väikekultuurid ja -rahvad võivad püsima jääda ning oma kultuuripärandit järgmistele põlvkondadele edasi anda. Üha enam globaliseeruv maailmas, kus aina rohkem on ülekaalus universaalsed, suuremad ja domineerivad kultuurid ning üha olulisemaks muutub väikekultuuride (sh ka Eesti kultuur) unikaalsuse säilitamine ja nende sidumine noorema põlvkonna kaasaegse elu igapäevaste tegevustega. Lisaks püüab artikkel leida seoseid rahvatantsuga tegelemise põhjuste ja heaolutunde emotsionaalsete aspektide vahel.

Meetod

Küsimustele vastamisel püütakse kombineerida nii kvantitatiivset kui ka kvalitatiivset meetodit. Kvantitatiivne, kirjaliku testina läbiviidud uurimus keskendus rahvatantsuharrastuse ja rahvatantsupidudel osalemise motiivi-

dele. Kvalitatiivse uurimuse raames viidi nii kodu- kui ka väliseesti (enamik uuritavatest olid eesti juurtega) rahvatantsijatega läbi poolstruktureeritud intervjuud, kus põhifookus oli suunatud rahvatantsuharrastusele, selle olulisusele rahvuskultuuri säilitamisel ning rahvatantsu suurpidudel osalemise põhjustele. Uurimuse kvalitatiivse etapi eesmärk oli täiendada kvantitatiivses etapis saadud tulemusi, illustreerimaks ning avamaks nende sisu ja tähendust rahvatantsuharrastajate silmis.

Kvantitatiivne uurimus

Antud etapi valimi koguarvust ($n = 285$) oli 36% ($n = 102$) mehi ja 63% ($n = 178$) naisi, 5 respondenti jätsid soo märkimata. Kodueestlastest respondentide seas oli mehi 33% ($n = 60$) ja naisi 67% ($n = 120$). Väliseesti respondentidest moodustasid mehed 43% ($n = 43$) ja naised 57% ($n = 57$).

Vastanute keskmine vanus oli 33,75 aastat (standardhälve/SD = 13.55); enam kui 70% kõikidest vastanutest ($n = 196$) olid nooremad kui 40 aastat. Haridustasemelt oli enamal kui 60% ($n = 172$) kõrgharidus. Geograafilise asukoha poolest oli 64% ($n = 180$) vastanutest pärit Eestist, 18% ($n = 50$) Austraaliast, 9% ($n = 26$) USAst, ja 6% ($n = 18$) Kanadast. Venemaalt, Rootsist ja Ühendkuningriigist vastas igast riigist kaks esindajat.

Respondendid valiti vastavalt nende võimalusele ning soovile osaleda uuringus. Sageli mõjutas küsitletute osalemissooi (nii positiivselt kui ka negatiivselt) rahvatantsurühma juht/õpetaja. Kokku jagati empiirilise uurimisosa jaoks välja 520 ankeeti, täidetuna tagasi saadud 285 ankeeti moodustavad seega 55% kõigist jagatud ankeetidest.

Uurimuse mõõtmisvahendiks oli küsitlusankeet. See koosnes järgmistest teemadest:

- rahvatantsu tähtsus vastajale;
- rahvatantsuüritustel osalemise tähtsus;
- erinevatel rahvatantsuüritustel käimise motivatsioon;
- hinnang rahvatantsu tähtsusele kultuuriruumis tervikuna;
- üldandmed: sugu, vanus, haridus, eriala, rahvatantsu harrastamise kogemus aastates.

Ankeedid jagati rahvatantsijatele nii Eestis kui ka väljaspool Eestit tantsutrennide ajal, otse suurpidudel või paludes rahvatantsujuhte lasta täita ankeet muul ajal. Selleks, et säilitada respondentide anonüümsust, esitatakse tulemused üldistatud kujul, jättes välja kogu isikliku teabe.

Andmeid analüüsi, kasutades statistikaprogrammi SPSS 22.0 for Windows, rakendades regressioonianalüüsi, korrelatsiooni ja t-testi.

Kvantitatiivse uurimuse tulemustena selgusid peamised põhjused, miks täiskasvanud kodu- ja väliseestlased tegelevad rahvatantsuga. Nendeks on: (a) positiivsete emotsioonide väljendamine, (b) kaaslaste ja rühmaliikmetega suhtlemine, (c) hea füüsilise vormi säilitamine, (d) oma rahva/riigi esindamine, (e) publikule esinemine ja (f) uute tantsude õppimine. Need põhjused on aga omavahel seotud, ning see asjaolu toetab ideed, et rahvatantsul ja healul on kompleksne seos. Näiteks positiivsete emotsioonide nimel rahvatantsuga tegelemine on statistiliselt oluliselt seotud sooviga suhelda kaaslaste ja rühmaliikmetega ($r = 0.374$), säilitada head füüsilist vormi ($r = 0.451$), õppida uusi tantse ($r = 0.549$) ja publikule esineda ($r = 0.388$) (kõigil olulisusnivoo $p < 0.01$). Rahvuse/riigi esindamine on seotud publikule esinemisega ($r = 0.332$; olulisusnivoo $p < 0.01$), publikule esinemine omakorda uute tantsude õppimisega ($r = 0.468$; olulisusnivoo $p < 0.01$).

Sarnane põhjuste seos ilmneb ka rahvatantsuüritustel osalemises. Neljast peamisest rahvatantsuüritusel osalemise põhjusest eendus soov saada uusi sõpru, mis on statistiliselt oluliselt seotud sooviga suhelda juba olemasolevate sõpradega ($r = 0.477$), olles samaaegselt korrelatsioonis ka sooviga esineda publikule ($r = 0.367$) (kõigil olulisusnivoo $p < 0.01$).

Lisaks määratleti uurimuses eelnevalt neli peamist ürituste tüüpi, arvestades nende regionaalset tähtsust ja/või osavõtjate arvu: kohalikud väiksemad üritused (näiteks laatadel esinemine), väiksed riiklikud üritused (näiteks festivalid teistes linnades ja piirkondlikud peod), suured riiklikud üritused (näiteks laulu- ja tantsupidu ning ESTO päevad) ja rahvusvahelised üritused (näiteks rahvusvahelised festivalid). Selgus, et teatud tüüpi üritustel osalemisel mängivad olulist rolli erinevad põhjused; näiteks soov publikule esineda oli statistiliselt oluliselt seotud osalemisega suurtel riiklikel üritustel ($r = 0.533$) ja rahvusvahelistel üritustel ($r = 0.528$) (kõigil olulisusnivoo $p < 0.01$). Soov saada uusi sõpru oli seotud rahvusvahelistel üritustel osalemisega ($r = 0.425$), kuid ka väikeste aastapäeva-üritustega ($r = 0.417$) (kõigil olulisusnivoo $p < 0.01$).

Kodu- ja väliseestlaste rahvatantsuharrastuse motiveerituse võrdlemiseks viidi läbi sõltumatute valimitega t-test. Tulemused näitasid, et kodueestlased rõhutavad mitmeid motiveerivaid faktoreid enam kui väliseestlased: näiteks soovi olla heas füüsilises vormis, esineda publikule ja kogeda positiivseid emotsioone (vt andmeid tabelis 1).

Tabel 1. Rahvatantsu harrastamise põhjused kodu- ja väliseestlaste seas.

Rahvatantsu harrastamise põhjus	Kodu-eestlased	Välis-eestlased	F	P
Kaaslastega suhtlemine	4.45	4.41	0.004	0.949
Hea füüsilise vormi säilitamine	4.43	3.76	6.326	0.012
Oma kultuuri/rahva esindamine	4.04	4.42	0.000	0.985
Publikule esinemine	3.74	3.45	5.105	0.025
Positiivsed emotsioonid	4.78	4.22	37.526	0.000
Uute tantsude õppimine	4.50	4.14	2.981	0.085

Tulemustest selgus, et kodueestlased olid motiveeritumad kui väliseestlased oma soovis publikule esineda (kodu-eestlased: $M = 4.27$, $SD = 0.858$; väliseestlased: $M = 3.89$, $SD = 1.086$; $t(269) = 3.144$; olulisusnivoo $p < 0.01$).

Kodu- ja väliseestlasi võrreldi eri tüüpi omapidudel osalemise tähtsustamise poolest (kasutades sõltumatute valimitega t-testi). Tulemused näitavad, et kodueestlased pidasid tähtsamaks osalemist kõikidel eri tüüpi ja tasemel rahvatantsuüritustel: väikestel riigisisestel üritustel, suurtel riigisisestel üritustel ja rahvusvahelistel üritustel (vt andmeid tabelis 2).

Tabel 2. Rahvatantsuüritustel osalemise tähtsus kodu- ja väliseestlaste silmis.

Rahvatantsuüritustel osalemise tähtsus	Kodu-eestlased	Välis-eestlased	F	P
Väikesed kohalikud üritused	4.09	4.04	0.002	0.965
Väikesed riigisisest üritused	4.04	3.67	18.541	0.000
Suured riigisisest üritused	4.61	3.95	10.206	0.002
Rahvusvahelised üritused	4.23	3.92	14.358	0.000

Mees- ja naistantsijate rahvatantsupidudel osalemise motiveerituse erinevuse uurimiseks viidi läbi sõltumatute valimitega t-test, mille tulemused näitasid, et naistel oli soov õppida uusi tantse suurem kui meestel (mehed: $M = 4.13$, $SD = 0.948$; naised: $M = 4.49$, $SD = 0.756$; $t(250) = -3.361$; olulisusnivoo $p < 0.05$). Naised pidasid suurtel riiklikel üritustel osalemist tähtsamaks kui mehed (mehed: $M = 4.25$, $SD = 1.072$; naised: $M = 4.45$, $SD = 0.838$; $t(274) = -1.662$; olulisusnivoo $p < 0.05$).

Kui uuriti, kuidas mõjutab rahvatantsija vanus soovi rahvatantsu harrastada ja/või osaleda rahvatantsuüritustel, leidis ainult üks statistiliselt oluline (kuigi nõrk) korrelatsioon ($r = 0.121$, olulisusnivoo $p < 0.01$). Rahvatantsu-üritustel osalemise põhjused ei olnud vanusega statistilise olulisusega seotud. Siiski oli vanus statistiliselt negatiivses (kuigi nõrgas) korrelatsioonis osalemisega erinevat tüüpi rahvakunstiüritustel, vanus oli negatiivses korrelatsioonis nii suurtel riiklikel üritustel osalemise tähtsusega ($r = -0.206$; olulisusnivoo $p < 0.01$) kui ka rahvusvahelistel üritustel osalemisega ($r = -0.131$; olulisusnivoo $p < 0.05$).

Haridus ei seostunud ühegi rahvatantsu harrastamist või rahvatantsuüritustel osalemist puudutava motiveeriva faktoriga.

Et selgitada välja rahvatantsuharrastusega tegelemise põhjuste ennustatavust sõltumatute faktorite (sugu, vanus, päritolumaa, haridus ja rahvatantsuga tegelemise staaž) põhjal, viidi läbi regressioonanalüüs (*Linear Regression, Method: Stepwise*, analüüsis asendati puuduvad väärtused keskmistega). Kuna integreeritud regressioonanalüüs ei andnud statistiliselt olulisi tulemusi, konstrueeriti eraldi kuus regressioonanalüüsi mudelit. Need vastasid rahvatantsuga tegelemise kuuele põhjusele (kaaslastega suhtlemine, hea füüsilise vormi säilitamine, oma kultuuri/rahva esindamine, publikule esinemine, positiivsete emotsioonide saamine, uute tantside õppimine). Regressioonanalüüsi tulemusena ei ilmnunud statistiliselt olulisi seoseid sõltumatute muutujate ja järgmiste motivatsioonitegurite vahel: kaaslastega suhtlemine, publikule esinemine. Seepärast jäeti lõplikust mudelist need välja. Regressioonanalüüsi lõplikud tulemused on esitatud tabelis 3. Antud analüüsietapi tulemustest võib järeldada, et kodu-eestlastele on olulisemad eeskätt rahvatantsu harrastuslikud aspektid, samas väliseestlastele on olulisem tunda ennast oma kultuuri/rahva esindajana. Sooliste erinevuste puhul saab välja tuua asjaolu, et meeste silmis oli uute tantside õppimine ja ennast oma kultuuri esindajana tundmine olulisemad kui naistel.

Regressioonanalüüs rahvatantsuürituste külastamise põhjuste kohta statistiliselt olulisi tulemusi ei andnud.

Tabel 3. Rahvatantsuharrastusega tegelemise põhjused: regressioonanalüüsi tulemused.

Rahvatantsuga tegelemine, iseseisvad faktorid	Regressioonikordaja, Beta			Oma rahva esindajana tundmine
	Füüsilises vormis olek	Positiivsete elamuste saamine	Uute tantsude õppimine	
Sugu (1. mees; 2. naine)	0.111	0.116	0.208**	0.135*
Haridus (1. põhi-, 2. kesk-, 3. keskeri-, 4. kõrgharidus)	-0.046	0.007	0.018	-0.011
Kui kaua oled tegelenud rahvatantsuga, aastates?	-0.224**	-0.144	0.063	0.014
Päritolu (1. Eesti, 2. välismaa)	-0.202**	-0.259***	-0.177**	0.128*
Vanus, aastates	0.243**	0.094	-0.086	0.113
<i>R</i> ²	0.078	0.098	0.058	0.05
<i>F</i> koefitsient	5.432	5.635	3.925	2.708

Märkused: (1) Rahvatantsuga tegelemise motivatsiooni suund on positiivne, (2) olulisusnivoo:

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

Kvalitatiivne uurimus

Kvalitatiivse uurimuse koguvalim koosnes kümnest rahvatantsijast keskmise vanusega 47,7 (SD = 16.49). Kümnest vastanust kaheksa olid väliseestlased (Kanadas, USA-s, Venemaal ja Austraalias), kaks kodueestlased. Viis respondenti olid mehed (väliseestlased), ja viis naised (kaks neist kodueestlased). Põhiliseks kriteeriumiks intervjuu respondentide valikul oli nende aktiivsus rahvatantsuga tegelemisel ning vähemalt kolmeaastane tantsu- ja esinemiskogemus, et saada andmeid tantsijate arvamuste ja tunnete kohta.

Kvalitatiivne uurimus viidi läbi, kasutades poolstruktureeritud intervjuud. Teemad puudutasid rahvatantsu kultuurilisi aspekte, rahvatantsuüritustel osalemise motivatsiooni ja rahvatantsu tähendust eestlaste silmis (nii kodu- kui väliseestlastel). Küsimuste järjekord ja sõnastus varieerusid sõltuvalt intervjuu kulgemisest.

Kõik intervjuud salvestati videole ning seejärel transkribeeriti sõna-sõnalt. Andmeid analüüsi sisuanalüüsi meetodil, määratlemaks olulised kategooriad ja valdkonnad, iga ilmnenud kategooria kohta leiti märksõnad. Uuriija subjektiivsuse vähendamiseks ja tulemuste usaldusväärsuse tõstmiseks kasutati triangulatsiooni (lisaks artikli autoritele osales grandii analüüsis tantsuteraapeut, doktorant ja Tallinna Ülikooli teadur). Pärast kolme iseseisva analüüsi võrdlemist tehti ühised järeldused uurimistöö tarbeks.

Analüüsi esimese etapi käigus moodustati 19 esialgset kategooriat, mis kõik kirjeldasid eesti rahvatantsu erinevaid aspekte ja nende tähendust rahvatantsijatele. Analüüsi teises etapis moodustati viis eraldiseisvat üldkategooriat, mis kirjeldasid, kuidas rahvatantsijad (eriti need, kes olid sündinud või elasid välismaal) tunnetavad rahvatantsu kui kultuuritraditsiooni olemust ja tähendust (vt kvalitatiivse analüüsi täpseid tulemusi lisas 1). Kategooriate hulka arvati viis põhikategooriat: motivatsioon, identiteet, isiklikud suhted, seos teiste rahvakunstiharrastustega ja rahvatantsu eriline tähendus tantsijatele.

Järgnevalt on toodud viie põhikategooria kirjeldused:

- *Motivatsioon:* rahvatantsu harrastamine ja osalemine erinevatel rahvatantsuüritustel ehk regulaarse rahvatantsuharrastuse käivitajad. Põhimotivaatorite hulka kuulusid:
 - (a) kaaslastega koos olemine (kehtis nii nooremate kui ka vanemate rahvatantsijate puhul);
 - (b) rahvatantsu esitamine, nii oskused (soov näidata oma tantsuoskust ning omandatud kujundeid ja samme) kui ka publikule esinemise põnevus (kultuurilise eripära näitamise viis);

- (c) hea füüsilise vormi säilitamine;
 - (d) soov tantsida, nii rahvatantsu kui ka teisi tantsuliike; tants kui eneseväljenduse viis;
 - (e) vabatahtlik kaasamine, eriti noorte puhul (kui noor inimene saab rahvatantsuga lähemalt tuttavaks ning see toimub vabatahtlikult ja meeldival moel, hakkab ta suure tõenäosusega rahvatantsuga tegelema). Selles mõttes tundus rahvatantsul olevat teatud “elutsükkel” – nooremad tantsijad katkestavad tantsimise umbes 18–20aastaselt, ent siis (tavaliselt seoses abiellumise ja laste saamisega) tullakse tantsu juurde tagasi alates 25.–28. eluaastast, sageli koos lastega, kellest saavad omakorda uue põlvkonna rahvatantsijad.
- *Identiteet:* nii kultuuriline (näiteks viis, kuidas rahvatantse tantsitakse, aitab ära tunda, et tegemist on just eesti rahvatantsuga) kui ka isiklik (näiteks kuidas inimene ennast rahvatantsuga tegelemise abil määratleb). Tants on oluline viis näitamaks, et ollakse osa eesti kultuurist, et säilitatakse eestlust ning sageli on väliseestlaste jaoks rahvatants üks väheseid viise näitamaks oma ajaloolisi juuri ja päritolu. Sageli tunnetatakse selle kultuurinähtuse olemust visuaalselt ainuomaste rahvariiede ja heliliselt teatud tüüpi viiside, rütmi ja tempo kaudu, aga ka eesti rahvatantsudes kasutatavate eriliste tantsuliigutuste, hoiakute ja sammude vahendusel. Identiteedikategoorias ilmnes ka üks teatud määral vastuoluline aspekt: nimelt käsitletakse rahvatantsu mõnikord kui midagi alamat, mis pärineb talurahvalt ja mida seetõttu ei saa võrrelda nn kõrgkultuuriga (näiteks ballett või ooper).
 - *Isiklikud suhted:* rahvatantsu tunnetatakse sageli ka kui sotsialiseerumisvahendit, nii uute sõprade leidmiseks kui vanade sõprussuhete säilitamiseks (põimub motivatsiooni aspektidega). Siiski on eriti väliseestlastel rahvatantsuhete loomise lähtepunktiks (näiteks pärast tantsutrenni sõpradega koos viibimine; sarnaste huvidega inimeste koos olemine ka väljaspool rahvatantsuharrastust). Rahvatantsul on haruldane omadus tuua selle tegevuse juurde terved perekonnad. Ei ole harvad need juhtumid, mil mitte-eestlastest abikaasad tulevad samuti rahvatantsutrenni ja osalevad üritustel. Isiklikud suhted peegelduvad ka pealtvaatajates, sh publiku äratundmine, silmside ja suhestumine pealtvaatajatega.
 - *Seos teiste tegevustega:* üks rahvatantsu ainuomastest aspektidest (eriti väliseestlaste meelest) on asjaolu, et ta võimaldab eesti kultuurist osa saada ka nendel, kes ei valda eesti keelt. Kuna tants on kõigile arusaadav

ja õpitav, ei pea tantsija valdama soravalt eesti keelt selleks, et tunda end eestlasena ja eesti kultuuri osana. Rahvatantsu vaadeldakse sageli rahvakultuuri erinevate väljendusvormide ühendusülina – ta ühendab käsitöö (tantsijate rõivaste õmblemine) ja rahvamuusika (elava muusika või teatud ansamblite/pillimeeste salvestuste kasutamine esinemistel), samuti ühendab ta erinevaid kultuure (näiteks multikultuuriliste ürituste/festivalide ajal).

- *Eriline tähendus:* rahvatantsul on ajaloolised juured, mis on eriti oluline vanematele väliseestlastest rahvatantsijatele, kes lahkusid Eestist lastena mitukümmend aastat tagasi. Rahvatants on neile alati olnud mitte ainult osa nende isiklikust identiteedist, vaid ka osa nende pere pärandist ja kultuuriside kodumaaga, mida tuleb hoida ja parandada põlvest põlve. Rahvatantsu nähakse millenagi, mis eristab eestlasi teistest kultuuridest. Eestlastele on ainuomane mitte üksnes tantsutraditsioon kui selline, vaid kogu seda ümbritsev aura – see mitmetahulisus, millega eestlased tantsu tunnetavad, kuidas seda õpivad ja traditsiooni edasi annavad.

Rahvatantsijad mõnsid, et kuigi uute tantsude õppimiseks on olemas klassikalised kirjalikud ja visualiseeritud allikad, tekib üha suuremal hulgal uuendusi, mugandusi ja tõlgendusi selle kohta, mida rahvatants endast kujutab ja kuidas seda tantsida (näiteks videod YouTube'is, liigutuste ja sammude kohandamine vastavalt tantsijate võimekusele, repertuaari kohandamine vastavalt kättesaadavatele allikatele). Kodueestlased pööravad eelkõige tähelepanu rahvatantsu tehnilistele ja võistluslikele aspektidele, kuna neil on võimalus osa saada ka kõigist teistest rahvuskultuuri aspektidest (keel, uudised, muusika, kaaslased). Väliseestlased aga rõhutavad selle traditsiooni kultuurilist ja parandatavat aspekti, sest sageli on see nende ainus side ajaloolise kodumaaga. Seda sidet saavad nad hoida ja arendada aktiivselt tegutsedes ning seeläbi tunda end endiselt kodumaal toimuvast osalisena. Eriti puudutab see väliseestlaste vanemat põlvkonda, kes püüab eesti rahvuskultuuri traditsioone nooremale põlvkonnale edasi andes säilitada eestlust ja rahvuslikku identiteeti.

Kvantitatiivse ja kvalitatiivse uurimuse tulemuste kokkuvõte

Lähtudes teoriast ja Eesti rahvatantsu traditsiooni muutunud olemusest oli käesoleva uuringu hüpotees, et rahvatantsu nähakse eelkõige kui seltskondlikku vaba aja veetmise vormi. Tõepoolest, tulemused näitavad, et vastanute enamuse silmis on sotsiaalne komponent äärmiselt tähtis. Ka Marju Lauristini

ja Peeter Vihalemma laulupidusid käsitlevast uurimusest (2013) nähtub, et sotsiaalsus ja elamuslikkus on muutumas tantsu- ja laulupidude puhul üha suuremaks motivaatoriks eelkõige nooremate osalejate seas. Põhilised uurimisküsimused käsitlesid rahvatantsu harrastamise põhjuseid. Subjektiivse heaolu vaatevinklist on olulised neli peamist põhjust: positiivsed emotsioonid (sageli seotud ka teistega suhtlemisega), enda füüsilise vormi hoidmine, uute tantsude õppimine ja enda tundmine oma kultuuri/rahva esindajana. Füüsilise vormi hoidmine tundus eriti oluline just nooremate tantsijate meelest, kellele see on võrreldav trenniga. Tõsiasi, et vastastikust seotust hindasid kogu valimi ulatuses nii kodueestlased kui ka väliseestlased võib tõestada, et rahvatantsu ja heaolu tunde vaheline seos kehtib kõikjal, kuigi väliseestlased rõhutasid just rahvatantsuharrastuse kultuurilist aspekti rohkem kui kodueestlased. Mõnevõrra üllatuslikult ilmnis, et kodueestlased tähtsustavad rohkem erinevaid (eriti suuri riiklikke) rahvatantsuüritusi. Õigupoolest tõid kodueestlased sagedamini esile mitmeid rahvatantsu harrastamise põhjuseid, sealjuures ka võistluslikku tahku, et pääseda suurtele riiklikele üritustele (nagu laulu- ja tantsupidu). Üks võimalikke selgitusi võib siin olla asjaolu, et kodueestlased teavad sellistest üritustest rohkem kui väliseestlased. Eestis on rahvatantsuhuvilistel märksa lihtsam kokku tulla, ühineda juba tegutseva tantsurühma või -kooliga ning seejärel osaleda juba rahvatantsuüritustel. Teine võimalik selgitus on kodueestlaste ajaloolised ja poliitilised traditsioonid. Enne taasiseseisvumist 1991. aastal oli Eesti ligi 50 aastat olnud osa Nõukogude kommunistlikust süsteemist, mis rõhutas kollektivismi ja oli vastu igasugusele individualismile. Pärast 1991. aastat hakkasid väärtused ja vaated muutuma, turumajanduse ajastul sai heaolu ja edukuse nurgakiviks individualism. Võib-olla ilmnevad sellised drastilised muutused eriti teravalt just noortes demokraatiates, see selgitaks erinevust kodu- ja väliseestlaste vahel. Väliseestlastel esineb rahvatantsurühmade moodustamisel ka rohkem takistusi (geograafilisi, ealisi, finantsilisi), lisaks rahvatantsu pideva mõju nappus ja märksa laiem alternatiivide valik. Ootamatu oli korrelatsiooni puudumine rahvatantsu harrastamise motiveerituse ja haridustaseme vahel – vähemalt antud uurimuse valguses ei saanud hariduse põhjal ennustada, miks harrastati rahvatantsu või käidi rahvatantsuüritustel. Nt Marju Lauristini ja Peeter Vihalemma uurimusest (2013) ilmnis selge seos haridustaseme ja laulupeol osalemise vahel: kõrgharidusega osalejate meelest olid primaarsed rahvustunne ja koos saadud elamus, keskharidusega osalejatele oli esmatähtis samuti rahvustunne ja koostegemine, põhiharidusega osalejatele aga osalemine ja (omavahel) jagatud kogemus. Meie uurimuse tulemused võivad osaliselt tuleneda vastanute suhteliselt kõrgest keskmisest vanusest, aga ka antud valimi üldspetsiifikast (näiteks meeste ja naiste erinev osakaal kodu- ja väliseestlaste hulgas). Konkreetne valim võis

tingida ka erinevuse eri tüüpi rahvatantsuüritustel osalemise motiveerituses: kuigi keskmiselt hindasid kodueestlased kõrgelt pigem osalust igal tasemel (väikesed ja suured riiklikud üritused ja rahvusvahelised üritused), rõhutasid nii kodu- kui ka väliseestlased kõige enam osalust suurtel riiklikel üritustel. Üks võimalikest põhjustest võis olla see, et ürituse tüübi määratlust – “väike kohalik/riiklik üritus” – võisid kodueestlased ja väliseestlased tõlgendada erinevalt, mis tuleneb geograafilise skaala erinevusest, võimalusest osaleda ühel või teisel üritusel ning tähendusest, mida osalejad antud üritusele andsid.

Kindlasti mõjutavad tulemuste tõlgendamist ja järelduste tegemist meie uurimuse valimi suurus ja spetsiifika. Näiteks naisvastanute oluliselt suurem osakaal võib põhjuste ja seoste puhul kallutada tulemusi, samas ilmsid ka Lauristini ja Vihalemma uurimuses (2013) teatud erinevused naiste ja meeste motivatsioonil laulupidudest osa võtta. Uurimuse kvalitatiivse osa väikene valim ei esinda kindlasti absoluutset tõe ega täit pilti, pigem on uurimuse autorid püüdnud esitada rahvatraditsioonide hoidmisega seotud arvamuste, hinnangute ja hoiakute mitmekesisust. Intervjuu tulemusi võib käsitleda kui illustreerivat materjali, rahvatantsuharrastajate võimalikku vaatenurka ja tajutavat tähendust nende endi silmis.

Rahvatantsu harrastamise tähenduse ja olemuse juures rõhutasid väliseestlased kultuuripärandit, rahvatraditsioonide järjepidevust ja nende edasiandmist väliseestlaste uutele põlvkondadele. Kodueestlased peavad aga rahvatantsu eneseväljendusvahendiks ning võimaluseks näidata oma oskusi ja esineda suure publiku ees. See on osa suuremast ja keerulisest loomulikust kultuuri säilitamisest, kus rahvatants esindab rahvakultuuripärandi tehnilist (aga ka universaalset) aspekti.

Järeldused

Jätkuva globaliseerumise ajajärgul on kohalike rahvatantsu harrastamise ja traditsioonide säilitamine ning nende kohandamine uute põlvkondade vajadustega oluline ka inimeste heaolu parandamise seisukohast. Viimastel aastatel on rahvatantsu vaba aja veetmise, sportlikud ja sotsialiseerumise aspektid omandanud samaväärse tähtsuse kultuurilise aspektiga. Väidetakse, et igasugune huvipõhine tegevus suurendab inimese rahulolu eluga ja seega ka tema subjektiivset heaolu. Rahvakunstiga tegelemist (ja eriti rahvatantsu harrastamist) motiveerivad faktorid on kompleksed, mitmetahulised ning seovad kõiki sotsialiseerumise, õppimise ja saavutamise aspekte, samuti teisi subjektiivse heaoluga seotud faktoreid. Nii nagu mitmed varasemad uurimused (nt Minkov 2009; Brown *et al.* 2015), on ka käesolev uurimus näidanud harrastuste ja SH

tugevat ja püsivat seost. Rahvatants tugevdab inimese sotsiaalseid suhteid ja teistega suhtlemise oskust ning aitab säilitada kultuurilise, rahvusliku ja kogukondliku kuuluvuse tunnet, mis omakorda oluliselt suurendab inimese rahulolu eluga. Intervjuudes välja tulnud võistluslikkuse aspekt peegeldab rahvatantsu kui kultuurinähtuse muutuvat olemust. See on jätkuvalt sajanditepikkuse kultuuripärandi säilitamine aktiivse õppimise, tegevuse ja esinemiste vahendusel. Seda kultuuritraditsiooni saavad kujundada, vormida, täiustada ja seega ka muuta nii tantsijad kui ka pealtvaatajad. Paeluv on mõelda, et me säilitame vanu traditsioone (rahvatantse) ja samal ajal kinnistame meie praegusi väärtusi ja uskumusi selle pärandi taasesitusse. Sarnaselt rahvakunsti paljude teiste tahkudega saab ka rahvatants edasi elada ainult siis, kui selle kunstivormiga aktiivselt tegeldakse. Kuid rahvatantsu teeb eriliseks tema pideva taasesitamise nõue, mida saadavad tehnilised ja visuaalsed täiendused.

Väikesed kultuurid ja rahvad (arvestuslikult on eestlasi maailmas ligi miljon) peavad märksa enam kohanduma kõikjale levivate globaalsete kultuuritendentide mõjuga. Teave selle kohta, kuidas sajandeid vanu traditsioone kaasaegsesse ellu integreerida, võiks olla kasulik paljudele teistelegi väikerahvastele, kes tahavad oma eripära ja traditsioone säilitada. See on oluline mitte ainult ajaloolisest või etnoloogilisest perspektiivist lähtudes, vaid aitab ka suurendada nende rahvaste heaolu, psühholoogilist tervist ja üldist eluga rahulolu.

Tänuavaldused

Käesolev uuring viidi läbi ETF uurimisprojekti “Rahvatantsuharrastuse ja rahvatantsijate suurürituste roll omakultuuri hoidmisel” (grant nr 9132) raames, mida juhib Tallinna Ülikooli rakendusloome vanemteadur Iivi Zajedova. Artikli autorid tänavad kõiki grandis osalenuid ning eriti väljaspool Eestit elavaid rahvatantsujuhte ja rahvatantsijaid lahke abi eest andmete kogumisel.

Kommentaar

¹ Käesolev uurimistöö on osa Tallinna Ülikooli uurimisprojektist “Rahvatantsuharrastuse ja rahvatantsijate suurürituste roll omakultuuri hoidmisel”, mida rahastab ETF, grant number 9132.

Kirjandus

- Aassalu, Heino 1999. *Murrangud Eesti rahvatantsus ja harrastusrahvatantsus XX sajandil*. Tallinn: Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus.
- Adari, Aadu & Mikkin, Heino (toim) 1939. 2. *Eesti Mängude juht*. Tallinnas 16., 17. ja 18. juunil 1939. Tallinn: Eesti Spordi Keskliit.
- Arraste, Angela & Zajedova, Iivi & Rüütel, Eha 2011. Rahvatantsuharrastusega seotud kultuuri- ja suurpeod väljaspool Eestit. *Mäetagused* 49, lk 49–64 (doi: 10.7592/MT2011.49.valispeod).
- Balatsky, Galina & Diener, Ed 1993. *Subjective well-being among Russian students*. *Social Indicators Research* 28, lk 225–243 (doi: 10.1007/BF01079019).
- Bostic, Terence J. & Ptacek, John T. 2001. Personality factors and the short-term variability in subjective well-being. *Journal of Happiness Studies* 2, lk 355–373 (doi: 10.1023/A:1013929030931).
- Brajša-Zganec, Andreja & Merkas, Marina & Sverko, Iva 2011. Quality of life and leisure activities: How do leisure activities contribute to subjective well-being? *Social Indicators Research* 102 (1), lk 81–91 (doi: 10.1007/s11205-010-9724-2).
- Brown, Jennifer L. & MacDonald, Ronald & Mitchell, Richard 2015. Are people who participate in cultural activities more satisfied with life? *Social Indicator Research* 122, lk 135–146 (doi: 10.1007/s11205-014-0678-7).
- Carter, Shani D. 2004. Reexamining the temporal aspects of affect: Relationships between repeatedly measured affective state, subjective well-being, and affective disposition. *Personality and Individual Differences* 36, lk 381–391 ([http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00103-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00103-X)).
- Diener, Ed 1984. Subjective well-being. *Psychological Bulletin* 95, lk 542–575 (doi: 10.1037/0033-2909.95.3.542).
- Diener, Ed & Diener, Marissa 1995. Cross cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology* 68, lk 653–663 (doi: 10.1037/0022-3514.68.4.653).
- Diener, Ed, & Seligman, Martin E. P. 2004. Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest* 5, lk 1–31 (http://internal.psychology.illinois.edu/~ediener/Documents/Diener-Seligman_2004.pdf – 6. november 2015).
- Diener, Ed & Suh, Eunkook M. & Lucas, Richard E. & Smith, Heidi L. 1999. Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin* 125(2), lk 276–302 (doi: 10.1037/0033-2909.125.2.276).
- Keyes, Corey L. M. 1998. Social well-being. *Social Psychology Quarterly* 61 (2), lk 121–140 (doi: 10.2307/2787065).
- Keyes, Corey L. M. & Magyar-Moe, Jeana L. 2003. The measurement and utility of adult subjective well-being. Lopez, Shane J. & Snyder, C. R. (toim). *Positive psychological assessment*. A handbook of models and measures. Washington, DC: American Psychological Association, lk 411–425 (<http://dx.doi.org/10.1037/10612-026>).

- Korb, Anu 2012. Siberi eestlaste kohanemisest ja sulandumisest pärimusainese põhjal. *Mäetagused* 50, lk 47–70 (doi: 10/7592/MT2012.50.korb).
- Korb, Anu (toim) 2014. *Eestlased Venemaal: elud ja lood*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Korb, Anu 2015. Oma toit: muutustest Siberi eestlaste toidukultuuris. *Mäetagused* 59, lk 125–150 (doi: 10/7592/MT2015.59.korb).
- Kumer-Haukanõmm, Kaja & Rosenberg, Tiit & Tammaru, Tiit (toim) 2006. *Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauristin, Marju & Vihalemm, Peeter 2013. *Minu laulu- ja tantsupidu: sotsioloogilise uuringu aruanne*. Tartu: Eesti Laulu- ja Tantsupeo SA (<http://2014.laulupidu.ee/wp-content/uploads/2014/01/Laulupeo-uuringu-aruanne-oktoober-2013.pdf> – 5. november 2015).
- Menec, Verena H. & Chipperfield, Judith G. 1997. Remaining active in later life: The role of locus of control in seniors' leisure activity participation, health, and life satisfaction. *Journal of Aging & Health* 9, lk 105–125 (doi: 10.1177/089826439700900106).
- Minkov, Michael 2009. Predictors of Differences in Subjective Well-Being Across 97 Nations. *Cross-Cultural Research* 43, lk 152–179 (doi: 10.1177/1069397109332239).
- Newman, David B. & Tay, Louis & Diener, Ed 2014. Leisure and Subjective Well-Being: A Model of Psychological Mechanisms as Mediating Factors. *Journal of Happiness Studies* 15, lk 555–578 (doi: 10.1007/s10902-013-9435-x).
- Reynolds, Frances & Lim, Kee Hean 2007. Contribution of visual art-making to the subjective well-being of women living with cancer: A qualitative study. *The Arts in Psychotherapy* 34, lk 1–10 (doi: 10.1016/j.aip.2006.09.005).
- Rüütel, Ingrid & Kapper, Sille 2015. *Kihnu tantsud*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Rüütel, Eha & Zajedova, Iivi & Arraste, Angela 2013. Motivational underpinnings of Estonian folk dance practices among the Estonian diaspora over time. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 54, lk 97–118 (doi: 10.7592/FEJF2013.54.ryutel_zajedova_arraste).
- Ryff, Carol D. 1989. Happiness is everything or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* 57, lk 1069–1081 (<http://mina.education.ucsb.edu/janeconoley/ed197/documents/ryffHappinessiseverythingorisit.pdf> – 30. oktoober 2015).
- Zajedova, Iivi 2008a. Cultural Expression – Estonia. Bateman, Graham (toim). *World and Its Peoples. Poland and the Baltic States*. Oxford: Oxford University Press, lk 1063–1065.
- Zajedova, Iivi 2008b. Harrastustegevuse rahvusvaheline seminar. *Mäetagused* 40, lk 111–112 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr40/uudis.pdf> – 6. november 2015).
- Zajedova, Iivi 2013. Eesti päevad Austraalias. *Mäetagused* 53, lk 136–137 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr53/u04.pdf> – 6. november 2015).

Zajedova, Iivi 2015. Eestlaste kultuuripidu “Üle ilma”. *Mäetagused* 59, lk 166–168 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr59/u04.pdf> – 6. november 2015).

Zajedova, Iivi & Rüütel, Eha 2014. Folk Dance Practice and Transmission of the Folk Dance tradition by Expatriate Estonians in Sweden and Germany. *Český Lid. Etnological Journal (ustav AVCR, v. v. i.)* 101, lk 57–76.

Tamannaefar, Mohammad Reza & Motaghedifard, Mahshad 2014. Subjective well-being and its subscales among students: The study of role of creativity and self-efficacy. *Thinking Skills and Creativity* 12, lk 37–42 (doi: 10.1016/j.tsc.2013.12.003).

Uchida, Yukiko & Norasakkunkit, Vinai & Kitayama, Shinobu 2004. Cultural constructions of happiness: Theory and empirical evidence. *Journal of Happiness Studies* 5, lk 223–239 (doi: 10.1007/s10902-004-8785-9).

Yarnal, Careen Mackay & Chick, Garry & Kerstetter, Deborah L. 2008. ‘I did not have time to play growing up... so this is my play time. It’s the best thing I have ever done for myself: What is play to older women?’ *Leisure Sciences* 30, lk 235–252 (doi: 10.1080/01490400802017456).

Lisa 1.

Kvalitatiivse analüüsi tulemusena esile kerkinud kategooriad

Esialgsed ühised teemad	Kategooriad
Kaaslastega koos olemine	Motivatsioon
Esitus (oskused)	
Füüsiliselt heas vormis olemine	
Armastus tantsu vastu	
Unikaalsuse väljendus	
Vabatahtlikkuse aspekt	
Igaühe jaoks eriline tähendus	
Kaasatuse põlvkondlik tsüklilisus	
Kultuuriline identiteet	
Eesti juured, “eestluse” tunnetamine	
Rahvarõivad	
Rahvamuusika	
Rahvatantsu tajumine “teise kategooria” kultuurina	

Sõprade leidmine	Isiklikud suhted
Sotsialiseerumine	
Tegevused pärast trenni (koos välja minemine)	
Kogu perekonna kaasamine	
Sõprade/pere/paariliste leidmine	
Suhestumine pealtvaatajatega	Seos teiste tegevustega
Seos teiste tegevustega	
Teiste rahvakultuuritraditsioonide ühendamine	
Eestlaseks jäämine ilma keelt oskamata/rääkimata	
Enda tundmine eestlasena tegevuste abil	Eriline tähendus
Füüsiline tähendus	
Suhe, seos kodumaaga	
Unikaalsus, kordumatus, erinevus teistest	
Eesti kultuuriruumi kuulumise mitmetahuline tajumine	

Summary

Folk dance activities and participation in grand events: Reasons and correlations with subjective wellbeing

Stanislav Nemeržitski, Iivi Zajedova

Keywords: folk dance, leisure activities, subjective wellbeing

Big festivals and folk culture events have been a centuries-old tradition in Estonia. Today, alongside the preservation of national traditions and being cultural events, these events have also become popular leisure activities. Leisure activities are known for their positive effect on humans' subjective wellbeing through emotional, social and psychological effects. This article focuses on adults' motivation, both in Estonia and abroad, to engage in folk dance activities and their possible impact on subjective wellbeing. The study was carried out among Estonians living in Estonia and abroad, and it was designed as a mixed methods research. The results indicate that social factors play an important role in motivating adults to engage in folk dance, but also educational aspects are involved, which contribute to the general wellbeing of a folk dancer.

Seened “keskaja sügise” kristlikus kunstis

Ülle Sillasoo

Teesid: Euroopa kristlikus kunstis on seeneriiki kujutatud vähem kui taimeriiki. Levinud on arvamus, et seente kujutamise põhjuseks on nende kasutamine religioossetes praktikates. Pildid, mida käesolev analüüs hõlmab, pärinevad Nürnbergi koolkonna mõjualalt. Seenemetafoorid neil pildidel vahendavad ühel juhul Neitsi Maarja isikut ümbritsevat ilmutuslikku õhustikku või on metsikut, aga maagilist loodust esindavad elemendid. Teistsugune muster läbib kannatusestseene, kus seene punast värvi või seene kasutamist ravitsemisel on seostatud Kristuse ristikannatuse ja surmaga. Nii nagu selle perioodi taimesümbolid, peegeldavad ka mitmesugustesse kontekstidesse paigutatud seenekujutised kunstiteoste loojate ja nende kaasaegsete teadmisi, uskumusi ja erinevaid kodukeskkonna reaalsusi.

Märksõnad: etnomükoloogia, hilisgooti kunst, seened

Sissejuhatus

Seente seadmise eraldi fookusesse teiste hiliskeskaja kristlikus kunstis kujutatud loodusmotiivide kõrval (Sillasoo 2003, 2006, 2009, 2013, 2014) tingis asjaolu, et religioossete praktikate uurimisega tegeleva etnomükoloogia haru kunsti käsitlevates töodes pööratakse mõnikord liigset tähelepanu seente hallutsinogeensetele omadustele, vähem aga seentele kui looduse metafooridele. Seenekasutuse (taas)avastamine Kesk-Ameerika religioossetel tseremooniatel (Wasson & Wasson 1957: 215jj; Guzmán 2008) innustas uurijaid otsima tõendeid, mis viitaksid sarnaste praktikate olemasolule Euroopas ja tõendaksid kristluse enteogeenset (psühheedelset) päritolu (Allegro 1970; Gosso & Camilla 2000; Samorini 1998, 2001; Rush 2011). Rituaalset seenekasutust kujutatakse näiteks 14. sajandi Viini misteekide koodeksis (*Mixtec Codex Vindoboensis C/ Codex Mexicanus I; National Library, Vienna*; Wasson 1980; Guzmán 2008). Hispaania preestri Bernardino de Sahagún (Fray) Firenze koodeksis *Historia*

General de las Cosas de Nueva Espania (2011 [1577]) nimetatakse seeni astee-kide “jumalate lihaks”, mis on ohtlik ja uimastav nagu vein, ja annab neile, kes seda pruugivad, nägemused ja naudingu (Wasson & Wasson 1957: 217–226; Wasson 1980; Schultes 1997; Guzmán 2008: 405).¹ Milliseid seeneliike on aga kujutatud hiliskeskajase Euroopa kristlikus kunstis, kuidas neid kujutisi tõlgendada, ja kas neid saab käsitleda tõenditena sarnastest praktikatest? Nendele küsimustele püüan alljärgnevalt vastata.

Pilk hiliskeskaja ja varauusaja tuntumatele loodusteaduslikele allikatele

Vanad kreeklased ja roomlased mainivad allikates ligi tosinat söödavat seent. Ka Albertus Magnus, kes lähtub lisaks nendele araabia meditsiinilistest tekstidest ja loodusvaatlustest, kirjeldab teoses *De Vegetabilibus* (u 1256) enda sõnul vaid mõningaid mitmesugustest seentest (*fungus varii*, *agarici*, *boleti*), mille hulgas on murumuna (*vesica lupi animal*), trühvel (*tuber*), šampinjon (*fungus parvus*) ja kärbseseen (*fungus muscarum*)² (Seidel 1934b; Brøndegaard 1971: 4; Wasson & Wasson 1957: 198). Konrad von Megenberg (1309–1374) toob sarnaselt eelkäijatega välja vaid üksikud: mürklid (ld *marochi*; sks *Maurochen*, *moorhen*), mis kasvavad suurest paastust maini ja olevat parimad; ning riisikad (ld *boletos*, sks *pfuefferling*), mis on mürgised ja surmavad. Ta jutustab loo Viini mehest, kes suri pärast riisikate manustamist mõduga, ning hoiatab kärbseseene eest (ld *muscineci*, sks *mukken swam*), mis piimaga segatult kärbsid tapab (Luff & Steer 2003: 435–456).

Saksakeelses tervise- ja rohuraamatus *Gart der Gesundheit*, mis esmakordselt trükiti aastal 1485 (Kaub 1485), refereeritakse Dioscoridese (u AD 40–90) *De materia medicat*, tutvustades ravimina tuntud ja kõrgelt hinnatud vana-del okaspuudel kasvavat torikulaadset *agarikoni*, ehk ka *Agaricust* ja *dannenschwammi* (*Laricifomes officinalis*; Pegler 2000; Kaub 1487: 102). Kirjutatakse maapinnal kasvavast (jalaga) seenest *Ceruibolitus* või *hirczschwam*, mille söömine on ohtlik nii inimestele kui ka loomadele: kui lapseotel naine neid tarvitab, võib see esile kutsuda sünnituse (Kaub 1487: 201). Nimega *boletus cervinus* on tähistatud armurohuna tuntud trühvleid, hirvepähkleid ja tanuseent, aga ka riisikaid või seeni üldiselt. Böömi jahimeeste seas levis 16. sajandil uskumus, et see otsetõlkes ‘hirve vamm’³ on tekkinud isashirve paaritumisajal mahapillatud seemnest (Loewe 1913: 62jj; Jürgenson 2005: 274–276). Ladina-keelne *Ortus sanitatis* (1491) jagab antiikautoritele tuginedes (Seidel 1934a) seened puudel, maa sees ja maa pinnal kasvavateks; teost illustreerivatel gravüüridel kujutatakse lihtsustatult okaspuu tüvel kasvavaid puuseeni (*Agaricus*

grece), kollakaid mütseeliniitidega kübarseeni (*Tuber*) ja peenikese jalaga rohus kasvavaid kübarseeni (*Boletus*).

Taastsiteerides jätkuvalt antiikautoreid, sealhulgas Aristotelest, Theophrastust, Galenust, Dioskoridest ja Pliniust, kirjeldavad 16. sajandi botaanikud juba ligi sadat seeneliiki (Seidel 1934a, 1934b; Ainsworth 1976: 13). Hieronymus Bock (1572 [1555]; Hoppe 1969: 337–339) täheldab, et seeni on mitmesuguseid: neid, mis kasvavad sõnnikuhunnikutel, õlgkatustel, vanadel tammepuudel, pöökidel, pähklipuudel, leppadel ja viljapuudel, samuti aedadel ja vanadel müüridel. Sarnaselt Adam Lonitzeriga (1551) iseloomustab ta kümnekonna söödava seene seas hästi tuntud mürklit (*Morchellen*; *Morchella* – liik määramata)⁴, šampinjoni (*Heiderling*, *Druschlin*; *Agaricus* sp.) ja harilikku kukeseent (*Rheling*; *Cantharellus cibarius*), kuid ka raskemini tuvastatavaid seeni. *Boleti orbiculati* nime all, mida autor kirjeldab kui valgusküllastes metsades kasvavaid valgeid seeni, mida vaesed inimesed küpsetavad soolaga hõõguvatel sütel, võib ühe variandina peituda kuiv rädiriisikas (*Lactarius vellereus*). *Broetling* ehk üleni pruun seen, mis pole suurem kui *heiderling*, kasvab kõrgetes metsades, ja mida süüakse sageli keetmata, võib olla kamperrisikas (*Lactarius camphorates*). *Roedling* või *Augstschwemm* ehk seen, mis kasvab põlenud pöögipuistutes ja meenutab kujult šampinjone, kuid on neist veidi kahvatum, on kaheldavalt suur sirmik (*Macrolepiota procera*). *Hasenoerlin* ehk tinakarva seen, mis ilmub tamme juurte lähedal maapinnale augustis, aga tõenäoliselt põõsastorik (*Polyporus umbellatus*).

Bock nimetab veel murumuna (*Bübenfist*; *Lycoperdon perlatum*), millest välja paiskuv kollakas tolm on kasulik vanadele veritsevatele haavadele; "nii kärbestele kui ka loomadele surmavalt mõjuvat" kärbseseent (*Muckenschwemme*; *A. muscaria*); pöökidel ja pähklipuudel kasvavaid tule tegemiseks kasutatavaid taelu (*Zunderschwem*; *Fomes fomentarius*); suurt kollast seent, mis kasvab mändide all ja mis teeb veised haigeks (*groß gäle Schwemme vnder den Kyfferbeümen*; cf. *Lactarius scrobiculatus*) ja paljast kõrvtarrikut (*Holunder schwemm*; *Auricularia auricula-judae*, Marzell 1943: 526 järgi, viidates Tabernaemontanus 1588). Bock soovib seepidise ravimina tarvitada üksnes Dioskuridese teosest tuntud seent *agarikon* (*Agaricus*; *Laricifomes officinalis*), mida on musti ja valgeid, ja mis väidetavalt kasvavad vanadel puudel Sarmaatias, Galaatias ja Kiliikias.⁵ Pliniuse järgi sobivad ravimiseks valged agarikonid.

Seente kujutamise seisukohalt on vanad allikad veelgi tagasihoidlikumad. Hieronymus Bocki teoses mainitud seeni illustreerib üksnes puuseentega okaspuud ja selle all kasvavaid kukeseenetaolisi ja teisi⁶ seeni lihtsustatult kujutatav gravüür (lk 308). Üksikuid kukeseene ja kandseente (*Basidiomycota*) kujutisi leidub ka Bocki eelkäija Lonitzeri rohuraamatus (1551: 53c, 54b).

Seente määramise teeb varastes rohuraamatutes raskeks just illustratsioonide vähesus. Dioscoridese *Materia medica* väljaannetes, mis oli kuni 17. sajandini üks enamlevinud ja -loetud meditsiinilisi tekste, kujutatatakse seeni stiliseeritult ja variatiivselt, igas väljaandes veidi erinevalt (vt Wasson & Wasson 1957: 351–352). Prantsuse ja Itaalia 14. ja 15. sajandi terviseteeemalistes teostes kujutatakse trühvlite kogumist (vt *The Registry of Mushrooms in Works of Art*; Bovey 2005; Janick *et al.* 2010). Hans Weiditzi tõetruud illustratsioonid Otto Brunfelsi rohuraamatule *Herbarum vivae eicones* (1530) annavad tunnistust suurepärasest kunstnikutööst, kuid seeni, nimelt kukeseeni (*Cantharellus cf. cibarius*) kujutatakse üksnes teose teise osa ühel esilehel (Brunfels 1536). Kuni Clusiuse (1601; Aumüller & Jeanplong 1983) taimeraamatu seeni käsitleva osani, mille 49 söödava ja 59 mürgise seene kirjeldusi täiendavad paljudel juhtudel gravüürid ja 70 akvarelliga lisa, on üksüheselt mõistetavaid seenekujutisi vähe leida. Varauusaegsetest illustratsioonidest väärib veel märkimist Ulisse Aldrovandi 1565. aasta paiku valminud taime-, seene- ja loomaakvarellide kogu.

Mainida võiks teisigi varaseid seenekujutisi: riisikatest (*Lactarius* sp.) Herculaneumi freskol (AD 50; Wasson & Wasson 1957, Tahvel LXXVI: 361–362; Ainsworth 1976: 4) ja arvatavasti Caesari kärbseseentest (*Amanita caesarea*; pilt 1) Aquileia S. Maria Assunta basiilika (Udine provints, Itaalia) 4. sajandi

Pilt 1. Fragment S. Maria Assunta basiilika kripti põrandamosaiigist (4. sajand) Aquileias (Udine provints Itaalias); korvis on arvatavasti Caesari kärbseseen (*Amanita caesarea*) (vaata suuremat pilti https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basilica_di_aquileia,_museo_e_scavi_-_mosaico_con_animali_funghi.JPG).

varakristlikul mosaiigil (vt Fabbro 1999). Angeli apokalüpsi gobelääni (1372–1382, eksponeeritud Angers’ lossis Prantsusmaal) kompositsioonis on seened paigutatud Nälga kehastavat ratsutajat kandva musta hobuse tagajalgade juurde (Johannese Ilmutusraamat 6: 5-6; vt Parmasto 2005: 250–251). Buonconsiglio aadlilossi kalendermaastikega freskodel (Torre Aquila, Trent, Itaalia; u 1405–1410) iseloomustavad aprillikuud teiste seas valged koonilise kübara ja kõrge jalaga lehtpuude all kasvavad šampinjonilaadsed ning kaljul kasvavad ruuged ja ümara kübaraga valged madala jalaga seened. Stiliseeritult on seeni kujutatud Paolo Uccello (1397–1475) maalitud jahistseenis (u 1470; Schaechter 2005). Wasson & Wasson (1957: 355, 362) on valimi maalide põhjal järeldanud, et seenekujutistel on religioosnes kontekstis deemonlik tähendus, mis seostub germaani maailmavaatele omase mükofoobiaga (vt Jürgenson 2005: 42). Seente kujutamise mustreid ja sümboolseid tähendusi võib olla aga rohkem ja erinevaid, ühed rõhutamas looduslikku keskkonda, teised kasutust või seentega seotud uskumusi, lisades pildile erinevaid aja, koha, või muude aspektidega seotud kujundilisi varjundeid.

Realistlikud seenekujutised altarimaalidel

Võrreldes taimedega on seeneriiki kristlikus kunstis vähe kujutatud. Siiski leidis hiliskeskaegses Kesk-Euroopas meistrikodasid, kelle sümbolikeelde kuulusid taimede kõrval ka seened. Pildid, mida järgnev analüüs hõlmab, pärinevad Nürnbergi koolkonna mõjualalt: Hans Pleydenwurffi (u 1420–1472) “Kristuse ristilöömine” (u 1470, õli puidul, 192 x 181 cm, *Alte Pinakothek*, München); Pleydenwurffi või tema töökoja “Kristuse ristilöömine” von Rammingeni (?)⁷ (Ulm) aadliperekonna liikmega (u 1460–1470, õli puidul, 129,5 x 79,5 cm); *Mariatahvel* Bad Kleinkirchheimi Katariina kirikust (Kärnteni meister, u 1460, tempera puidul, 174,5 x 133,5 cm, *Landesmuseum für Kärnten*, inv nr K 22, Austria); lisaks Wiltoni diptühhoni kaks tahvlit (Inglise või Prantsuse meister?, u 1395–99, tempera puidul, 57 x 29,2 cm, *National Gallery*, London), millel on äratuntav böömi kunstnike käekiri. Valik tehti pärast mitmete kogude läbivaatamist, mille hulgas oli Salzburgi Ülikooli keskaja ja varase uusaja materiaalse kultuuri uurimise instituudi (*Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Krems an der Donau) digitaalne andmebaas; kunstis kujutatud seente register (*The Registry of Mushrooms in Works of Art*; Schaechter 2009) ja *Wikimedia Commons*’i otsingumootori tulemused internetis. Kristliku sisuga hiliskeskaegsest piltidest osutusid väljavalituiks ülalnimetatud, sest neil oli

seeni võimalik suhteliselt hästi määrata⁸ ja tegemist oli altarimaalidega. Seente määramisel olid abiks Laux (2011) and Kalamees (2011). Interneti otsingumootor *Wikimedia Commons* pakkus võrdluseks mitmesuguseid erineva tonaalsuse ja rakursiga seenepilte, mis hõlbustasid võimaliku prototüübi leidmist. Wiltoni diptühhoni seente määramisel konsulteerisin ka seenevana Erast Parmastoga.

Valitud maalidest on kunstiajalooliselt kõige põhjalikumalt uuritud Wiltoni diptühhoni. Inglise-prantsuse (või böömi) päritolu tundmatu autori loodud diptühhon oli Inglise kuninga Richard II, keda kujutatakse altari sisekülje tahvritel Madonna ees põlvitamas, kokkupandav ja kaasaskantav rahvusvahelises gooti stiilis maalitud kaksikaltar (Gordon *et al.* 1997). Taimi ja seeni kujutatakse kaksikaltari neljast tahvlist kahel: väliskülje parempoolsel tahvil kasvavad need rosmariini (*Rosmarinus officinalis*) okstel lamava valge hirve läheduses ning sisekülje parempoolsel tahvil seeneringina rohus Jeesuslapsuga Neitsi Maarja ja inglite ees. Maali loodusmotiive uurinud Celia Fischer (1997) on varasemalt enamiku kujutistest määranud, välja arvatud seenerühmad kaksikaltari väliskülje parema tahvli keskel, neid on peetud fungoidseteks lilledeks.⁹ Neist ühe rühma näol on ilmselt tegemist üleni sinise viljakeha ja lilletaolise, lohukesega kübaral, aniislehtrikuga (*Clitocybe odora*; pilt 2). Teine seenerühm üleni roosadest lillekujulise kübaraga seentest on arvatavasti

Pilt 2. Fragment Wiltoni diptühhoni (umbes 1395–1399) välistahvilt (National Gallery of London). Seened paremalt vasakule on lepariisikas (*Lactarius cf. lilacinus*) ja aniislehtrik (*Clitocybe odora*) (vaata suuremat pilti http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/english-or-french-the-wilton-diptych/*/?viewReverse/1).

lepariisikad (*Lactarius cf. lilacinus*; pilt 2). Mõlema taustaks on tumeroheline maapind. Maalil on kaks embleemset taime: Böömi Annele tunnuslik rosmariin, millel lamab valge hirv, ning Prantsuse kuningate embleem kollane iiris (*Iris pseudacorus*) maali tagaplaanil (Fischer 1997). Valget hirve, kelle prototüübiks on kabehirve (*Dama dama*) leukistlik vorm, ümbritsevad kahest küljest hariliku kilpjala (*Pteridium aquilinum*) võrsed. Väikesed valged lilled vasakul esiplaanil on tõenäoliselt kannikesed (*Viola* spp.) ja kobarhüatsindid (*Muscari cf. racemosum*) ning pisikesed punased arvatavasti adoonise õied (*Adonis annua*); paremal esiplaanil kujutatakse kannikesi, külmamailast (*Veronica chamaedrus*) ja tõenäoliselt harilikku sõrmkübarat (*Digitalis purpurea*).

Kaksikaltari siseküljel võib Jeesuslast, Neitsit ja ingleid kujutaval tahvil tegelaste jalgade ette puistatud õite seas ära tunda sooneliste kroonlehtedega sinise aediirise (*Iris x germanica*), mida Fischer (1997) on pidanud kannikeseks, ning punaste ja valgete topeltõielise prantsuse roosi varieteete sajalehist roosi (*Rosa gallica* var. *officinalis*) ja valget hübriidroosi (*R. x alba*). Stiliseeritud karikakrad rohelisel taustal taimelehtede vahel (sh ristikeina ja hariliku raudrohu lehed) assotsieeruvad kõige paremini hariliku kirikakraga (*Bellis perennis*), kuna keeljad kroonlehed kitsenevad õie keskosa suunas (ei kehti kõigi sarnaste õite puhul, mille jätaaksin täpsemalt määramata). Väike helesinine õis maali keskosas esiplaanil, mille Fischer (1997) on määranud ohakaks, võib olla ka harilik sininukk (*Jasione montana*). Maali allosa paremas nurgas esiplaanil on kasvamas ringikujuliselt kaheksa seent; kaks seent kasvavad ringi keskel ja kaks seent vasakul eemal rooside ja siniste iiriste seas. Mõnedel seeneisenditel on näha tuppe ja vart ümbritsevat rõngast ning tuhmunud kübaral tüükaid, mis on tunnuslikud kärbseseenele (*Amanita cf. muscaria*; pilt 3).

Kärnteni *Mariatahvel*, millel kujutatakse troonil istuvat Madonnat, pärineb Bad Kleinkirchheimi püha Katariina filiaalikiriku krüptist. Kirik, mis ehitati püha silmaallika kohale, oli 15. sajandi lõpupoole oletatavalt palverännakute sihtpaik. Maal moodustas kunagise tiibaltari keskosa. Selle algse loomis- ja kokkupanemiskohaks peetakse lähedalasuvat ja rikkalikult doteeritud benediktiinikloostrit Millstattis. Maali autorina on mõeldav kohalik kärntenlane, kes sai hariduse või veetis oma rännuaastad Steiermarkis ja Lõuna-Tiroolis. Jumalaema hoiak ja tema suurte voltidena langev riietus reedavad tolleaegse trükigraafika mõjusid. Tõenäoliselt oli kunstniku käsutuses meister E. S. graafiline leht, mis ei ole aga säilinud. Autor ei tuginenud sellele siiski täielikult. Seda võib arvata riietuse ja eesriide palistuse detailidest, mille stiilile sarnaseid eeskujusid võib kohata läänesaksa maalidel (nt Konrad Witz). Uurijate arvates juhatavad meister E. S. eeskujude kasutamine ja armas-lüüriline avatud pildivorm kohaliku meistrikojani Kagu-Kärntenis, mille olulisteks keskusteks

Pilt 3. Fragment Wiltoni diptühhoni (umbes 1395–1399) sisetahvlilt (National Gallery of London). Esiplaanil on harilik kärbseseen (*Amanita cf. muscaria*) (vaata suuremat pilti https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wilton_diptych.jpg?uselang=de).

olid püha Pauli benediktiiniklooster Lavanttalis ja Völkermarkti maavürstlinn (Wlattnig 2014). Pildi dekoratiivsust võimendab troonipingi esine tumehelne muru, milles kasvavad võililled, ohakad, ristikud, metsmaasikad ja seened. Seened, mida kujutatakse rühmiti ja mis moodustavad pildil justkui katkendliku ringi, sarnanevad enim aasnööbikuga (*Marasmius oreades*; pilt 4). Aasnööbikule on iseloomulik kellakujuline ookerjas heledama servaga kübar ja peenike jalg. Samuti nagu kärbseseened, kasvavad aasnööbiku viljakehad looduses ringina või katkendliku ringina.

Nürnbergi koolkonna kannatusemaalidel on seened seevastu nende looduslikust kontekstist eraldatud ning paigutatud lähestikku stseeni põhielemendi – ristipuuga, kasvamas selle jalamil kohas, kus tavaliselt on risti stabiliseerivad puidust kiilud. Maalil, millel kujutatakse punapuravikku/haavapuravikku (*Leccinum aurantiacum* s. l.; pilt 5), niriseb punasele seenekübarale verd Kristuse haavadest. Teisel kannatusestseeni pildil on risti jalamil avatud eoslaga valkjās, aimatavate lühikeste ogajate muhukestega hariliku murumuna (*Lycoperdon perlatum*; pilt 6) ümarjas viljakeha.

Pilt 4. Bad Kleinkirchheimi Katariina kiriku Mariatahvel ja fragment (umbes 1460, Kärnteni meister; Landesmuseum für Kärnten, Austria). Esiplaanil on rühmiti aasnööbikud (*Marasmius oreades*) (vaata suuremat pilti <http://tethys.imareal.sbg.ac.at/realonline/>, nr 001275).

Pilt 5. Fragment maalilt “Kristuse ristilöömine” (umbes 1470, Hans Pleydenwurff, Alte Pinakothek Münchenis). Risti all on haavapuravik (*Leccinium aurantiacum* s.l.) (vaata suuremat pilti http://projektdb.gnm.de/medienarchiv-tafelmalerei/content/medienarchiv_slide2818e8).

Pilt 6. “Kristuse ristilöömine” von Rammingeni (?) perekonnaliikmega (umbes 1460–1470) ja fragment. Risti all on harilik murumuna (*Lycoperdon perlatum*).

Seenekujutiste võimalikud tõlgendused

Seeneringid ja Neitsi Maarja

Fischer (1997) ja teised on tõlgendanud Wiltoni diptühhoni Neitsi Maarjat kujutava tahvli maastikku paradiisiaiana. Aia põhijoonte puudumine ja motiivid (rohule puistatud õied ja rohus kasvavad 12 seent) lubavad ka teistsugust selgitust. Osaliselt ringina, osaliselt selle sees ja lillede keskel kasvavate seente arv vastab pildil kujutatud Neitsi Maarjat ümbritsevate tiibadega neidude (haldjate või inglite) arvule. Haldjaringe (*fairy rings*), mainitakse 13. sajandi trubaduuride kirjanduses; neid tunti ka Shakespeare'i aegadel (Thiselton Dyer 2004: 220; Dugan 2008: 26, 30).¹⁰ Uskumus, et seeneringid tekkisid haldjate tantsuplatsidel, oli levinud vähemalt kuni 18. sajandini, kuigi leidus ka teisi tõlgendusi (Brøndegaard 1968: 164–168; Jürgenson 2005: 260–261). Esimene bioloogiliselt korrektne selgitus anti seeneringidele 19. sajandi alguses (Brøndegaard 1968: 168) või 18. sajandi lõpus (Ainsworth 1976: 77–78). Šoti folklooriuurimuste kohaselt ei kahelnud inimesed, kes elasid ajavahemikul 1450–1750, et haldjad päriselt olemas olid (Henderson & Cowan 2001: 2). Keskinglise sõna *fairie* tähendas esmalt lummust, illusiooni, unenägu; hiljem võluriiki ja haldjamaad või võluriigi asukaid kollektiivselt. Võlumaa asukaid üksikuna hakkas see sõna tähistama arvatavasti 14. sajandi lõpus, muutudes tavaliseks alles 16. sajandil. Pildil kujutatud neitsite ja seeneringi vahel on seos: haldjaid kehastavad (tiibadega) noored neiud. Hiliskeskaja religioosses kontekstis kehastavad ingleid tavaliselt umbes 10aastased poisid (vt Sillasoo 2009). Võimalust, et kärbseseeni kasutati pildil sümbolina mitte nimetatud assotsiatsioonis, vaid sellepärast, et tunti kärbseseente hallutsinogeenseid ja surmavaid omadusi, nagu järeldub tervise- ja rohuraamatutest, ei saa täielikult välistada. See teadmine tugevdaks oluliselt kasutatud metafoori mõjusust. Teisest küljest on aga punane kärbseseen üks paremini märgatavaid ringina kasvavaid seeni, mis seletaks just selle kujundi valikut. Seened, mille arv ühtib neitsite, haldjate või võlumaa asukate arvuga, rõhutavad stseeni visioonilikkust – kuninglikult hinnaliste õitega ülepuistatud rohuvaibal vastu võetava Neitsi Maarja maagilist ilmumist kuningale.

Sarnased assotsiatsioonid tekkivad Kärnteni *Mariatahvli* seeni vaadates. Neitsit kujutatakse istumas kivist troonipingil, ümbritsetuna rohus kasvavatest lilledest ja kahest rühmast aasnööbikule sarnanevatest viljakehadest. Laialt levinud aasnööbik kasvab looduses rühmiti ringikujuliselt; tema lõhn meenutab mandlilõhna ning tal on võime pärast kuivamist korduvalt elustuda – detail, mis võis kõita kunstniku või maali patrooni tähelepanu. Nõnda kui Wiltoni

diptühhonil, võib ka sinne seenemotiiv viidata ilmutuslikule sündmusele, taaselustumisele või imele (vt ka Dugan 2008: 34). Alternatiivsed, kuid vähem tõenäolised tõlgendused võiksid olla, et seeni kujutatakse seoses näljaleevenduse (võrdle Angeri Apokalüpsise gobelääniga eespool) või viljakussümbolismiga (Jürgenson 2005: 298jj).

Maagiline mets

Wiltoni diptühhoni valge hirvega välisküljel kujutatud lainelise kübaraservaga seeni on varem peetud lilledeks (Fischer 1997). Sinise viljakehaga seened lohuga kübaral on väga sarnased aniisi järgi lõhnavale aniislehtrikule; roosad seened aga lepariisikale. Clusiuse ülevaatlikus teoses esinevat seenenime *rauche hirschling* ongi tõlgendatud kaseriisika (*L. torminosus*, Aumüller & Jeanplong 1983: 64) või lepariisikana (*L. cf. lilacinus*; Löwe 1913: 104). Nimega *Hirschling* tähistatakse punahirve karva kuuseriisikaid (*L. deliciosus*; Löwe 1913: 99; Hennig 1979: 33). *Rauch* tähendab küll suitsu, kuid võib olla ka 'kahvatu' vaste. Midagi enamat konkreetsete liikide kohta varasematest allikatest ei leia. Saksa rahvapäraste seenenimede hulgas on hirveperekoonnaga seotud erinevaid nimesid rohkem kui taimenimede hulgas (Löwe 1913: 62jj). Seda, et seeni ka keskajal hirvedega seostati, märgib juba eespool mainitud 15. sajandi rohuraamatus *Gart der Gesuntheit* (Kaub 1487) maapinnal kasvavaid seeni tähistav 'hirveamm' (*hirczschwam*; vt eespoolt). Ka Lõuna-Tirooli rüütel Oswald von Wolkensteini (1367–1445) poemis paigutuvad riisikad hirvejahi konteksti,¹¹ ja Nürnbergi päritolu poeet Hans Sachs (1494–1576) täheldab nende rohkest metsas.¹² Maalil kujutatud kabehirve leukistilist valget vormi tuntakse folklooris maagilise ja ilmutusliku nn 'suitsuhirvena', kellega kohtumine metsas oli endeline.¹³ See hirveliik on roomlaste vahendusel levinud Kesk-Euroopasse, hiljem Briti saartele ja mujalegi. Seened, olles osa metsikust loodusest, kuuluvad kokku suitsuna ilmuva ja kaduva maagilise hirvega, kelle kujutis võis mõjuda sama nägemuslikult kui altari siseküljel kujutatud Neitsi Maarja (vrd Cartmill 2009).

Kristuse kannatus

Kristuse kannatusstseenides kujutatud seened kasvavad välja ristipuu toestamiseks löödud tappide kohast risti all. Maalil, millel kujutatakse haavapuravikku (*Leccinum aurantiacum* s.l.), niriseb ristilöödu haavast seenekübarale verd.

Clusiuse teoses (1601; Aumüller & Jeanplong 1983; Bohus 1983: 66) kannab haavapuravik nime *ein Roder bulz* – 'punane seen'. Taimefolklooris on punased või punaselaigulised taimed need, mis kasvasid algselt risti all (Marzell 1960).

Hariliku murumuna metafoori (kannatusstseenis Rammingeni (?) perekonnaliikmega) võib samuti seostada verekannatusega. Seen kandis 16. sajandil meditsiinilises kontekstis nime *fungus chirurgorum* – 'kirurgiseen' (Tabernaemontanus 1588), ja selle eoste kasutamist veresulgejana mainitakse mitmetes toliaegsetes teostes (Bock 1551; Lonitzer 1551; Lonitzer & Uffenbach 1703; Marzell 1972: 1461–1475). Ka hilisemas rahvameditsiinis on see murumuna kasutusviis hästi tuntud (Brøndegaard 1971: 5–8). Murumuna kui Kristuse haavade ja verega seotud sümboli kujutamist maalil võib pidada tõendiks seeneeoste kasutamisest veresulgejana juba 15. sajandil. Teised murumuna keskaegsed ja varauusaegsed nimed, sealhulgas *vesica lupi animal* Albertus Magnusel, 15. sajandi *wolfsplauter* (-blater), *Bübenfist* Hieronymus Bockil (1551; Hoppe 1969: 339) või *Weiber fist* ja *Pöffeteg* Clusiusel (1601; Aumüller & Jeanplong 1983; *L. giganteum*, Bohus 1983: 68; Marzell 1972: 1461–1475) tulenevad seene morfoloogiast, millel ei näi ristikannatusega seost olevat. Seega nii haavapuravik kui ka murumuna antud stseenis Kristuse haavade ja verega seotud looduslikud metafoorid. Ning kui mõelda sellele, et seened ja surm olid hiliskeskaegses ja varauusaegses Euroopas peaaegu sünonüümid (vrd Wasson & Wasson 1957; Jürgenson 2005: 82, viidates Tolksdorf 1973 ja Schürmann 1994), siis võib kaudselt nende seente sümboolsete tähendustega seostada ka Kristuse ristisurma.

Kokkuvõte

Sugugi kõik kristlikus kunstis kujutatud seened ei klassifitseeru *Amanita* või *Psilocybe* tüüpideks, samuti pole enteogeensed ained alati seeni ja religiooni siduvaks elemendiks. Keskaegsed inimesed kogesid üleloomulikku jumaliku ilmutuse kaudu, mis saavutati, nagu seda mõistab 12. sajandil Pariisi St Victoria kloostri prior Richard (Camille 2001: 16–17) ja Osimo Nicholas (1494; Baxandall 1988: 45–46) hingelise ja kehalise nägemise teel. Seenemetafoorid vahendavad ühel juhul ilmutuslikke kontekste; nagu looduslikud sõnumitoojad teispoosusest juhatavad nad vaataja ebamaisesse stseeni. Seos haldjaringide ja pühade neitsite või inglite vahel on sünkretistlik. Ka seened, mis ümbritsevad Wiltoni diptühhonil kuninglikku suitsuhirve, kannavad metsa ja ilmutusliku looma assotsiatsioonis sarnaseid tähenduselemente. Teistsugune muster läbib

Kristuse kannatusestseene, milles seemed on paigutatud risti alla. Haavapura-
viku punase värvi ja murumuna kasutuse kaudu viidatakse ristikannatusele
ja -surmale. Nii nagu selle perioodi kunstis sageli kasutatud taimesümbolid,
peegeldavad ka seenekujutised teose valmimisel osalenute teadmisi, uskumusi
ja mitmesuguseid kodukeskkonna reaalsusi.

Tänuavaldused

Südamlik tänu kolleegidele, kes aitasid uurimuse valmimisele kaasa vajaliku
kirjanduse, piltide, nõuannete ja kriitikaga: dr Aivar Jürgensonile (Tallinna
Ülikooli ajaloo instituut); dr Giorgio Samorinile; *Prof. em.* Elio Schaechterile
(*Tufts University School of Medicine, Boston* ja *Diego State University*);
mag. Alexandra Krugile (*Landesmuseum für Kärnten*); ning postuumselt
Eesti mükoloogia *grand old man*'ile Erast Parmastole. Samuti kuuluvad minu
tänu sõnad artiklis kasutatud maalide ja nende fotode omanikele: *Landesmuseum
Kärnten* Austrias, *National Gallery* Londonis ja *Alte Pinakothek* Münchenis.
Mul on hea meel, et sain kasutada digitaalset andmebaasi Salzburgi Ülikooli
keskaja ja varase uusaja materiaalse kultuuri instituudi juures Kremsis
(*Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Krems an
der Donau*) ning interneti otsingumootorit *Wikimedia Commons*.

Kommentaariid

- ¹ Mehhiko vallutajad kriminaliseerisid seente ja peioote-uimakaktuse (*Lophophora williamsii*) kui mittealkohoolsete joovastavate vahendite kasutamise 1521. aastal.
- ² Ta õpetab piimas tambitud kärbseseeni kasutama kärbeste surmamiseks.
- ³ Vamm kui pehme ollus või sootoline maa.
- ⁴ Seened on määranud Hoppe (1969).
- ⁵ Musta ja Kaspia mere vahel ning Väike-Aasias paiknevad alad.
- ⁶ Sellele sarnast, rohu sees kasvavat kübarseent *Boletus* kujutatakse ladinakeelses rohuraamatus *Ortus sanitatis* (1491).
- ⁷ Küsimärk pealkirjas viitab sellele, et arvatavasti kuulus pildil kujutatud vapp von Rammingenidele.
- ⁸ Uurimistöo lähtepunktiks oli seente arheobotaaniline määramine maalidel. Need on naturalistlikult kujutatud liigid *sensu lato*; kujutist võib käsitleda kokkuvõttena objekti iseloomulikest joontest (vt Sillasoo 2006 ja 2014).
- ⁹ Kui kujutis ei ole piisavalt selge, on seeni lilledeks peetud teistelgi juhtudel. Objekti, mida Samorini (2001) näeb Kristuse eelse 5. sajandi Farsalo bareljeefil (Tessaglia,

Kreeka; eksponeeritakse Louvre'is) seenena, on Baumann (2011) tõlgendatud kui roosi.

¹⁰ Väidetavalt Araabiast pärit haldjamütoloogia levis Euroopas trubaduuride vahendusel.

¹¹ *Hirz jagen, beizen, schiessen tauben, vor guenem Wald nach Pfifferlingen klauben...*

¹² *Als ich inn dem Mayen ausging, Inn Walt zu zuchen pfifferling...der pfifferling fand ich genug, Ich fasset beyde ermel voll.*

¹³ Keldi traditsioonis andis valge hirv mõista teispoosuse lähedusest. Rosmariini okstel lamavas valges hirves võib näha surnud kuninganna metafoori: kuninganna livrees olid rosmariini okstel valged pärlid.

Kirjandus

Ainsworth, Geoffrey Clough 1976. *Introduction to the History of Mycology*. Cambridge U. K.: Cambridge University Press.

Allegro, John. M 1970. *The Sacred Mushroom and the Cross*. London: Hodder & Stoughton.

Aumüller, Stefan & Jeanplong, József (toim) 1983. Clusius, Carolus. *Fungorum in Pannoniis observatorum: Brevis historia et Codex Clusii / Carolus Clusius; mit Beiträgen von einer internationalen Autorengemeinschaft*. Budapest: Akademiai Kiado & Graz: Akademische Druck- und Verlaganstalt.

Baumann, Hellmut 2011. *Flora mythologica: Griechische Pflanzenwelt in der Antike*. 2. Aufl. Kilchberg/ Zürich: Akanthus.

Baxandall, Michael 1988. *Painting and experience in fifteenth century Italy: a primer in the social history of pictorial style*. Oxford: Oxford University Press.

Bock, Hieronymus 1551. Kreüter Buch. Darinn Unterscheidt/ Namen und Würckung der Kreutter/ Stauden/ Heck=en unnd Beumen/ sampt ihren Früchten/ so inn Deutschen Landen wachsen/ Auch der selbigen eigentlicher und wolgegründter ge=brauch inn der Arznei/ fleissig dargeben/ Leibsgesund=heit und zu fürderen zu behalten sehr nützlich und tröstlich/ Vorab dem gemeinen einfaltigen Man. Durch H. Hieronymum Bock auss lang=wiriger und gewisser erfahrung beschrieben/ Und jetzund Von newem fleissig übersehen/ gebessert und gemehret/ Dazuo mit hüpschen artigen Figuren allenthal=ben gezieret. /.../ Strasburg: Wendel Rihel.

Bock, Hieronymus 1572 [1555]. Schwemme. *Kreuterbuch darin unterscheidt Namen und Würckung der Kreuter, Stauden, Hecken und Beümen, sampt ihren Früchten, so in Teütschen Landen wachsen...* Theil III. Straßburg: Josias Rihel, lk 308–310.

Bohus, Gábor 1983. Revision der Pilzarten des Clusius-Codex. Aumüller, Stefan & Jeanplong, József (toim). *Fungorum in Pannoniis observatorum: Brevis historia et Codex Clusii / Carolus Clusius; mit Beiträgen von einer internationalen Autorengemeinschaft*. Budapest: Akademiai Kiado & Graz: Akademische Druck- und Verlaganstalt, lk 60–69.

- Bovey, Alixe 2005. *Tacuinum sanitatis: an early Renaissance guide to health*. London: Sam Fogg.
- Brøndegaard, Vagn. J. 1968. Elfentanz und Hexenring. *Jahrbuch für Volkskunde (Sonderdruck)* 19, lk 162–210 (<http://www.ksla.se/anh/files/2012/01/Elfentanz-und-Hexenring.pdf> – 12. november 2015).
- Brøndegaard, Vagn. J. 1971. Lycoperdon und Bovista in der Volksmedizin. *Pharmazeutische Zeitung (Sonderdruck)* 16, 30, lk 1065–1070 (<http://www.ksla.se/anh/files/2012/01/Lycoperdon-und-Bovista-in-der-Volksmedizin.pdf> – 12. november 2015).
- Brunfels, Otto & Hans Weiditz 1536. *Imaginum herbarum, pars II: Andertheyl der kreutter Conterfeytungen*. Frankfurt am Main: Christianus Egenolphus Hadamarius.
- Brunfels, Otto & Weiditz, Hans 1530. *Herbarum vivae eicones*. Strassburg: Johann Schott (<http://www.botanicus.org/title/b12220814#> – 12. november 2015).
- Camille, Michael 2001. *Gooti kunst: keskaegse maailma nägemused ja ilmutused*. Tallinn: Kunst.
- Cartmill, Matt 2009. *A View to a Death in the Morning: hunting and nature through history* (reprint, e-raamat). Harvard University Press.
- Dugan, Frank M. 2008. Fungi, Folkways and Fairy Tales: Mushrooms and Mildews in Stories, Remedies and Rituals, from Oberon to the Internet. *North American Fungi* 3 (7) (20), lk 23–72 (doi: 10.2509/naf2008.003.0074).
- Fabbro, Franco 1999. Mushrooms and snails in religious rituals of early Christians at Aquileia. *Eleusis, Journal of Psychoactive Plants and Compounds, New Series* 3, lk 69–81 (http://www.academia.edu/8513264/Mushrooms_and_Snails_in_Religious_Rituals_of_Early_Christians_Archeological_Evidence_at_the_Ancient_Basilica_of_Aquileia – 12. november 2015).
- Fischer, Celia 1997. A study of the plants and flowers in the Wilton Diptych. Gordon, Dillian & Monnas, Lis & Elam, Caroline & Barron, Caroline M. (toim). *The Regal Image of Richard II and the Wilton Diptych*. Harvey Miller, lk 155–164.
- Gordon, Dillian & Monnas, Lis & Elam, Caroline & Barron, Caroline M. (toim) 1997. *The Regal Image of Richard II and the Wilton Diptych*. Harvey Miller.
- Gosso, Fulvio & Gilberto, Camilla 2000. *Allucinogeni e Cristianesimo, Evidenze nell'arte sacra*. Paderno Dugnano (Mi): Colibri Edizioni.
- Guzmán, Gastón 2008. Hallucinogenic Mushrooms in Mexico: An Overview. *Economic Botany* 62 (3), lk 404–412.
- Henderson, Lizanne & Cowan, Edward J. 2001. *Scottish Fairy Belief: A History*. East Linton: Tuckwell Press.
- Hennig, Bruno 1979. F. Herkunft und Ableitung der deutschen Pilznamen. Michael, Edmund & Hennig, Bruno & Kreisel, Hanns (toim). *Handbuch für Pilzfreunde, Band 3, Blätterpilze – Hellblätter und Leistlinge. 3. Auflage*. Jena: VEB Gustav Fischer Verlag, lk 28–38.

- Hoppe, Brigitte 1969. *Das Kräuterbuch des Hieronymus Bock*. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Janick, Jules & Daunay, Marie Christine & Paris, Harry 2010. Horticulture and Health in the Middle Ages: Images from the Tacuinum Sanitatis. *HortScience* 45 (11), lk 1592–1596.
- Jürgenson, Aivar 2005. *Seened kultuuriloos*. Tallinn: Argo.
- Kalamees, Kuulo 2011. *Riisikad*. Taskumääraja. Tartu: Tartu Ülikooli Loodusmuuseum.
- Kaub, Johann Wonnecke von 1485. *Gart der Gesundheit* (28. III 1485). Mainz: Peter Schoeffer.
- Kaub, Johann Wonnecke von 1487. *Gart der Gesundheit*, 3. Auflage (7. III.1487). Augsburg: Johann Schönsperger (<http://www.botanicus.org/title/b12078359> – 12. november 2015).
- Laux, Hans E. 2011. Seenelise teejuht: kõik söögiseened ja nende mürgised teisikud. Tallinn: Sinisukk.
- Lonitzer, Adam 1551. *Naturalis historiae opus novum: in quo tractatur de natura et viribus arborum, fruticum, herbarum, animantiumque terrestrium, volatilium & aquatiliium; item, gemmarum, metallorum, succorumque concretorum. Tom. 1. [FRANCOFVRTI. Apud Christ. Egenolphum]*. Frankfurt am Main: Christian Egenolph.
- Lonitzer, Adam & Uffenbach, Peter 1703 [1557]. *Kräuter-Buch und künstliche Conterfeyungen der Bäumen, Stauden, Hecken, Kräutern, Geträyde, Gewürtzen, etc. Mit eigentlicher Beschreibung derselben Nahmen in sechserley Sprachen*. Ulm: Daniel Bartholomae Buch-Händlern.
- Luff, Robert & Steer, Georg (toim) 2003. *Konrad von Megenberg, Das 'Buch der Natur'*. Band II, Kritischer Text nach den Handschriften. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Loewe, Richard 1913. *Germanische pflanzennamen, etymologische Untersuchungen über Hirschbeere, Hindbeere, Rehbockbeere und ihre Verwandten*. Germanische Bibliothek II, Untersuchungen und Texte 6. Heidelberg: C. Winter Universitätsbuchhandlung.
- Marzell, Heinrich 1960. Passionsblumen. Ein botanischer Beitrag zur religiösen Volkskunde. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde*, lk 159–162.
- Marzell, Heinrich 1943. *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen, vol 1, Abelia – Cytisus*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Marzell, Heinrich 1972. *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen, vol 2, Daboecia-Lythrum*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Ortus sanitatis* 1491. Mainz: Jacob Meydenbach (<http://nrs.harvard.edu/urn-3:HMS.COUNT:1163089> – 12. november 2015).
- Osimo, Nicholas 1494 [1453]. *Zardino de oration[e] fructuoso*. Venice: Bernardino Benali.
- Parmasto, Erast 2005. *Ühe seenevana seenelood*. Tallinn: Varrak.
- Pegler, David N. 2000. Useful Fungi of the World: Agaricum – the 'universal remedy' of ancient Rome. *Mycologist* 14 (4), lk 146–147 (doi: 10.1016/S0269-915X(00)80027-0).

- Rush, John 2011. *The Mushroom in Christian Art: The Identity of Jesus in the Development of Christianity*. North Atlantic Books.
- Sahagún, Bernardino de & Bustamante, Carlos María de 2011 [1577]. *Historia de las Cosas de Nueva España*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press (<http://www.wdl.org/en/search/?collection=florentine-codex> – 22. november 2015).
- Samorini, Giorgio 1998. Gli 'alberi-fungo' nell'arte cristiana / 'Mushroom-Trees' in Christian Art. *Eleusis* 1, lk 87–108 (<http://www.samorini.it/doc1/sam/sam-alberifungo-1998.pdf> – 13. november 2015).
- Samorini, Giorgio 2001. *Funghi allucinogeni*. Studi etnomicologici. Dozza (Bo): Telesterion.
- Schaechter, Elio 2005. "Mushrooms" in an early Renaissance painting: Uccello's "The Hunt in the Forest". *Mycologist* 19, lk 150–151.
- Schaechter, Elio 2009. Mushroom Sellers in Renaissance and Baroque Paintings. *Fungi* 2 (1), lk 13–14.
- Schultes, Richard Evans 1997. Ethnobotany in Mesoamerica. Selin, Helaine (toim). *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*. Springer Verlag, lk 319–321 (doi: 10.1007/978-1-4020-4425-0_9567).
- Schürmann, Thomas 1994. Ost-west-Beziehungen in der Nahrungskultur. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 37, lk 139–169.
- Seidel, Max 1934a. Pilzkunde im Altertum (390 v. Chr. – 79 n. Chr.). *Schweizerische Zeitschrift für Pilzkunde* 6, lk 85–88.
- Seidel, Max 1934b. Zwei handschriftliche Urkunde über Pilze vorgutenbergischer Zeit. *Schweizerische Zeitschrift für Pilzkunde* 8, lk 111–113.
- Sillasoo, Ülle 2003. Plant depictions in late medieval religious art. Laszlovszky, József & Szabo, Peter (toim). *People and Nature in Historical Perspective*. Budapest: Central European University & Archaeolingua, lk 377–393.
- Sillasoo, Ülle 2006. Medieval plant depictions as a source for archaeobotanical research. *Vegetation History and Archaeobotany* 16 (1), lk 61–70 (doi: 10.1007/s00334-006-0036-z).
- Sillasoo, Ülle 2009. Plants in Late Medieval festivals and customs in written and pictorial sources from southern central Europe. *Environmental Archaeology* 14 (1), lk 76–89 (doi: 10.1179/174963108X345720).
- Sillasoo, Ülle 2013. Taevavõtmed ja kristusekäed – taimed lõunapoolse Kesk-Euroopa reformatsioonieelses kunstis. *Mäetagused* 55, lk 53–74 (doi: 10.7592/MT2013.55.sillasoo).
- Sillasoo, Ülle 2014. Landscapes, Vegetation, and Folklore in Late Medieval Art: An Iconographic Study Based on Selected Austrian and South German Panel Paintings. *Landscape Research* 39 (4), lk 455–479 (doi: 10.1080/01426397.2012.761188).
- Tabernaemontanus, Jacobus Theodorus 1588. *Neuw Kreuterbuch*. Mit schönen, künstlichen und leblichen Figuren unnd Conterfeyten, aller Gewächss der Kreuter... Franckfurt

am Main: Nikolaus Basseus (<http://www.e-rara.ch/zut/content/titleinfo/5970178> – 22. november 2015).

Schaechter, Elio & Kreisel, Hanns & Stijve, Tjakko & Thoen, Daniel (koost). *The Registry of Mushrooms in Works of Art. Mycoweb*. Mushrooms. Fungi. Mycology (www.mykoweb.com/art-registry/index.html – 13. november 2015).

Thiselton Dyer, Thomas Firminger 2004 [1883]. *Folklore of Shakespeare*. Kessinger Publishing.

Tolksdorf, Ulrich 1973. Sammelnahrung in Ost- und Westpreussen. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 16, lk 7–77.

Wasson, Gordon R. 1980. *The Wondrous Mushroom: Mycolatry in Mesoamerica*. New York: McGraw-Hill.

Wasson, Valentina Pavlovna & Wasson, Gordon R. 1957. *Mushrooms, Russia and History*. New York: Pantheon Books (<http://www.newalexandria.org/archive/MUSHROOMS%20RUSSIA%20AND%20HISTORY%20Volume%201.pdf>, <http://www.newalexandria.org/archive/MUSHROOMS%20RUSSIA%20AND%20HISTORY%20Volume%202.pdf> – 13. november 2015)

Wlattnig, Robert 2014. Kunstgeschichte. Jerger, Thomas (toim). *Rudolfinum – Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten 2013*. Klagenfurt, Verlag des Landesmuseums für Kärnten, lk 153–188 (http://www.landmuseum.at/pdf_frei_remote/Rudolfinum_2013_0153-0188.pdf – 13. november 2015).

Summary

Mushrooms in Christian art in the Autumn of the Middle Ages

Ülle Sillasoo

Keywords: ethnomycology, Late Gothic art, mushrooms

Medieval and Early Modern sources were researched for the depictions of mushroom species and their uses. Mushroom depictions in four paintings – the *Wilton Diptych*, the *Madonna* of Carinthian provenance, and two examples of the *Crucifixion of Christ* of Nuremberg provenance – were identified and discussed. The species shown in these works include *Amanita muscaria*, *Clitocybe odora*, *Lactarius cf. lilacinus*, *Leccinium aurantiacum s.l.*, *Lycoperdon perlatum*, and *Marasmius oreades*. Mushrooms growing in fairy rings were found to be landscape metaphors alluding to the apparition of the Virgin Mary. Mushrooms shown growing near the white deer in the outer panel of the

Wilton Diptych supposedly refer to both the mystical animal and the forest. Through the colour of the red-capped scaber stalk and the usage of the common puffball, the wounds, blood, and suffering of Christ are manifested. Like other vegetal symbols in the art of the period, mushrooms in these paintings reflect the knowledge, beliefs, and realities of 'home' environments of those depicted in the paintings.

Seitse soovi. Ootused ja täitumised 1967–2015¹

Ave Goršič

Kogemata kombel juhtusin hiljuti rahvaluule arhiivi raamaturiiulil märkama tolmunud sinist kausta, mille seljal kiri “ERA 70. Teod ja mõtted”. Seda kätte võttes selgus, et tegu on Arhiivraamatukogu kingitusega ERA juubeliks 1997. aastal. Kaust sisaldas endas pildimaterjali, nalju, bibliograafiat ning mõningaid tömmiseid ajalehtedest. Kaks neist äratasid minu tähelepanu ning ajendasid välja otsima teisi artikleid.

Kõige alguseks oli 24. septembril 1967 *Edasis* terve suure lehekülje jagu avaldatud nupuke si rahvaluulearhiivi 40. juubeli puhul. Seal kirjutas Herbert Tampere ERA asutamisest,² Richard Viidalepalt ilmus väljavõte sõjaaegsest kogude evakueerumisest ja re-evakueerumisest (ilmus täielikuna hiljem “Paar sammukest...” VI), Ellen Liiv andis ülevaate arhiivi argistest toimetustest ja hetkeseisust ning Otilie Kõiva välitööpäevikust avaldati lõik kirjeldusega oksjonist Kihnu pulmas.

Nende kõrval oli ka väike nupuke pealkirjaga “Seitse soovi”, mille arhiivirahva ootuste-lootuste põhjal oli kokku pannud Ingrid Rüütel.

Juubelite puhul on ikka olnud tavaks kõnelda ka tulevikust, sellest, mis mõttes ja südamel. Teeme seda siis meiegi. Unistusi on meil palju ja väga erinevaid nagu hüperboole rahvalauludes – küll regivärsipäraselt kõrgeid ja pilvipillutavaid, küll reaalseid ja maaligidasi nagu riimilistes vemmälvärssides.

Alustaksime ehk meie soovide redeli ülemistelt pulkadelt ja liiguksime allapoole, reaalsemale pinnale.

Niisiis – meie soovime...

... et leiutataks (seni leiutamata) masin, mis dešifreeriks noodipaberile kõik meie arhiivis leiduvad helisalvestused (sealhulgas setu viisid ja rahvapilliansamblite lood), millise töö jaoks ilma masinata kuluks

(tagasihoidlike arvestuste järgi) ühel hästi musikaalsete kõrvade ja kiire käega inimesel 25 aastat;

... et hangitaks (juba leiutatud) masinad, mis meie ühest maailma suurimast käsikirjalisest rahvaluulekogust otsiksid veerand tunniga välja kõik uurijale vajalikud andmed ning et osakonnal oleks oma arvukas kodeerijate grupp, kes materjalid enne vastavasse masinasse laskmist korralikult ja igakülgsest kodeeriks ning masina keelde tõlgiks; osakonna teaduslikke töötajaid, kellest igäüks oleks ühe sellise grupi juhendajaks, peaks jätkuma muidugi iga rahvaluuleliigi (laulud, viisid, muistendid jne.) jaoks;

... et muuseum saaks lõpuks ometi instituudi statuudi (selle lubas näärivana tuua juba 1959. a.), mille vääriliseks meid oma profiili ja töö tõttu on juba ammugi tunnistanud kõik kõrged instantsid; et siis teadusega tegelemine oleks ka meie jaoks legaalne tegevus, mitte salakaubavedu; et siis saaksid ka meie teaduslikud töötajad, kellest paljud teevad instituutide teadlastega samaväärset tööd, võrdse töö eest võrdset tasu, mitte aga 2–3 korda vähem nagu praegu, ning et siis maksaksid ka meil staaž ja teaduslik kraad;

... et meie uurimused ja väljaanded aastaid kirjastustes ja trükikodades ei kopitaks, vaid võimalikult värskelt kauplusele üle jõuaksid (sealt lugeja lauale on nende tee tavaliselt hoopis siledam);

... et meil oleks pisutki enam ruumi;

... et kunagi ei juhtuks sellist lugu nagu kord ühel meie ekspeditsioonil. Kolhoosikontoris, kust läksime rahvaluule teadjate kohta juhatust küsima, öeldi, et just möödunud talvel surnud üks suur lauluteadja, kes rääkinud ikka: “Peaks minu juurde ka keegi tulema, küll ma annaksin neile laule!” Need, kes meile seda kõnelesid ning suure kahetsusega õhkasid, et “näe, ei jõudnud ära oodata,” olid ise aga noored ja kindlasti kirjaoskajad inimesed, ja võimalik, et neil rahvamajas oli koguni magnetofon;

... et lõpuks ometi võiksimme oma muuseumi ükselt maha võtta seal juba poolteist aastat seisnud sildi, kus on öeldud, et muuseumis on remont.

Rahvaluule osakonna nimel kirja pannud teaduslik sekretär I. Rüütel (Rüütel 1967)

Need soovid kõrvuti teiste arhiivitööd avavate artiklitega rahvaluule arhiivi 40. juubeli puhul septembris 1967 tõid endaga kaasa mõningase mõtteavalduste seeria ajalehe *Edasi* veergudel 1967. aasta lõpul ja 1968. aasta algul. Seitsme soovi nupukesest ajendatuna võttis esimesena professor Eduard Laugaste ette arutleda muuseumitööst eesti folkloristikas, kritiseerides nii arhiivi aeglast

töökorraldust ja tööde seisu kui ka eespool loetletud (Eduard Laugaste meelest põhjendamatu) soove, eriti, mis puudutas arvutite hankimist ja ootust muuta muuseum uurimisinstituudiks. Viimane soov jätnuks E. Laugaste arvates museoloogilise töö üldse kõrvale (Laugaste 1967).

Sellele avaldasid oma vastused ja seisukohad nii toonane arhiivijuhataja Otilie Kõiva kui ka August Annist ja Ülo Tedre. O. Kõiva rõhutas, et muuseumitöötajad ei ole jäänud imemasinade ootama ning teevad oma tööd edasi, aktiivselt tegeldakse mitmesuguse korraldustööga, mis vahepeal on seisma jäänud ning teadustööks ei jää museoloogilise töö ja publikatsioonide kõrvalt ametlikult kaugeltki aega. Samas on vaja täita ka tellimusi, vastata päringutele ning tegelda sissetuleva materjaliga. Instituudi staatus tähendaks eelkõige finantsilist ja moraalset tuge. Olukorda saaks lahendada vaid koosseisu suurendamisega ning “multiplikatsiooniparaatide rakendamisega” ehk koopiamasinatega. Lisaks osutas O. Kõiva, et naaberosakonnad on veelgi suuremas tööjõupuuduses kui rahvaluule osakond (Kõiva 1967).

August Annist asus suuresti arhiivi kaitsele, pooldades omakorda “elektrofotograafiliste paljundusaparaatide” arhiivi toomist, mis polevat enam mingid “imemasinad”, vaid on juba olemas ka Soome Kirjanduse Seltsil. See kergendaks oluliselt materjalide korraldustööd, et edendada nt rahvalaulude trükkiaandmist. Ühtlasi mainis Annist, et museoloogilised ülesanded nõuavadki uurimisasutuse staatust (Annist 1968). Samal teemal mõtteid avaldanud Ülo Tedre kahetses kunagist teadurite eraldamist materjalidest, mis ei võimalda näiteks Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI) folkloristidel aidata kaasa korraldamistööle, ning osutas, et siinjuures oleks abi ka mainitud paljundusaparaatidest. Tedre oli laias laastus nõus Laugaste väidetega korraldustöö osas, kuid pooldas nii KKI kui ka ülikooli kateedri kogude kui arhiivi kogudest veelgi halvemas korrastatuse seisus olevate toomist Tartusse. Tedre hinnangul pidi eesti rahvaluulet puudutav materjal olema rahvaluule keskarhiivis, sest väikesed eraarhiivid on tööd tõkestavaks teguriks (Tedre 1968). Nagu teada – praeguseks on mainitud arhiivid juba mõnda aega ERAs.

Mõttevahetuse³ sügavamaks põhjaks oli muidugi arhiivi, ülikooli õppetooli ja KKI rahvaluule sektori mõningane vastasseis ja tööjaotus viieteistkümnenda aasta taguste ümberkorralduste tingimustes; materjalide suur hulk ja hoogne juurdekasv ning inimeste vähesus. Toetuse puudumist ning kurtmist ruumi ja töökaite vähesuse üle on olnud nii arhiivis kui mujalgi korduvalt ja korduvalt. Olles aga heitnud pilgu minevikku, on nüüd hea vaadata, mis nendest soovidest on täitunud, mis mitte.

Soovide täitumine

Soov, ... *et leiutataks (seni leiutamata) masin, mis dešifreeriks noodipaberile kõik meie arhiivis leiduvad helisalvestused.* Targematega konsulteerides sain teada, et on olemas küll vastavad programmid ja automaatse noodistuse võimalus, aga kogemustele tuginedes on arvatud, et mõneti on inimotsustus regiviiside puhul otstarbekam kui arvuti kasutamine.

Soov, ... *et hangitaks (juba leiutatud) masinad, mis meie ühest maailma suurimast käsikirjalisest rahvaluulekogust otsiksid veerand tunniga välja kõik uuri- jale vajalikud andmed ning et osakonnal oleks oma arvukas kodeerijate grupp.* Tänaseks on olemas mitmed andmebaasid, nt on etnomusikoloogia osakonnas pika töö tulemusena loodud regiviiside andmebaas ning selle alusel loodud arvutimeetod regiviiside tüpologia koostamiseks ja rahvamuusika võrdlevaks uurimiseks (Rüütel 2009: 208–209). Andmebaasid üldiselt pole aga mitmetel põhjustel täiuslikud avalikuks kasutamiseks, sest materjalidele kehtib autoriõigus ja isikukaitse. Probleemid on tehnika ning materjali ühendamise, paberainestiku digitaalseks muutmise, sest skaneerimine ei ole lõplik digiteerimine; projektidele raha leidmisega, lisaks ei ole sellised ettevõtmised pikaajalise rahastuseta jätkusuutlikud. Samuti on vaja piisaval hulgal kompetentseid inimesi, kes selliste andmete ja mahtudega igapäevaselt tegeleksid. Seega võib tõdeda, et sellest soovist on täitunud umbes pool.

Soov, ... *et muuseum saaks lõpuks ometi instituudi statuudi ja teadustöötajad võrdsed palgad.* Eesti Kirjandusmuuseum on riiklik teadusasutus alates aastast 1995, ehkki nimeliselt mitte instituut. Küll tuleb aga pea sõna-sõnalt taas tsiteerida soovi, et ka meie teaduslikud töötajad, kellest paljud teevad teiste instituutide teadlastega ning õpetajategagi samaväärset tööd, saaksid võrdse töö eest võrdset tasu, mitte aga 2–3 korda vähem nagu praegu, ning et staaž ja teaduslik kraad reaalselt Eesti teadusrahastuses ja -poliitikas midagi maksaksid. Tähelepanuväärse kõrvalepõikena pean mainima, et kui kirjutasin oma ettekande faili sõna “teadusrahastuses”, siis Wordi eestikeelne automaatne õigekeelsuskontroll joonis selle sõna punaselt alla ja pakkus tõsimeeli asemele sõnapaari **teadus ahastuses**. Kust küll arvuti seda teab?!

Soov, ... *et meie uurimused ja väljaanded aastaid kirjastustes ja trükikodades ei kopitaks.* Selle soovi puhul võib öelda, see on realiseerunud ning meie trükised tulevad välja oluliselt kiiremini kui ligi 50 aastat tagasi, ehkki siingi on teinekord omajagu jooksvaid probleeme.

Soov, ... *et meil oleks pisutki enam ruumi.*⁴ Ruumipuuduse üle saab küll alati kurta, aga kindlasti on meil rohkem ruumi kui varem.

Soov, ... *et kohalikud oleks saanud lauluteadjalt ise materjali üles märkida.* Tõde on muidugi, et kõiki ja kõike ei jõua salvestada ka digiajastul. Niisamuti laekuvad arhiivi mitmete kaastööliste isekogutud ja -salvestatud materjalid, mis panevad omakorda pead murdma, millises formaadis ja vormis tuleks tänapäevast materjali säilitada ja arhiveerida, et see oleks uurijatele kasutus- kõlblik ja mõttekas.

Soov, ... *et lõpuks ometi võiksime oma muuseumi ükselt maha võtta seal juba poolteist aastat seisnud sildi, kus on öeldud, et muuseumis on remont.* Siin tuleb tõdeda, et muuseumi ükselt on aastakümnete jooksul juba korduvalt maha võetud silti, et muuseumis on remont. Viimati oli muuseum ehitus- ja remondiolukorras veel mõned aastad tagasi.

Ehk siis – peaaegu viiekümne aasta jooksul on nii mõndagi muutunud. Täna- sel päeval on olemas arvutid, andmebaasid, koopiamasinad ja skannerid, on rohkem ruumi, on ka rohkem inimesi, ehkki alati võib soovida, et kõik oleks veelgi paremas olukorras. Samas on nii mõnigi asi samas seisus või aktuaalselt mõnevõrra karmimgi, pean eriti silmas teadust **ahastuses**.

Siinkohal tasubki mainida Ingrid Rütli loodud rahvamuusika sektorit või tänapäevase nimega etnomusikoloogia osakonda. Algselt loodi rahvamuusika sektor 1. detsembril 1969 TA Presiidiumi otsusega iseseisva töögrupina kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna juurde tsentraalse rahvamuusika arhiivi funktsioonis, koosseisus Ingrid Rütel sektori juhatajana, Erna Tampere, kes koostas heliarhiivi registreid, ning heliinsener. 1. augustist 1978 moodustati KKI juurde rahvamuusika sektor. Kirjandusmuuseumi sektor nimetati samal aastal ümber heliarhiivi sektoriks ning mõnda aega juhtis Ingrid Rütel kahte sektorit korraga. Aastal 2000 reorganiseeriti KKI sektor ümber Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakonnaks (Rütel 2009: 194, 197, 200).

Kuid see, tänavuse juubilaril asutatud ning pikaajaseks juhitud osakond on viimastel aastatel mitmel korral ilma jäänud rahastusest (küll aga saanud palju rikkamaks ahastuse poolest) ning on praegusel hetkel tegelikult olematus seisundis. Eesti tänane teadus- ja rahastuspoliitika on paraku teinud eesti teaduse püramiidist sambad. Jääb vaid üle soovida veel üks soov, et praegune seis ei kestaks kauem, kui see juba kestnud on.

Täna on aga siiski põhjust mõelda ilusamatele asjadele ja et kõigi mõtted jälle kergematele radadele juhtida, on nüüd paslik öelda seitse soovi Ingridile endale:

*Teravat mõistust;
mõistvat meelt;
meeldivaid kuulmisi;
kuuldavaid kirjutisi;
kirjusid toimetusi;
toimekaid tegusid;
tegudest rõõmu!*

Kommentaariid

- ¹ Kirjutise aluseks on ettekanne Ingrid Rüütli 80. sünnipäevale pühendatud pidulikult etnomusikoloogia seminaril 6. novembril 2015 Eesti Kirjandusmuuseumis. Trükiversiooni on laiendatud ja kommenteeritud.
- ² Ilmselt on sula-ajaga põhjendatav, et nii Tampere, Laugaste kui Kõiva artiklitest ei ole tsenseeritud Oskar Looritsa nime. Niisamuti oli intrigeeriv lugeda, et kui 1967. aasta Kreutzwaldi päevade teine päev oli pühendatud rahvaluule osakonna ja selle eelkäija ERA 40. juubelile, siis muuseumis mälestati püstitõusmisega ka Oskar Looritsat kui arhiivi asutajat ja esimest juhatajat (Kään 1967), ning sellestki kirjutamine ei olnud probleem.
- ³ Tegelik arutelu oli laiemgi kui ettekandes mainitu, hõlmates kirjandusmuuseumi probleeme tervikuna, lisaks mainituile avaldasid *Edasi* arvamust ajakirjanik Heino Kään ja kirjandusmuuseumi direktor Eduard Ertis. Samuti laienes arutelu *Sirbi ja Vasara* veergudele. *Edasi* avaldati teema kokkuvõtteks ka suurema vestlusringi tulemused.
- ⁴ Toona oli rahvaluule osakonna käsutuses kaks ruumi vana maja teisel korrusel koos tillukese eesruumiga. Hiljem saadi juurde kaks väikest kabinetti üle koridori. Ingrid Rüütli kommentaar ettekande järel.

Kirjandus

Annist, August 1968. Meie rahvaluule hiigla-aarded ootavad tõepoolest "imemasinaid". *Edasi* 12, lk 3.

Kõiva, Otilie 1967. Muuseumitöötajad pole jäänud, käed rüpes, imemasinaid ootama. *Edasi* 299, lk 3.

Kään, Heino 1967. Kreutzwaldi päevast ja Kreutzwaldi muuseumist. *Edasi* 305, lk 3.

Laugaste, Eduard 1967. Mõningaid mõtteid museoloogilisest tööst eesti folkloristikas. *Edasi* 293, lk 2–3.

Rüütel, Ingrid 1967. Seitse soovi. *Edasi* 226, lk 3.

Rüütel, Ingrid 2009. 30 aastat rahvamuusika sektori sünnist. *Paar sammukest XXV*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2008. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 194–236.

Tedre, Ülo 1968. Vaja on nii inimesi kui ka masinaid. *Edasi* 18, lk 2.

Richard Viidalepp rahvaluule koguja ja kolleegina

Pille Kippar

Suulise ettekande litereering, mõnevõrra kärbitud ja minimaalselt toimetatud. Ettekande pidas Pille Kippar 30. oktoobril 2015 Akadeemilise Rahvaluule Seltsi konverentsil “Välitööd ajaskaalal”.

Enne kui ma suu lahti teen, annan teie kätte Viidalepa separaadid, kuhu peaaegu igahesse on ta midagi kirjutanud. Ma jõuan nendeni küll alles oma sõnavõtu lõpus, aga muidu ei jõua te jälle vaadata, kui ilusti seltsimees Pille Kipparile on pühendatud ühte, teist ja kolmandat.

See pilt mis siin üleval on – mina niisugust Viidaleppa ei tundnud muidugi. Meil oli siiski nii suur vanusevahe. See on umbes sel ajal tehtud, kui mina sündisin. See on mingi sõjajärgne retk. Näete, portfell on ilusti ümber meesteratta toru. Siis pakiraame ei olnud kombeks veel, seljas kanti seljakotti. Mu isal oli ka komme niisuguse rattaga käia.

Aga Richard Viidalepp¹, sünniaasta 1904, tuli Järvamaalt Tartusse, Tartu Ülikooli, ja siit Eesti Rahvaluule Arhiivi. Tõtt öelda minu mõtetes oli kogu aeg, et Viidalepp oli Eesti Rahvaluule Arhiivis Loores kõrvale kohe esimene tööle võetud inimene, aga võib-olla ma eksin. Igatahes, kui 1947. aastal Tartusse asutati Keele ja Kirjanduse Instituut, siis Viidalepp oli esimene mees, kes võeti palgalehele. Ta elas ju ERAs töötamisest saati Tartus, ja kui KKI direktori proua kapriiside tõttu Tallinna koliti, siis Viidalepp tuli kaasa. Rahvaluule-sektori juhataja oli esialgu Laugaste Tartus, aga Laugaste Tallinna ei tulnud, ja siis sai Viidalepp sektori juhatajaks. See oli 1952. aastal. Ta töötas kuni pensionipõlveni Tallinnas ja tuli Tartusse – ma olen küsimärgiga siia lehele kirjutanud –, vist 1979. aastal, aga ma võin natuke eksida ka. Igatahes oma elu viimased aastad – 1986 ta Pauluse kalmistule maeti –, viimased aastad elas Viidalepp ju uuesti Tartus.

Richard Viidebaum (Viidalepp) Tüiril 1930. aasta kevadel. ERA fotokogu.

Viidalepalt on jäänud mahukas käsikirjaline rahvaluulekogu ja Viidalepp on võib-olla üks vähestest kogujatest, kes jõudis enamiku oma kogutust arhiivikorda seada. Näiteks kümne või rohkema aasta eest küsisin Eduard Väari käest, kuidas on liivi tekstidega, liivi muinasjuttude ja rahvajuttudega, mida ta kirja pani, ta ütles: “Jaa-jaa, nad on mul... ja küll ma nad ümber kirjutun.” Aga tegelikult keegi teine ju ei suuda midagi välja dešifreerida. Kui nad sul jäävad [seisma] ja on mitukümmend aastat olnud, ja kui sa siis ise lahkud, siis on nendega raske [midagi teha]. Viidalepaga on selles mõttes teisiti. Vanas põlves, pensionipõlves võttis Viidalepp kätte oma vanad käsikirjad, omaaegsed

noteeringud ja [kirjutas ümber] ... Nooremad inimesed ei kujuta üldse ette, kui sul ei ole mitte midagi muud kui paber ja pliiats, pastakat ka ei ole, täitesulepea üksikutel oli. Ikkagi pliiats ja paber, põlve peal tuli kirjutada – ärme magnetofonist üldse räägi.

Aga Viidalepp ju kirjutab kogu aeg, vähehaaval, ja need käsikirjad olid tal alles. Ta rääkis kunagi, üsna viimastel aastatel, kui ta juba uuesti Tartus elas, et nüüd, Tartus ta võtab omaaegse kahekümnendate-kolmekümnendate kõite ette ja vaatab järele, mida ta sinna ei kirjutanud. Kuipalju neid vastastikuseid viiteid on, ma ei tea. Ma ei võtnud omale ülesandeks neid võrrelda ja sorida, aga seda oleks päris huvitav teha. Et mida ta siis varasematele kirjapanekutele abimaterjalina lisas arhiivi mitmekümne aasta pärast, pensionipõlves. Viidalepa enda seisukohad konteksti või kaasneva materjali suhtes olid nende aastakümnete jooksul niipalju muutunud. Ta nägi sedasama, mida meie nüüdki näeme: järgmine põlvkond tuleb, olud on hoopis teistsugused. Minu teada ta jõudis oma materjalidega lõpuni: seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate kõited on oluliselt kolmekümnendate ja neljakümnendate lisad või kordused.

ERA ajal Viidalepp kui eriti sullepea- või pliiatsilembene inimene oli üks korrespondentide võrgu taastaja või taasalustaja. Hurda ajal see katkes, vahepeal olid Oskar Kalda muusikaüleskirjutused, Eisenil olid kirjasaatjad, aga Eiseni süsteemid olid natuke teistmoodi. Igatahes ERA algusaastatel oli just Viidalepp see, kes korrespondentide võrguga suhtles. Mina isiklikult mäletan tema suhtlemist rahvaluulekogujatega Järvemaal kuuekümnendatest aastatest alates. See oli väga intensiivne ja küllalt tulus ettevõtmine.

Viiekümnendatel jagati ju Eestimaa tsoonideks: kirjandusmuuseum, Tartu ülikool ja Keele ja Kirjanduse Instituut – kus kihelkondades keegi kogub. Lõuna-Eesti jäi enamvähem kirjandusmuuseumi hoolde, KKI pidi Virumaal käima, ja ülikoolile jäi mingi osa Läänemaast. Igatahes ma olen isiklikult käinud 1958. aastal tudengina just nimelt Läänemaal kihelkonniti kogumas ja sagedasti kogumine oli nii-ütelda frontaalne. Frontaalne rahvaluule kogumine tähendab, et sa kogud kõike ja paned kõik kirja. Frontaalse kogumise puhul oli [territoorium/kogumisala] kihelkond, ja ekspeditsiooni puhul sagedasti sõideti bussiga kohale – akadeemiast sai bussi. Elati tavaliselt koolimajas. Puistati inimesed [hommikul] küladesse maha ja õhtul korjati jälle kokku, toodi koolimajja tagasi. Kihelkonniti hoolega läbi kogumine oli Viidalepal väga südames, ja kui ekspeditsioonidele hakati minema, tehti ülevaade varem kogutud ainesest, see oli kirjandusmuuseumis väga paljude aastakümnete ülesanne. Sa said väikese ülevaate, mis sellest kihelkonnast oli varem kirja pandud.

Viidalepp koostas mitmeid küsitluskavasid, koostasid ka teised. Ma ei taha teisi alahinnata ega Viidaleppa eraldi rohkem esile tõsta, aga Viidalepp oli

väga hea suhtleja. Tema suhtles piirkondade ja rajoonide ajalehtedega ja andis kohalikule rahvale ette teada, mida [neilt] tahetakse.

Mul on omal meeles juhtum Viljandi linna servas... Lähen uksest sisse... Üks proua oli teatanud, et tema ei ole rahul sellega, kuidas rahvalaule on kirja pandud: "Ja on niisugune rahvalaul "Laske sisse kadrisandid, Kadri koo Kadri koo, Kadri küüned külmetavad Kadri koo..." Misasja see Kadri koob," nõuab proua. Mina olin üsna värskest Arvo Ratassepä käe all laulnud Tormise kalendrilaulude tsükli. Seal on neli Põlva laulu, kadrilaulu; olin seda just laulnud, ja siis ma küsin, et kas see on: "Laske sisse kadrisandid, kadriko, kadriko..." – "Jajaaa, ei ole niimoodi, see on hoopis niimoodi: "Laske sisse kadrisandid, ka-a-a-atri! Laske sisse kadrisandid, sa-a-a-anti!" Ja sa saad kohe aru, et on katri ja on santi." No mul oli hõlpus võtta paber ja pliats kätte, õppida viis pähe, praeguseni meeles veel. Aga see tädi – ei tohi tädi ütelda, proua või daam – oli just nimelt Viljandi lehest lugenud, ja mul ei jäänud muud, kui ma pidin temale seletama, et eri Eesti piirkondades on eri moodi [laulud]. Ma käisin pärast veel tema juures ja me sõbrunesime täiesti.

Kirjeldused või kirjutised kohalikule rahvale – see oli Viidalepa missioon. Kui oli ekspeditsioon lõppes, ja juba olid [andmed] puhtalt ümber kirjutatud, tegi Viidalepp ülevaate ja avaldas need kohalikus lehes. Tal oli komme, et ta saatis sedasama väikest artiklijuppi Põlvamaa *Koidule*, *Tapa Edasile*, ja *Virumaale* ja *Võrumaale*. Ta tegi väiksed kohalikud muutused, aga põhiliselt oli sama tekst.

Kui meid ekspeditsioonil bussidega hommikul laiali veeti ja õhtul tagasi, siis Viidalepal oli komme, et igal õhtul sul oli ülesanne rääkida, mida sa täna kogusid, kellega sa kohtusid, missugused olid tänase kogumistöö tulemused. Igal õhtul. Ühelt poolt see oli tüütu. Nii hea oleks visata kaustik kuhugi ära ja minna ujuma või süüa tegema. Aga teiselt poolt oli hea pärast materjali ümber kirjutada, kui sa olid selle päeva läbi mõtelnud! See on nagu koolmeistril, et kui sa oled tunni ära andnud, siis teed tunni lõppkokkuvõtte. Kui on Viidalepale ette kantud samal päeval, siis jääb meelde palju rohkem, kui muidu oleks jäänud. Nii et see oli temal nagu kinnistamine.

Viidalepp kui küsitaja oli aeglane. Tema võis moduleerida küsimuse natuke teise või kolmanda külje pealt ümber ja siis ta sai materjali. Mõnigi kord on niimoodi, et sul ei tule kohe meelde, aga kui ta uuesti küsib veel, siis ikka tuleb.

Kogumispäevikud pidid olema ja sul pidi hinnang ka olema sinna anda. Viidalepa enda päevikutes on palju erinevaid märkusi, kuidas ta Haapsalu hotellis täisid või lutikaid taga ajas või kuidas ta küsis öömaja.

Selle kohta võin kirjeldada, kuidas ma olin Ridalas koolmeister, sõitis järsku põmmdi Viidalepp ukse ette – ja küsis, kas ma saan talle anda öömaja, kas minu kooli internaat saab anda öömaja. No kuule! Kui tema jõuab sinna õhtul kell

seitse, ja ma ette ei tea ja on koolivaheaeg, kõik on lukus, voodid on tõstetud hunnikusse remondi pärast – me polnud üldse valmis. Ma ehmatasin väga ära ja see ehmatas mõjus temalegi. Tema ehmatas veel rohkem: äkki koolimaja internaat ei ole tasemel... ja siis oligi tulemuseks Haapsalus lutikate tagaajamine. Sõideti Haapsalu hotelli, aastanumber võis olla 1960.

Viidalepal on olude kirjeldamise momente küllalt palju tema kogumispäevikutes. Aga küsitlemiste kohta oli meil seisukoht: kui Viidalepp juba käis ja küsitles, siis pole meil seal enam midagi teha. Viidalepp oli inimene, kes võttis küsitletava käest välja kõik, mis see oskas. Ta suutis seda. Muidugi, ta kirjutas enne ja pärast ekspeditsiooni, küsitles naabrinaisi, ja teadis juba varem, kes mida oskab.

Viidalepp oli päris hea fotograaf ja tema kirjutatud on juhendid fotograferimise kohta, hiljem kirjutas neid Ellen Liiv.

Tema käsikirjades on joonistusi ja vinjette, aga vennapoeg Ants Viidalepp ongi ju nimekas kunstnik, kes on ka rahvakunsti küllalt palju illustreerinud.²

Linti oli vähe, seda oli kilomeeter või poolteist, see käis kiirusega 78 ja andis mingisugused 12 minutit lindistamiseks – sellest ei jätkunud. Hiljem tuli kiirus 45 ja lõpuks 33, siis lõpuks vist 4 ja pool lindsentimeetrit sekundis. Igatahes oli esialgne lindivärk algeline ja kui sa magnetofoniga kohale said, ta oli ikka suur raske kohver... Mina olin suur tüdruk, setu vaatas ja ütles: Noh, söönd tüdruk, võta siis pealegi!

Viidalepp tahtis saada hea kvaliteediga rahvajuttu. Aga kuidas saad head kvaliteeti? Näitlejad teevad proovi, Viidalepp tegi rahvajutustajaga ka proovi. Nüüd me teame: kui rahvajutustajaga on tehtud enne proovi, siis sa saad pool teksti, või kui sa hakkad mõnda seika pärast küsitlema, et räägi seda ka: “Aga ma seda juba enne rääkisin.” Paljud Viidalepa lindistustest on just esituslikult kehvad, sest need ei olnud esimesed jutustamised, vaid nii-ütelda kordusetendused, mis tulid kohe prooviesinemise järel. Oleks, et ta jutustab kolmandal päeval... Mõne niisugusega oli ka tööd... Tal oli üks Võrumaa jutustaja, kes kolmandal päeval rääkis sama algusega hoopis teise jutu. Niivõrd hea improviseeriv jutustaja. Ma ei tea, kas Viidalepp jõudis lõpuks selleni, et jutustamine tuleb lindile võtta kohe.

Kui Viidalepp oli Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudis (praegune kaitseministeeriumi maja, Sakala 3) rahvaluule sektori juhataja, siis ta oli ikka väga aeglane ja väga rahulik. Ta kontrollis ja mõtles järele. Meil öeldi niimoodi, et kui sealt teiselt korruselt, rahvaluule sektorist, – pikast koridorist tuli ja trepist alla direktor Eduard Pälli – Päll oli enne Endel Sökla – uksest sisse läks: “Küll on hea, et ta käib sussides, kui ta käiks saabastes, siis seal oleks rada.” Ühesõnaga: inimene ei otsustanud midagi ise. Kõige pisema asja pärast

läks ja uuris direktori käest järele. Kõigepealt sekretäri käest, kas direktor on kohal, ja siis sai teada, et on kohal; kui ei olnud, läks tagasi, tuli natukese aja pärast uuesti; ja esitas oma küsimuse.

Annist oli vanglas, Tampere oli vanglas, Põldmäe oli Siberis; Viidalepp oli Eestimaal. Kohanemine hoidis teda Eestimaal alles. Ma ei hakka otsustama, oli see hea või halb, aga lihtsalt tema oli niisugune tüüp.

Tahan veel rääkida rahvaluulesektori arutluskoosolekutest. Kui mingi töö oli valmis saanud, siis kõik pidid lugema ja igaühel pidi olema suuliselt või kirjalikult oma seisukoht. Mina olin nii-ütelda Ingrid Sarve magataja: mul oli sel ajal juba oma elamine, kus Ingrid Sarv öömaja sai. Tema oli küll üsna tige, et Viidalepp korraldab nii pikad arutluskoosolekud, et ei saa samal päeval öhtul Tartusse tagasi sõita, peab tingimata ööks jääma ja teine päev sama asja arutama. Ühesõnaga – see oli nii põhjalik; ta oli ise väga hoolega uurinud, kõik asjad korralikult ette valmistanud. Asjad muutusid kui 1962. aasta alguses tuli sektori juhatajaks Ülo Tedre, aga sellest ma praegu ei räägi.

Ma tahtsin natuke rääkida veel isiklikust vahekorra Richard Viidalepaga. Artiklite separaatides on igal pool pühendused: mõnel on lihtsalt tervitus, mõnel on seltsimees ja mõnel on veel midagi muud.

Mina läksin aspirantuuri 1961. aastal. Ilmselt tahtis instituut Ingrid Rüütlit, aga nad tahtsid uurijat rahvajutu peale ja Ingrid olevat ütelnud, et tema uurib rahvalaulu ja jutte uurima ei hakka, ja üleüldse ta tahab enne materjali kokku korjata ja siis alles töö ära teha, kiiresti ja õigel ajal. Ja siis otsis Viidalepp mind üles ja 1961. aastal ma astusin aspirantuuri. Minu juhendajaks sai just rehabiliteeritud August Annist,³ kellel oli doktorikraad, Viidalepal ei olnud. Annist ei töötanud majas, Annist oli tartlane, meie olime Tallinnas.

Teaduskraadiga oli jälle nii, et Viidalepp oli kaitsnud mitu tööd, ohvrikividest ja tavadest. Aga üks oli ühe valitsuse ajal – ei sobinud, ja teine teise valitsuse ajal – ei sobinud. Sõjajärgsetel aastatel oli võimalus taotleda varem kaitstud teaduskraadide kinnitamist NSVL teaduste kandidaadi kraadile. Minu meelest oli 1947 veel viimane võimalus esitada töö kraadi kinnitamiseks. Näiteks Laugaste esitas oma linnulaulu häälendid, mis tal ilmus FFCs, 80 lehekülge, väike kataloogiloend. (Mina kirjutasin hiljem 200 lehekülge ja ei kõlvanud väitekirjaks – ajad olid teised, nõudmised olid teistmoodi ja otsustajad ka.) Igatahes mitmed varem teaduskraadi kaitsnud inimesed said oma sõjaeelsed ja sõjaaegsed kraadid taastatud, aga Viidalepp ei saanud, sest ta ei jõudnud. Ta mõtles ja mõtles, kõhkles ja kahtles, ja ei läinud oma tööd esitama. Ta kaitses 1965. aastal.

Samas pidas Viidalepp mind nagu natuke oma järehtulijaks. Kui ma läksin tööle, siis kõigepealt andis ta mulle suure paksu kaustiku ja ütles, et pangu ma sinna kõik oma mõtted ja mured kirja, siis saab sealt lahendama hakata.

Ma teadsin, et kaustikuga on väga raske asju ajada: kus sa siis lappad ja mida sa otsid sealt. Ikka üksikud paberilehed mapi vahel – sa võid neid tõsta ja juurde panna ja välja visata. Viidalepp käis – enne kui ta mind aspirantuuri vastu võttis – Tartus ja oli uurinud kõik minu käsitsi kirjutatud diplomi- ja lõpu- ja kursuse- ja seminaritööd läbi, oli lugenud neid väga hoolega. Ta andis mulle oma rahvajutustajate küsitluskava, ja ma üsna hoolega küsitlesin oma (ma olin kaks aastat Ridala koolis eesti keele õpetaja) 8aastases koolis, siis üheksat veel ei olnud, koolilapsi ja oma koolilaste isasid ja vanaisasid. Palju aastaid hiljem, kui Viidalepa väitekiri ilmus “Satori” neljanda numbrina, siis sain teada, et ta tegelikult oli ikka väga palju minu üleskirjutusi kasutanud. Esialgu märgiti kirjapanekute juures ainult kogu ja leheküljenumbreid, aga hiljem on hea komme tulnud, et viidetesesse pannakse ka, kes laulis ja kes jutustas, kes lindistas. Niisugused andmed on väga olulised, sest erinevate inimeste materjalid erinevad ja sama inimese käest saavad eri küsitlajad hoopis teisi asju. Isegi sama jutustamise ajal mina kuulen ühte, aga teine kuuleb hoopis midagi muud ja selle tõttu on täpsemad andmed ikkagi väga olulised. Niisiis Ridala ja Martna andmeid on Kipparilt ka Viidalepa väitekirja lisandunud.

Viidalepal oli eriline tähelepanu Järvamaa folkloorile. Ma pean ennast järvakaks, kuigi mu ema on harjukas, isa järvakas ja lapsed läänlased. Minu isa ja ema said Tallinnas pedagoogikumis kokku ja elasid Läänemaal. Mina olin oma elu esimesed kümme aastat Kullamaa kihelkonnas Koluveres inimene. Aga Järva jooned olid meil ühised ja selle tõttu aga võib-olla ka rahvajutu uurimise seisukohast, pühendas Viidalepp mind oma Järvamaa kogumistesse. Paaril aastal käisin ma temaga koos välitöödel. 1966 oli suur torm – pidime hommikul välja sõitma, aga siis saime teada, et elektrit ei ole, puud on teel põigiti ees. Sõitsime siis õhtul välja. Me elasime Paides ja Türil, eri aastatel eri kohtades, just selles koolis, kus Viidalepp oli gümnaasiumi lõpetanud, nii et see oli üsna huvitav. Järvamaalt olid Viidalepal omad korrespondendid, Järvamaa koolmeistrid. Need Järvamaa koolmeistrid lasksid oma õpilastel vastata. – Ma ei hakka rääkima kuidas see toimus “Eesti muistendid koolide kogumisvõistlusel 1939”, aga hiljem Viidalepp küsitles veel uuesti ja sai sealt päris head materjali juurde.

Meenutan paari folkloorisündmust: “Kalevipoeg 100” – suur üleliiduline konverents peeti Tallinnas 1961. aasta novembri-detsembri vahetusel. Ma olin vist kaks nädalat aspirant olnud, ja andsin sügisel esimesed kuud veel Ridalas tunde, kuni nad asendaja said, siis alles tulin. Ma olin tõesti paar nädalat instituudis olnud ja sain Usbeki ja Tadžiki delegatsiooni omale. Igast liiduvabariigist olid esindajad, rohkem kirjanikud, aga oli ka eepose-uurijaid. Viidalepp jagas ülesandeid, mida ühe või teise liiduvabariigi, nende kirja- või rahvaluuleinimestega teha, mida nendelt küsitleda. Aga nad olid enamasti

kirjanikud, nii et ega nad seal rahvajutustamise kohta bussis või niisama erilist materjali saada ei olnud.

“Kalevipoja” juubel oli sellepärast veel väga asjalik, et see oli August Annisti rehabiliteerimine. Annist oli küll juba vabaks saanud, ja ta ju anonüümselt tegi Kreutzwaldi bibliograafia. Kui algas “Kalevipoja” teadusliku väljaande tegemine, 1961. aasta sügisel (siis just selleks sünnimuseks) ilmus teadusliku väljaande 1. köide.

Kes seal olid kõik kokku sõitnud! Me käisime mitmes Eestimaa paigas. Igatahes jagati üks bussitais siia, üks bussitais sinna. Tekkis küsimus: aga kus on siis soomlased. Kui “Kalevipoega” uuritakse, kus on soomlased? – Otsus oli, et mis need soomlased siin teevad, see on Nõukogude Liidu üritus! Punkt. Ei olegi ühtegi soomlast “Kalevipoja” juubelil, see on meie riigi asi.

1961. või 1962. aasta talvel tuli Helsingist Lauri Simonsuuri – (ma olen Irma-Riitta Järvisele mitu korda ütelnud, et võib-olla ma olen üks väheseid Eesti folkloriste, kes tema isaga kohtunud on) ja SKSi raamatukoguhoidja, üks daam. Nemad sõitsid loomulikult Leningradi kaudu – 1960. aastatel laeva ei käinud, ei olnud niisugust merd mis oleks laeva kandnud –, ja olid mitu päeva siin, vist ilmselt Tartus ka, aga Viidalepp oli Tallinnas nende vastuvõtja ja siis me käisime Viidalepaga koos neid kahte inimest Leningradi rongi peale saatmas. Aga rong läks välja umbes pool 12 öösel või umbes nii. Viidalepp elas Kadriorus, mina elasin praegusel Rävalla puisteel või tolelaegsel Lenini puisteel Tallinna Polütehnilise Instituudi intris oma õe juures. Magasime nii, et ühe pea ja teise jalad – muidu oli voodi nii kitsas, et ei mahtunud. Aga pool 12 läks sealtsamast Balti jaama juurest, Viidalepale tramm, tema oleks jõudnud Kadrioru, ta elas Kadriorus Köhleri 30–6 või seitse. Igatahes ta oleks võinud ilusti sinna trammi peale istuda. Ma ütlesin, mingu, ma olen ennegi käinud mööda linna, milles küsimus. Loomulikult ei saanud tema jätta daami nüüd üksipäini, tütarlast sinna Balti jaama, ja viimase trammiga ära sõita. Siis me kõndisime mööda vanalinna, kusjuures ta kartis, kas mul ikka libe ei ole, kas ma ikka jõuan kohale. Lõppude lõpuks jäi temal, kui ta oli mind Lenini puisteele jätnud, siis veel väga pikk maa Kadrioru tiigi juurde marssida.

Teine samasugune lugu oli aastaid hiljem, 1966 või 1965, kui Helsingi Ülikooli rahvaluuleprofessor Matti Kuusi⁴ oli oma esimeste tudengitega Eestis. Saabusid Lea Virtanen ja Pirkko Liisa Rausmaa ja vist ka Seppo Knuuttila ja Kari Laukkanen ja teisigi – see vanema põlve seltskond. Kuna ei olnud kuski võimalik suuremat seltskonda kokku kutsuda, siis minu isa ja ema tegid oma majauksed lahti ja folkloristid olid kutsutud Kipparite juurde. See elamine asub enamvähem praeguse loomaia juures, aga kesklinna oli ikka tükk maad – soomlased elasid Tallinna hotellis. Teisi hotelle sel ajal veel ei olnud.

Oli igavene tükk maad sinna Tallinna hotelli, mis on peaaegu Toompea lossi all. Kui ära mindi, bussid käisid sealt, harva küll, aga käisid, seltskond istus bussi peale, kõik need nooremad inimesed sättisid ritta sõitma öömajakohta. Aga Matti Kuusi, suur isekõndija, tema otsustas, et tema läheb jalgsi: no palju seal on, kolm kilomeetrit, neli võib-olla, mitte rohkem. Ei ole ju loomaaiaist sinna Toompea torni äärde palju.

Viidalepp muidugi ei saanud lasta Matti Kuusit omapead minna, aga Viidalepp ei olnud suur kõndija, ta vanem ka: Kuusi sünniaasta 1915, aga Viidalepal 1904. Viidalepp ei ole kunagi niisugune olnud nagu Kuusi – pika jalaga ja lõppude lõpuks ikkagi ohvitserist inimene, ega teda muidu Tallinna toll niiväga ei oleks kontrollinud.

Igatahes see oli niisugune eraldi minek – Kuusil oli ka häda, sest teine ei jõua järele. Mina kaasa ei läinud. Jäin sinna maha ja jutt jääb ka siiasamasse.

Viidalepp oli tähelepanelik kolleeg: Tervitused, sünnipäevakaardid, õnnitlused, väiksed teated puhkekodudest, kus ta mõnigi kord oli, tervitused reisidelt, ja siis tähtpäevadel oma varasemate separaatide kinkimine. See oli kohe väga hooliv. Kui keegi tööd tegi, siis ta ei seganud. See on nagu natuke anekdoot, aga ikkagi ma ei saa rääkimata jätta. Nemad istusid Vaina Mälguga rahvaluulesektori esimeses toas vastastikku ja “lõuarauad”, kahekordne raamaturiiul, oli vahel. Tööpäev on juba läbi, Viidalepp hakkab ära minema, Vaina Mälk veel töötab. Viidalepp võtab paberi ja kirjutab. Enne kui ära läheb, siis paneb möödaminnes vaikselt Vaina Mälgu lauale, noogutab ja läheb vaikselt minema. Vaina Mälk võtab paberilehe: Kui te ruumist lahkute ja õhtul ära lähete, siis palun pange aken kinni. R. V.

Kui takkajärgi vaatad, siis oli ta väga sümpaatne, väga töökas ja väga huvitav inimene, see minu Järvamaa kaaslane Richard Viidalepp.

Ma ei raatsi rääkimata jätta, et Viidalepal oli, nagu väga paljudel kaugele jõudnud inimestel, väga hea kodune tugi. See oli filoloogikoolitusega postiametnik Marta Štern-Viidalepp,⁵ tema proua. Ta oli nii tähelepanematu, ta ei tulnud, kui instituudis olid üritused. Teised tulid peredega, aga proua Marta ei käinud. Ma olen teda vist kahel korral näinud, aga tean, et kodune tugi oli Viidalepal väga olemas. Siis võib lisada – tal oli tütar Imme⁶, kes töötas ülikoolis ja oli üsna hea kunstikalduvustega ja vist seda õppinud ka, ja poeg Jaan⁷, liblikate uurija. Oli Richard Jaani poeg ja Jaan Richardi poeg ja meil käis vahetevahel tööl väike Richard Jaani poeg. Alguses käis käekõrval ja süles, pärast tal oli väike algkooli vormimüts peas, nii et see Richard Jaani poeg ja Jaan Richardi poeg – niisugune rida seal peres jätkus mitu põlve.

Kommentaariid

- ¹ Richard Viidalepp (Richard Voldemar Viidalepp, kuni 1933 Viidebaum ja Wiedebaum) 10. jaanuar / 23. jaanuar 1904 Nurmsi, Paide – 3. juunil 1986 Tartu), folklorist ja rahvajutu-uuriija. Kuula veel nt Lembit Lauri intervjuud Richard Viidalepaga tema 80. sünnipäeval aastast 1984 (<https://arhiiv.err.ee/vaata/kirjutamata-memuaare-richard-viidalepp-80/similar-186370>), vaata Viidalepa mälestusi tema esimesest ekspeditsioonist, kirjutatud samuti tema 80. sünnipäeval (<https://arhiiv.err.ee/vaata/kirjutamata-memuaare-richard-viidalepp-80/similar-186370>). Loe samuti Urve Buscmanni mälestusi temast (<http://www.folklore.ee/tagused/nr25/buschmann.pdf>). – Toimetus.
- ² Ants Viidalepp (6. jaanuar 1921 Tallinn – 9. jaanuar 2012 Tallinn) oli eesti maalikunstnik ja raamatuillustraator. – Toimetus.
- ³ August Annist (aastani 1936 August Anni; 28. jaanuar 1899 Võisiku vald – 6. aprill 1972 Tallinn), eesti kirjandus- ja rahvaluuleteadlane, kirjanik ja eeposte tõlkija. Aastail 1945–1951 viibis Valga ja Harku vangilaagris. 1958–1971 töötas Keele ja Kirjanduse Instituudis rahvaluuleosakonnas teadurina. – Toimetus.
- ⁴ Matti Kuusi (25. märts 1914 Helsingi – 16. jaanuar 1998 Helsingi), soome folklorist ja pedagoog; pikaajaline eesti folkloristide koostööpartner, Eesti Teaduste Akadeemia välisliige alates 1991. – Toimetus.
- ⁵ Marta Vilhelmine Viidalepp (Strandberg) 27. jaanuar 1907 Leetse – 8. veebruar 2006 Tartu. – Toimetus.
- ⁶ Imme Viidalepp (16. aprill 1947 – 7. aprill 2006) oli eesti kunstnik, folklooriharrastaja. – Toimetus.
- ⁷ Jaan Viidalepp (sündinud 27. detsembril 1939 Tartus) on eesti zooloog (lepidoptero- loog). – Toimetus.

ABOUT US

Seven wishes: Expectations and realizations 1967–2015

The presentation by Ave Goršič at the festive ethnomusicology seminar at the Estonian Literary Museum on November 6, 2015, dedicated to Ingrid Rüütel's 80th jubilee, is a retrospect of the jubilarian's expectations once written down by her in view of the developments of the Estonian Folklore Archives, with an overview of their realisation by today.

Richard Viidalepp as a folklore collector and a colleague

Transliteration of Pille Kippar's oral presentation at the conference of the Academic Folklore Society, "Fieldwork on a Time Scale", on October 30, 2015.

In memoriam

Viire Villandi

15. august 1955 – 3. september 2015

Viire Villandi sündis 15. augustil 1955 Tallinnas luuletaja ja tõlkija Valeria Villandi ja kultuuriajakirjanikust isa Ülo Pootsi perekonnas, vanimana neljast lapsest. Kooliteele Tallinnas järgnesid eesti filoloogia õpingud Tartu ülikoolis (1974–1976). Keeleandeka noorena sai ta juba õpilaspõlves ja hiljemgi assistentitöid Eesti Keele Instituudis, hiljem Eesti Kirjandusmuuseumis ja Tartu Ülikooli raamatukogus. 1975. aastal abiellus ta ajaloolase-etnograafi ja kunstirühmituse “Visarid” liikme Lembit Karuga. Laste sündimine seadis uued kohustused, mis olid talle südamelähedased. Järgnes pikk töösuhe Tartu Ülikooli raamatukogus (1981–1992) ning lühemad tööotsad erinevate ajakirjandusväljaannete ja reklaamibüroode juures. Aastast 1995 asus ta keeleteoimetama Kaitseliidu väljaandeid *Kaitse Kodu* ja *Sõdur*, esimesega oli ta seotud oma surmani.

Viire ja Valeeria Villandi huvid ja soodumused olid lähedased, ent Viire tegi teistsuguseid valikuid. Esmakogu *Kohustuslikud etüüdid* (1983) andis märku andeka luuletaja debüüdist, kuid hiljem kirjutas ta oma lõbuks, kiirustamata ilukirjandust või mälestuslugusid avaldama. Ta oli hea lektor, mitmekülgne tõlkija ja suurepärase suhtleja, kuid eelistas jääda tagaplaanile ja särada väiksemas sõprade seltskonnas. Ametlikud töökohad oli vaid osa Viire Villandi laialdasest tegevusest. Hea keeletaju, sulejooks ja laialdased teadmised toetasid erisuliste kogumike toimetamisel, mille temaatika ulatus käsitööst ajalooliste ülevaadeteni, ilukirjandusest esseistika ja teadustekstideni.

Üheks viimaseks tööks jäi Valeeria Villandi luulekogu *Momentvõtted aegluubis. Luuletused 1968–2015* koostamine ja toimetamine: “Tal on viimased luuletused ikkagi sinna kirjutatud pärast 90. sünnipäeva ja need pole üldse mitte kehvad. Kusjuures tema, poolpime, kirjutab ju ikka ise valgesse kladesse. Saab hakkama.”

Folkloristika ja folkloristidega sidus Viire Villandit huvi ja sõprus. Rahvaluulega tekkis side esimese kursuse arhiivipraktika järel, kuid folkloristikasse nn sisse elamine, selle nähtuste mitmekülsuse ja probleemide haaramine toimus tema jaoks kiiretel 1990. aastatel. Võib-olla paelus teda võimalus aidata ise reaalselt kaasa ennast kehtestava distsipliini arenemisele, osadus arutlustes ja piiride kompamistes, võib-olla oli see aga täiesti temalik appi ruttamine töökoormuse käes murduvale sõbrale. Täiesti hindamatu oli kümme aastat vabatahtlikku abi ajakirja *Mäetagused* keeleteotamisel, mitme kogumiku toimetamisel ning erinevate konverentside ja kongresside korraldamisel, samuti MTÜ Eesti Folkloori Instituudi tegevuse korraldamisel.

Aprillikuus läkitas ta ootamatu kirja: “Ma kardan vanaks jäämist rohkem kui surma,” ja jätkas talle omase sihikindlusega, tõrjudes arsti juurde mineku soovitus: “Seal ju ei pääse korraks näitamisega, siis läheb kogu edasine elu arstide kätte. Ja seda ma ei kavatsegi.”

Otsustatud ja täide viidud! Meile jääb üksnes võimalus soovida: “Head teed, armas sõber! Oli rõõm jagada sinuga teekonda!”

Mare Kõiva

IN MEMORIAM

Viire Villandi (August 15, 1955 – September 3, 2015)

The eulogy is written by Mare Kõiva.

In memoriam

Aleksander Heintalu ehk Vigala Sass

31. mai 1941 – 19. august 2015

Augustikuus lahkus meie hulgast 74aastasena Aleksander Heintalu (aastani 1974 Aleksander Rassadkin), kes oli laiemalt tuntud nime all Vigala Sass. A. Heintalu sündis 1941. aastal Tartus ja kasvas üles lastekodus. Tolleaegse tava kohaselt kolisid lapsed vanuse muutudes uude lastekodusse, nii kulges temagi lapsepõlv ja noorukiiga seitsmes erinevas kasvatusasutuses. Meeri lastekodu meenutas ta hiljemgi sooja sõnaga.

Vigala Sass kujundas oma elu algusest lõpuni ise, töökus ja anded suunasid teda hariduse omandamisel ja ametiteel. Ametikoolis metallitreiali kutse omandamise ja kohustusliku armeeteenistuse järel langes valik aiandusele ja põllundusele. Omandanud Räpina Aiandustehnikumis aiandusspetsialisti kutse, jätkas ta õpinguid Eesti Põllumajandusakadeemias agronoomia erialal, mille lõpetas 1981. aastal. Hiljem astus ta sama kõrgkooli kraadiõppesse ja kaitses 1988. aastal venekeelse arvukate lisadega väitekirja *Kuldjuure (Rhodiola rosea L.) agrotehnika Eesti NSV-s*.

1980. aastatel oli tema elukohaks Vigala asula, kus ta hoolitses pargi eest ja andis tunde Vigala tehnikumis. Just sel perioodil sai ta rahva hulgas tuntuks oma arstimisvõimete poolest, võttis vastu patsiente, esines arvukate loengutega alternatiivse arstimise ja taimravi teemadel ning hakkas kasutama nime Vigala Sass, mille juurde ta jäi elu lõpuni.

1980. aastatel alustas Vigala Sass Saaremaal Leisi vallas, Triigi külas täiesti uut elu: hakkas oma kavandite järgi rajama Männisalu talu ja dendroparki koos kultuseplatsiga.

Osalt koostöös Maaülikooliga katsetas A. Heintalu erinevatest maailma piirkondadest pärit taimede kasvatamist, pidades silmas nende tööstuslikku kasutamist toidu- ja ravimtaimedena ning koostas ise ravimeid. Teda iseloomustas pidev uute teadmiste otsimine, sh süvenemine etnograafilistesse kirjeldustesse, loetud ja õpitud teadmiste rakendamine, inimvõimete piiride otsimine, akadeemilise ja empiirilise ühendamine ning kõige selle loov arendamine.

Vigala Sassi puhul pole lihtsaid seletusmudeleid ega lihtsaid lahendusi. Ta on abistanud tuhandeid inimesi, kes pöördusid tema poole tervisemuredega. Ta oli samas suur uuendaja ja reformaator, kes otsis uusi võimalusi erinevates valdkondades. Alustanud 1980. aastatel loitsude ja rituaalipraktikate uurimist sai temast peagi nende arendaja ja rakendaja. Selles kõiges oli ta esimeste seas, õpetaja ja eeskuju paljudele vaimsete otsingute teel. Vigala Sass oli maausuliste Saarepealse koja liige, aga tal oli oma suhe õigeusu kirikuga, parteiga, paljude arhiivide ja institutsioonidega. Ta mängis kannelt ja oli hea laulja, ta mängis korvpalli ja hoidis ennast igati heas füüsilises vormis, ta oli paljude raamatute autor alates ravimtaime- ja raviraamatutest kuni usundeid sünteesiva loominguni *Estide (tšuuudide) hingestatud ilm* (2001), *Väeraamat* (2007) ja kirjandusliku eeposeni *Kuldmamma* (2003).

Tähtsamast tähtsaim – temast jäi maha sõpru, armastavaid südameid ja toredad lapsed.

Mare Kõiva

IN MEMORIAM

Aleksander Heintalu (May 31, 1941 – August 19, 2015)

The eulogy is written by Mare Kõiva.

Palju õnne!

85

7. august

Veljo Tormis – helilooja

80

24. oktoober

Pille Kippar – folklorist, Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

3. november

Ingrid Rüütel – folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur

75

17. jaanuar

Vilmos Voigt – ungari semiootik, folklorist ja etnoloog

70

5. mai

Enn Ernits – loomaarstiteadlane, rahvaluule- ja kaljutaideteaduse uurija, *Mäetaguste* kauane autor

65

13. august

Tarmo Kulmar – teoloog, üldise ja võrdleva religiooniteaduse uurija, *Mäetaguste* ja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* autor

27. november

Anu Korb – folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur

Palju õnne!

60

17. märts

Irina Sedakova – Vene lingvist, ajakirja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige

7. juuli

Terry Gunnell – Islandi folklorist, ajakirja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige

19. august

Piret Õunapuu – Eesti Rahva Muuseumi teadur

27. november

Guldžahon Jussufi – etnomusikoloog

55

16. märts

Tiiu Jaago – Tartu Ülikooli rahvaluule dotsent

14. november

Marju Kõivupuu – folklorist, Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi vanemteadur, *Mäetaguste* toimetuskolleegiumi liige

45

13. juuni

Anneli Baran – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur

25. august

Katre Õim – Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi dotsent

40

18. jaanuar

Helen Kõmmus – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur

Põhja- ja Baltimaade pärimusarhiivide koostöö

Tänavu varakevadel, 13.–15. aprillini 2015 kohtusid Oslos Põhja- ja Baltimaade pärimusarhiivide ja -muuseumide koostöövõrgustiku (*Network of Nordic and Baltic Tradition Archives*) esindajad, et omavahel tutvuda, sidemeid uuendada ning omavahelist koostööd tihendada.

Seminari korraldajaks ja võrgustiku loojaks oli Norra Rahvusmuuseumi all olev *Norsk etnologisk gransking* (*Norwegian Ethnological Research*) koostöös Taani, Rootsi ja Soome pärimusarhiividega. Kokkukutsumise taustaks oli ühine arusaam, mida tähendavad pärimusarhiividele praegune finantsiline, eetiline ja tööalane situatsioon ja väljakutsed ning kuidas tulevikus erialaspetsiifiliste probleemidega toime tulla.

Kohaletulnute seas olid arhiivide esindajad Soomest, Rootsist, Norrast, Taanist, Islandilt, Eestist, Lätist ja Leedust ning külalisesinejateks Nicole Saylor, *American Folklife Center*'i arhiivi juhataja Washingtonist ja Ríonach uí Ógáin, *National Folklore Collection*i juhataja Dublinist. Kokku osales seminaril 20 inimest.

Kolmepäevase seminari jooksul selgitasid kutsutud esinejad mõnda probleemi oma arhiivi igapäevaelus ja neile otsitud lahendusi. Audun Kjus tutvustas *Norsk etnologisk granskingi* viimaste aastate arengut paberipõhisest kogumisest digitaalse suunas; Ríonach uí Ógáin rääkis iiri folklooriarhiivi ümberstruktureerimisest ning kogude internetti viimisest. Nii on näiteks internetis 1930. aastate lõpus kogutud kooliõpilaste folkloor (*duchas.ie*). Nicole Saylor tutvustas *American Folklife Centeri* uusi kogumismooduleid, sealseksi suurimaks väljakutseks on üleminek analoogmaterjalilt digitaalseks. Palju töötatakse Ameerikas selle nimel, et kaasata töösse laiemat publikut. Line Grønstad *Norsk etnologisk granskingist* aga andis ülevaate eelneva küsitluse põhjal koostatud kokkuvõttest Põhja- ja Baltimaade folklooriarhiividest, millest praeguseks on valminud ka digitaalne pikem versioon.

Ave Goršič ja Risto Järv tutvustasid viimaste aastate uuendusi Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaliseerimisel (Kivike, kogumismoodul Kratt, lastemängude lehekülg); Sanita Reinsonne Läti Folklooriarhiivist tutvustas lätlaste mitmekeelset andmebaasi ja selle kasutusvõimalusi. Lauri Harvilahti Soome Kirjanduse Seltsist andis ülevaate sellest, kes ja milleks kasutab soome folklooriarhiivi ning millised on sealsed materjalikogumid. Auste Nakienė andis ülevaate leedu polüfoonilistest lauludest kui kultuuripärandist ja nende digitaalsest esitusest. Jonas Engman Rootsist tutvustas Nordiska Museeti kogusid ja kolimise käigus avastatud leidusid. Lühiettekannete järgses küsimuste-vastuste voorus said kuulajad tuua võrdlusi ja kogemusi endi arhiivide varal.

Süvendatuma arutluse all oli autoriõiguste küsimus, palju esitati küsimusi selle kohta, mida ja millisel moel avalikustada materjali nii, et see oleks kasutatav, kuid ei riivaks kellegi huve. Selgeks sai, et kogemused ja rakendused on eri arhiividel erinevad, nii on näiteks Islandi folklooriarhiivil internetist leitav peaaegu terve kogu. Tõstus ka ettepanek töötada välja digitaalse ajastu kogumismetodoloogia ning arhiivideülene eetikakoodeks.

Lõpudiskussiooni käigus tõdeti, et seminar oli väga viljakas, poolehoidu leidis nt edasine rahastuse taotlemine, et toetada erinevaid koostöövorme (seminarid, riikide ülene ühiskogumine, väljaanded) ning soodustada arhiivitöötajate erialaseid külastusreise arhiividesse. Ühtlasi lepiti kokku, kuidas asetuvad üksteise suhtes värskest tihendatud põhjamaine koostöö SIEFi all tegutseva arhiivide töörühmaga (*SIEF Working Group on Archives*).

Sisuka seminari lõpetas mõnede osaliste külaskäik Norra Folklooriarhiivi, mida tutvustas arhiivitöötaja Line Esborg. ERAst osalesid Ave Goršič ja Risto Järv, Läti Folklooriarhiivist Rita Treija ning Rootsi Kirjanduse Seltsi folklooriarhiivist Soomes Susanne Österlund-Pötzsch ja Katja Hellman.

Võrgustiku järgmine töökohtumine toimus 18. augustil Taani Folklooriarhiivis, millest võttis osa parkümmend töötajat erinevatest Põhja- ja Baltimaade arhiividest. Tööseminari alustas ringkäik Taani folklooriarhiivis, tutvustajateks arhiivitöötajad Lene Vinther Andresen ja Caroline Nyvang.

Kohtumise sisulises osas andis Lauri Harvilahti SKSist ülevaate juunis Zagrebis toimunud SIEFi kongressi arhiivide paneelidest ning töörühma kohtumisest; Ave Goršič rääkis SIEFi arhiivide töörühma kodulehe arengutest ja muudest infokanalitest. Pikema ettekande tegi Trausti Dagsson Islandi Ülikoolist, kes andis ülevaate islandi muistendite levikuandmebaasist *Sagnagrunnur* (sagnagrunnur.com). Andmebaas on kaheosaline, millest avalik andmebaas on lihtsakoelisem ning teine, keerulisema otsingumootoriga on mõeldud uurimistööks. Andmebaasis on olemas kokkuvõtted muistenditest; on mõeldud ka kogude skaneerimisele, et lood oleks tervikuna andmebaasis. Kuulajate poolt esitati soovitus lisada edaspidi andmebaasi ka muistendite kogumist puudutav kirjavahetus.

Uutest digilahendustest *Minnen.se* lehekülje põhjal rääkisid Lena Kättström Höök ja Kajsa Hartig Nordiska Museetist Rootsist, tutvustades muuseumitegemist interneti kaudu, ennekõike aga inimeste kaasamise kogemusi nii andmete, mälestuste ja esemete kogumisel kui ka (veebi)näituste kokkupanekul. Erinevad kogumisprojektid on puudutanud aastatuhande vahetust, Eurovisiooni lauluvõistlust, jõuluaegset lasteprogrammi televisioonis, Nobeli päeva tähistamist kodudes jmt. Nendegi kogumis- ja näitusetöö väljakutseteks on erinevate kogude tehnilised ühilduvusprobleemid ning privaatsusküsimused. Töötatakse lahenduste kallal, et kasutajal oleks võimalik lisada materjali pildi, heli ja teksti kujul ning vajadusel kaitsta oma anonüümsust.

Tuleviku koostööde arutluse plokis tutvustas Audun Kjus ideed koguda ühe päeva mälestusi (*A day on earth – visions for a global diary project*). Arutati projektiga seonduvaid väljakutseid (kuidas koguda, säilitada, ligipääsu küsimused). Väiksemas ringis olid arutlusel ka võimalikud koostööd Baltimaade vahel, ennekõike tähistamiseks 2018. aastal saajandi möödumist riikide iseseisvumisest.

Järgmised Põhja- ja Baltimaade pärimusarhiivide ühisseminarid toimuvad praeguste plaanide kohaselt 2016. aastal Riias ning seoses ERA 90. juubeliga 2017. aastal Tartus.

Töökohtumisi toetas Põhjamaade Ministrite Nõukogu kultuurirahastusprogramm Norden.

Lisaks mainitud seminaridele juhatasid erinevate arhiivide esinejad mitut arhiividele pühendatud teemapaneeli SIEFi 12. konverentsil Zagrebis 21.–25. juunini 2015 (ERAst võtsid arhiiviteemaliste ettekannetega osa Ave Goršič, Risto Järv ja Liina Saarlo). Ühtlasi toimus Zagrebis SIEFi *Working Group on Archives* (<http://www.sieffhome.org/wg/arch/index.shtml>) ametlik kohtumine, kus arutati arhiividesse puutuvat seadusandlust, koostöövõimalusi ning töörühma tulevikuplaane. Kohtumisest võtsid osa ligi 30 vanemat ja uut töörühma liiget.

Pärimusarhiividele pühendatud paneel oli ka 33. Põhjamaade etnoloogia- ja folkloorikonverentsil (33rd *Nordic Ethnology and Folklore Conference*) Kopenhaageni Ülikoolis 18.–21. augustini 2015 (osalesid Ave Goršič ERAst ja Marleen Metslaid ERMist).

Ave Goršič

Rahvusvaheline konverents “Meelte kultuurid. Sissevaated sotsiaalse maailma sensuaalsusse” Zürichis

Saksakeelsete maade folkloriste ja kultuuriuurijaid ühendava erialaorganisatsiooni Deutsche Gesellschaft für Volkskunde 40. kongress toimus 22.–25. juulini Zürichis (Šveits), seega esmakordselt väljaspool Saksamaad. Lisaks saksa keelt kõnelevate maade teadlastele ja kraadiõppuritele tõi kongress kohale uurijaid Austraaliast, Eestist, Inglismaalt, Islandilt, Taanist ja Uus-Meremaalt. Konverentsi läbivaks teemaks olid meeled, tunded ja tajud ning nende roll maailmatunnetamisel, mis on viimase aja kultuuriuurimises taas tõusev trend. Lisaks uudsetele lähenemisvõimalustele osutati ka tundemaailma uurimisel ilmnevatele kitsaskohtadele, näiteks uurimismaterjali selektiivsusele. Tõdeti, et sotsiaalseid sõnumeid kandvad tundeväljendused pakuvad humanitaarteadlastele huvi palju enam kui lihtsalt mõnusad meelelised elamused, mille puhul nende sügavam kommunikatiivne sõnum selgelt esile ei tõuse. Samas pole põhjendatud ainult selliste protsesside eelistamine, milles uurija näeb mingit intriigi või sügavat tähendust. Samuti juhiti tähelepanu tundeprotsesside keelelise edasiandmisega seotud probleemidele, näiteks on valdavalt uuritud selgepiirilisi meelelisi aistinguid, nagu millegi ilusaks või inetuks pidamine, mingite nähtustega seotud naudingud või hirmud, kuid nende vahele jääb hulk ambivalentsemaid nähtusi, mida on raskem kirjeldada ja mis osalt just seetõttu uurijahuvi ei pälvi.

Mahukas osa ettekannetest oli pühendatud välitöödega seonduvatele teemadele. Huvitav ja intrigeeriv oli Sebastian Mohri ja Andrea Vetteri ettekanne välitöödega kaasnevatest piinlikest olukordadest, kuna selles vaadeldi tundlike ja tabuliste kultuurinähtuste uurimisega (nt spermadoonorlus) seotuvaid probleeme. Sebastian Mohr märkis, et tagamaks kultuuriuurijate ettevalmistatust kehaga seotud nähtuste uurimiseks peaks kultuuri kehalisuse aspekt olema ülikooliõppe kohustuslik osa. Ettekandega seoses tõstatati küsimus, millised kogemused on üldse legitiimne uurimismaterjal ja millisest hetkest võib öelda mingi kultuurilise protsessi kohta, et selle uurimine on ebateaduslik. Märgiti, et tabuks peetavate uurimisteede piirid on ajas nihkuvad, näiteks on kunstliku viljastamisega ja proteesidega seotud valdkonnad hakanud uurijate tähelepanu pälvima alles üsna hiljuti. Olulised olid ka teoreetilised, valdavalt metodoloogilisi probleeme lahkavad ettekanded (näiteks Alexander Antonylt, Silvy Chakkalikalilt ja Christine Schmidilt). Nendes rõhutati osalusvaatluse vajalikkust pärimusprotsesside psühholoogilise poole mõistmisel. Ühtlasi analüüsiti ka selle lähenemise piire, samuti raskusi tunnete, raskesti sõnastatavate aistingute (nt vastumeelsus) ja empiiriliste kogemuste tekstivormis vahendamisel ja teadustulemuste vormistamisel. Minu ettekanne tunnete uurimise võimalikkusest arhiivitekstide põhjal oli üks väheseid vanemale materjalile keskenduvaid ettekandeid, kuid lisas kuulajate sõnul konverentsi tervikusse olulise ajaloolise mõtme.

Mitmed ettekanded pakkusid originaalseid lähenemisi, püüdes rakendada kultuurinähtuste uurimisel teistest teadusharudest pärit meetodeid ja termineid, näiteks kombineeriti tunnete ja tunnetusprotsesside uurimisega statistilisi ja matemaatilisi meetodeid (algoritmid, Katrin Amelangi ettekanne), digitaaltehnoloogiat (Sarah Pin-

ki ettekanne) ja neuroteadustest pärit mudeleid (kaugtunnetus, mikrotunnetus, Jörg Niewöhneri ettekanne). Mitmes mõttes oluline oli Sarah Pinki ettekanne, mis püüdis vähendada pikka aega kestnud tunnete ja tehnoloogia vastandamist. Pink tõdes, et nüüdisaja tehnoloogiast on saanud tunnete vahendaja, näiteks molekulaarse ja globaalse tasandi mõjusid ei suudakski me teisiti näha kui tehnika abil. Digitaaltehnoloogia aitab mõõta inimeste tundeid ja põhjustab ka ise tundeid (kui vererõhumõõtja näitab, et inimese vererõhk on kõrge, hakkab inimene muretsema; kaalunäit võib vallandada inimeses rõõmu või pahameele jms).

Jõuti järeldusele, et alati pole teiste valdkondade terminoloogia ja lähenemise laenamine siiski soovitatav. Näiteks Sibylle Künzleri ettekandele transduktsioonist kui multisensoorsete praktikate uurimise võimalikust moodusest järgnes diskussioon, mille käigus leiti, et seda geeniuurimisest pärit terminit ei ole otstarbekas üle võtta, sest kultuuriuurimises juba kasutusel olevad terminid võimaldavad nimetatud nähtusi piisavalt kirjeldada. Tõdeti, et meelte ja tunnete uurimisel pole olemas universaalselt kehtivaid lähenemisi. Konkreetse metoodika sobivus sõltub muuhulgas uurija enda tundelaadist. Niisiis sobib kokkuvõtteks ära tuua ka konverentsil kõlanud Rudolf Schenda soovitus uurijale: “Tee, mida suudad, ja ole rahul.”

Reet Hiimäe

Omakultuuri suurpidude konverents Tallinna Ülikoolis¹

14. septembril 2015 leidis Tallinna Ülikoolis aset konverents “Eesti kultuuri suurpeod maailmapärandis”, mille eesmärk oli tekitada laiemat arutelu harrastustegevuse ja suurpidude rolli üle üha muutuvast maailmas ning vaagida nende jätkusuutlikkust rahvusliku identiteedi traditsiooni edasikandjana. Konverentsi üks keskseid teemasid oli väliseestlaste panus omakultuuri hoidmisse. Septembrikuu konverents oli eelnevate uuringute loogiline jätk² ning selle korraldajad olid TLÜ vanemteadur Iivi Zajedova ja kasvatusteaduste doktorant Stanislav Nemeržitski.

Konverentsi avasõnad ütlesid TLÜ rektor Tiit Land ja kultuuriministeeriumi ase-kantsler Anne-Ly Reimaa. Järgnes Margit Siimi (EV Välisministeeriumi UNESCO Eesti rahvusliku komisjoni kultuuriprogrammide koordinaator) sõnavõtt laulu- ja tantsupidude ning UNESCO vaimse pärandi esindusnimekirja teemal. Ettekannete eel esitlesid Ingrid Rüütel ja Sille Kapper raamatut *Kihnu tantsud*.

Eriliseks võib pidada asjaolu, et rahvusvaheline konverents, kus oma ala spetsialistid tulid kohale Tartu Ülikoolist, kirjandusmuuseumist ning mitmelt poolt mujalt maailmast (USA, Rootsi, Soome), toimus peale ühe ettekande eesti keeles. Keskseks teemaks sai Eesti ja Baltimaade laulu- ja tantsupeod Eestis ning väljaspoolt Eestit ning tuleviku väljavaated.

Konverentsi esimeses osas analüüsis Guntis Šmidchens Seattle'i Washingtoni Ülikoolist Baltimaade laulupidude pärandit. TLÜ doktorant Stanislav Nemeržitski selgitas suurpeol osalemise ja subjektiivse heaolu seoseid. TLÜ teadur Sille Kapper arutles selle üle, missugust omakultuuri hoiame tantsupidudel. Tuntud Soome tantsukunsti dotsent Petri Hoppu Tampere Ülikoolist rääkis tänapäeva saami skoltide rahvatantsu ja identiteedi seostest. Eesti folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna juhataja Mare Kõiva tutvustas eesti rahvatantsu tähendust ja olemust Austraalia kontekstis, tuginedes Vilma Kiviväli meenutustele. Jyväskylä Ülikooli doktorant Egge Kulbok-Lattik tegi ettekande Eesti kultuurist ja riiklikust kultuuripoliitikast. Konverentsi teises osas arutles Eesti ringhäälingu ja suurpidude teemal tuntud Eesti Raadio ajakirjaniku ja toimetajana töötanud praegune Tartu Ülikooli ajakirjandusõppejõud Maarja Lõhmus. TLÜ vanemteadur Iivi Zajedova tutvustas väliseestlaste suurpidude rolli omakultuuri hoidmisel alates 1946. aastast. Emeriitprofessor Ain Haas tegi ettekande rahvapillide säilitamisest välismaal ja kodumaal koos kaasatoodud rahvapillide muusikalise demonstreerimisega. Professor Martin Ehala Tartu Ülikoolist arutles Suur-Eesti identiteedi defineerimise üle. Emeriitprofessor Hain Rebas (Saksamaa/Rootsi) rääkis 20. sajandi Suur-Eesti laulupidude politiseeritusest ning SA Unitas juhataja Sandra Vokk jagatud pärandist ja loovestmise rollist kultuuri edasikandmisel.

Järgnes tulevikku suunatud arutlus, millest oleneb Eesti suurpidude kui identiteeti loova ja kinnitava rituaali tulevik, kuidas edendada ühist kultuurivälja eesti ühiskonnas ja väliseesti kogukonnas, kuidas luua ja hoida Suur-Eestit ja kas see on eesti avalikkuse huvides. Arutelul osalesid ka meie kultuuripõllul tuntud ja austatud Ingrid Rüütel, Ilvi Cannon, Sirje Kiin, Kärt Ulman. Vestlust juhtis Iivi Zajedova.

Mõttevahetuse raskuskese langeski kultuuri ja poliitika seostele. Tõdeti, et Eesti meedia ei käsitle ega kajasta piisavalt nende eestlaste elukäiku ja tegevust, kes olid sõja lõpus sunnitud põgenema Läände ning kus nende järglased korraldavad alates 1946. aastast tänini väiksemaid ja suuremaid kultuurisündmusi. Millest Eesti jääb ilma? Võib arvata, et väga paljust, sest ka väljaspool Eestit korraldatud eestlaste üritused on ju eesti rahva kultuuri loomulik osa.

Esile tahaks tõsta veel ühte konverentsi korraldamise tahku – interaktiivset korraldust. Nimelt toimusid konverentsi kolm osa erinevates institutsioonides. Arutelu lõppedes olid kõik konverentsil esinejad kutsutud kohtumisele Eesti Vabariigi parlamendi Vabaerakonna kultuuritoimkonnaga, jätkates arutelu konverentsi teemal.³ Konverentsi pidulik lõpetamine leidis aga aset Okupatsioonide muuseumis, kus üksiti avati tantsupidude näitus “Tants on rõõm ja elujõud ...” (U. Toomi) – 80 aastat Eesti tantsupidusid”. Näituse koostas Tallinna Ülikooli tantsukunsti dotsent Angela Arraste, kujundas Peeter Paasmäe ning esmaettekandele tuli Indrek Hirsniku rahvatantsuetendus “Meie lugu”.⁴

Konverents, kontsert ja näitus said teoks tänu Tallinna Ülikoolile, Eesti Teadusfondile (grant nr 9132), Okupatsioonide muuseumile, Eesti Kultuurkapitali arhitektuuri ja rahvakultuuri sihtkapitalile, Riigikogule, EV Välisministeeriumile ja Tallinna linnavalitusele. Eriline tänu seoses konverentsi ettevalmistamise ja korraldamisega kuulub Egge Kulbok-Lattikule, Maarja Lõhmusele ja Praha Karli Ülikooli magistrandile Joosep Grentsile.

Iivi Zajedova

Kommentaariid

- ¹ Uudis on kirjutatud Eesti Teadusfondi (grant nr 9132) toel.
- ² Zajedova, Iivi 2008. Harrastustegevuse rahvusvaheline seminar. *Mäetagused* 40, lk 111–112.
- ³ <https://www.facebook.com/OkupatsioonideMuuseum/photos/a.771588336284693.1073741846.392862200823977/771589222951271/?type=3&permPage=1> või <http://www.okupatsioon.ee/index.php/pildialbum>.
- ⁴ <http://www.tlu.ee/et/Loodus-ja-terviseteaduste-instituut/Teadus/konverentsid/Eesti-kultuuri-suurpeod-maailmaparandis>.

Kogumisest ja välitöödest, tänapäevast ja minevikust

Välitööpraktikate analüüsile pühendatud konverents korraldab Akadeemiline Rahvaluule Selts juba alates 2003. aastast. Konverents on saanud foorumiks erinevatest institutsioonidest pärit teadlastele, kes otsivad vastuseid välitöödel loodavate allikate ja nende uurimisega seotud küsimustele. Tänavuse konverentsi üldteema “Välitööd ajaskaalal” (30. oktoobril) keskendus sellele, millised muutused on välitööde protsessis ja eesmärkides distsipliini ajaloo, uuritava isiku / kogukonna elutsükli või isikliku uurijatee jooksul aset leidnud.

Teemapüstituse valguses on ka hea meenutada, et konverents ise on oma eluea jooksul tuntavalt teisenenud. Kui esimesed konverentsid olid eelkõige suviste (või muidu hiljutiste) välitööde/kogumisretkede ülevaated (kus käidi, mida otsiti, mida leiti, kellega kohtuti jne), siis viimastel aastatel on ülekaalus olnud refleksiivsemad ja üldisemad ettekanded (eetika, uurija ja uuritava suhe, välitöö kehalised aspektid jne). Tänavune konverents kujunes sel teel omamoodi ekstreemjuhtumiks – kavas polnud ühtegi ettekannet, mis oleks lähtunud konkreetsetest hiljuti toimunud välitöödest, kõik esinejad lähtusid avaramast ajalisest raamist ning kaasasid erinevate inimeste ja kogumisretkede kogemusi. Ülekaalus olid nõukogudeaegse eesti folkloristika taas mõtestamised (Liina Saarlo, Pille Kippar, Anu Korb, Mare Kõiva), neile sekundeerisid aga ka mõned selgelt tänapäeva suunatud (ning interdistsiplinaarsema taustaga) ettekanded (Marika Alver, Ildikó Sandor, Elo-Hanna Seljamaa).

Lisaks sisulisele muutusele on toimunud ka mõisteline muutumine – varasem üldnimetus ‘kogumiskonverents’ on taandunud kõnekeelseks hüüdnimeks ja ametlikumas/avalikus diskursuses on tulnud käibele ‘välitöökonverentsi’ nimetus. Materjali kogumise ja välitöödel käimise vahekorra üle arutles konverentsi sissejuhatavas sõnavõtus Merili Metsvahi, kuid samale pöörasid tähelepanu ka mitmed ettekannetele järgnenud ümarlauas sõnavõtnud. Toodi esile, et kogumine seostub pigem markide või seente kui

kultuuriuurimisega, mille puhul peab esiplaanil olema inimeste kohtumine ja nende vaheline dialoog.

Konverentsipäeva esimesed neli ettekannet keskendusid eesti folkloristika ajaloole. Mall Hiimäe ja Pille Kippar lähtusid kumbki ühe konkreetse isiku pärandist, Liina Saarlo ja Anu Korb süüvisid aga välitööpäevikute kaudu konkreetsete ajastute välitööliste mõistelisse raamistikku ja igapäevaellu.

Mall Hiimäe ettekanne käsitles Eesti Rahvaluule Arhiivi looja Oskar Looritsa välitööpraktikaid. Hiimäe tsiteeris Lauri Kettuse hinnangut, et Loorits oli välitööline 'jumala armust' – ta oskas leida kontakti endast väga erineva taustaga inimestega, suutis veenda neid avaldama teadmisi, mida muidu võõrastega ei jagatud. Ise oli Loorits esile toonud, et võtmeks on julgus kohelda allikaid võrdsete partneritena (pole vaja end nende ees naiivseks, mitte-millestki-mitte-midagi-teadvaks teeselda) ning mitte kiirustada – las inimene saab aja, et mõelda natuke pikemalt, kuid siis ütleb öeldava omade, mitte uurija poolt ette antud sõnadega. Hiimäe rõhutas ka Looritsa avarat pilku, seda et nii koguja kui kogumistöö korraldajana pööras ta tähelepanu mitte üksikutele / eraldiseisvatele žanridele vaid 'elupiltidele'.

Liina Saarlo keskendus Keele ja Kirjanduse Instituudi 1950. aastate teisel poolel läbiviidud Ida-Virumaa ekspeditsioonidele. Toetudes osalejate päevikutele otsis ta vastust küsimusele, millised olid kogumistöö prioriteedid ning osaliste suhtumised. Saarlo viitas, et ehkki 1950. aastate teine pool oli ideoloogiliselt mõnevõrra vabam sama kümnendi esimesest poolest (nt sundust Suure Isamaasõja folkloori talletamise järele enam polnud), olid siiski ka sel ajal esil teatud teemad, mis varasemal ajal puudusid – näiteks rahvaste vaheline folkloor. Ettekandest jäi ehk enim kõlama see, et vähemalt alguses olid ekspeditsioonid düsfunktsionaalsed – vaid nende juhul Viidalepal oli piisavalt varasemat kogumistöökogemust, et midagi saavutada, teised olid allikate ja materjali leidmisega hädas. Nii kujunes ettekanne otsapidi hoopis Viidalepa kogumistöö ja huvide ülevaateks.

Anu Korb käsitles välitööde päevikute kui žanri muutumist aastatel 1977–1997. Ehkki ettekandja vaatles väga erinevate inimeste päevikuid, oli ta otsustanud keskenduda ekspeditsioonidele, millest ta ka ise neil aastail osa võttis – tänu sellele oskas ta mitmelgi juhul tuua lisaks päevikuis kajastuvale esile ka selle, mida neis polnud. Päevikutes kajastus eelkõige toleaeagne olme (peamiselt see osa olmest, millega oli midagi lahti) ning tehnilised probleemid (sh nii transporti kui ka salvestusvahenditesse puutuvat); samas leiame neist ka allikate iseloomustusi, kirjeldusi sellest, kuidas nendega kontakti saadi ning üldisemaid kohtumiste ja kohtade kirjeldusi.

Neljandaks Eesti folkloristika ajaloole keskenduvaks ettekandeks oli **Pille Kippari** sõnavõtt Richard Viidalepast. Ettekanne oli põnevas dialoogis Liina Saarlo räägituga, ent kui Saarlo kõneles Viidalepast sellisena nagu me võime teda kohata arhiivisäilikute lehekülgedel, siis Kippari ettekanne lähtus isiklikest mälestustest. Ettekanne oli emotsionaalne ning täidetud rohkem või vähem anekdootlikest lugudest.

Ildikó Sándor käsitles *tánc*ház liikumist Ungaris. Ehkki terminit kasutatakse ka vanema tantsukultuuri kui sellise nimetamiseks, viitab see tänapäeval eelkõige linnades levinud rahvatantsu taas elustamisele pühendunud liikumisele. Tegu on taas elustamisega, mis üritab hoiduda igasugusest stiliseerimisest – kõik tantsud lähtuvad konkreetse piirkonna traditsioonist. Viimasest tulenevalt on *tánc*ház liikumise keskmes

arhiiviuuringud ja välitööd – vaid sel viisil on võimalik hoiduda stiliseerimisest ning eri päritolu elementide segamisest. Seega asetab Sándori sõnavõtt välitööd mõnevõrra teistsugusesse konteksti kui talle eelnenud ettekanded: kui need kõnelesid välitöödest, mille eesmärgiks on teaduslik uuring, siis tema vaadeldud juhtumi puhul olid välitööd traditsiooni edasikandmise/elushoidmise vahendiks.

Kahjuks jäi ettekandja haigestumise tõttu ära Ildikó Sandorile eelnema pidanud **Guldžahon Jussufi** ettekanne tehniliste vahendite muutumise mõjust uurija ja uuritava vahelisele suhtlusele etnomusikoloogia kontekstis. Ettekanne oleks kindlasti olnud heaks täienduseks tantsu-talletamise teemale, kuid lisaks sellele oleks ehk aidanud raamistada ka mitmetes teistes ettekannetes hajusalt esile tulnud tehnikaga seotud problemaatikat. Seda teemat puudutasid nii Korb, Saarlo kui ka Kippar, kuid ehk kõige mõjusamalt võttis selle ümarlauas kokku Ingrid Rüütel märkusega, et kõike pidi üha uuesti ja uuesti üle koguma, kuna tehnilised võimalused järjest paranesid ja võimaldasid üha nüansseeritumat talletamist.

Konverentsi pärastlõunase ploki avaettekandes andis **Marika Alver** ülevaate Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioonide ajaloost, ning võrdles varasemaid Kaljo Põllu ja Kadri Viirese juhitud eelkõige etnograafilistele joonistustele ja kaduvate kultuuride jäädvustamisele keskendunud ekspeditsioone tänapäevaste multimeedialiste dialoogile rajatud välitöödega. Tuli esile, et kui varasemad ekspeditsioonid olid pigem teadusliku suunitlusega (osalevad tudengid pidid lisaks etteantud kogusele etnograafilistele joonistele osalema uurimusega konverentsil), siis tänapäevased on suunatud inimestelt inimestele – tudengid üritavad saada aimu allikate igapäevaelust ning välitööde väljundiks on näitus, mille kaudu oma avastused ja ahhaa-elamused allikateni tagasi viiakse. Tänapäevase konteksti tõttu resoneerus Alveri ettekanne hästi Sándori ettekandega. Ent kui viimane rõhus edasiandmise muutumatusele, autentsuse säilitamisele (ehkki konteksti muutumise tõttu on ju uued tõlgendused paratamatud), tõi Alver otse esile selle, et uurijad osalevad uurimismaterjali loomises, nn performatiivse sekkumise kaudu. Alveri ettekanne oli põnev ka seetõttu, et selles tuli eelnenutest paremini esile diakrooniline mõõde: enne ja nüüd olid väga selgelt eristatud ja kõrvu pandud.

Elo-Hanna Seljamaa ettekanne keskendus ühelt poolt folkloori piiridele, teisalt aga ka küsimusele välitööde piiridest – kas tänapäevasel kultuuriuurijal on võimalik end nn välja lülitada ja mitte teha välitöid. Ehk siis: kuidas peaks kultuuriuurija toimima teemadega, mille olemasolu tema oma kultuuris talle haiget teeb; kuidas suhestub sedalaadi materjal nn ilusa folklooriga? Nagu tõi ettekandele järgnenud arutelu välja Ell Vahtramäe, pole need küsimused tegelikult üldsegi üksnes tänapäeva oludest tulenevad – ka juba Jakob Hurt (ja tema kaastöölised) oli hädas obstsöönsete külalaulude jm tavamoraalist põkkuvaga.

Päeva viimaseks ettekandjaks oli **Mare Kõiva**, kelle sõnavõtt puudutas sarnaselt Saarlo ja Korbi ettekandele nõukogude aegset folkloristikat. Ent Kõiva lähenemine oli mõnevõrra avaram – ta suhestas folkloristide välitööde meetodeid, eesmäärke ja tehnilisi võimalusi teiste samal ajal välitöid teinud teadusharudega. Nii nentis ta, et folkloristide püüd lähtuda rangetest kihelkonnapiiridest ning panna kirja allikate põlvnemiskohti oli mõjutatud keeleteadlastest. Teisalt mõtiskles ta selle üle, kui nirud olid folkloristide tehnilised võimalused võrreldes sama ajastu geograafide või astronoomide omadega.

Ka polnud Kõiva ettekande keskmes välitööde olmega seonduv, vaid eelkõige see, mida ja miks koguti ning mis kogutust hiljem sai. Ta tõi esile, et väga suur hulk välitöid keskendus nn arhiivi täiendamisele: vajadus täita valgeid laike (kas see, et midagi konkreetsest kohast talletatud pole tähendab, et seda seal tõesti pole) ning kontrollida varem talletatud olemasolu tänapäeval. Kõiva nentis, et väga (liiga!) palju tol ajal kogutust jäi välitööde järel korralikult läbi analüüsimata – peaaegu ainsaks erandiks olid hiiumuistendid.

Ettekannetele järgnes **Merili Metsvahi** juhatatud ümarlaud, kus erinevad osavõtjad said võimaluse päeva jooksul kõrva jäänud mõtteid üldistada ja edasi arendada. Ümarlauas said teiste hulgas sõna Ergo-Hart Västriku, Reet Hiiemäe, Janika Oras, Andreas Kalkun, Mare Kõiva, Ingrid Rüütel, Pille Kippar, Risto Järv ja Ülo Valk. Ehk kõige enam esilekerkivaks teemaks ümarlauas kujunes seesama vastandus (kogumine *vs* välitööd), millega Merili Metsvahi päeva alustas, mitmed sõnasaajad toetasid vajadust loobuda liig esemestavast kogumise-metafoorist. Ergo-Hart Västriku pakkus alternatiivina kultuuri dokumenteerimist / talletamist. Janika Oras rõhutas vajadust vaadelda välitöid kui esitusolukorda (argisituatsioonist eristuvat olukorda, kus ka uurija on esitaja rollis). Orasega haakus Ülo Valgu tõdemus, et välitööd on olukord, mida iseloomustab ennustamatus – uurija ei tea, mis teda seal ees ootab ja just see määramatus on see, mis olukorra oluliseks teeb. Teisalt tekkis küsimus, kas välitööde alla saab hõlmata ka internetis uurimustöö tegemist – vastus jäi üsnagi õhku rippuma, põhjuseks ilmselt see, et interneti välitööde teema jäi ka ettekannetes täiesti puudutamata. Vaieldi ka selle üle kuivõrd mõjutavad välitööde tulemuslikkust uurija isikuomadused ning kuivõrd on võimalik välitööde tegemist õppida.

Ümarlauale järgnes film “Kuidas teha Saaremaal sokku” autor Merit Karise kommentaaridega ning päeva lõpetas hiljuti 80aastaseks saanud Pille Kippari õnnitlemine.

Katre Kikas

Valgevene kultuuriuurijad soovivad Eesti Kirjandusmuuseumi abil jõuda euroopalikku teadusruumi

Eesti Kirjandusmuuseumi koostöö valgevene teadlastega on Eesti Teaduste Akadeemia toel kestnud juba üle aasta. Sõlmitud on koostööleping Valgevene Teaduste Akadeemia Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Instituudiga, kokku on lepitud pikaajaline koostöö perspektiiv. Oktoobrikuus käisid Mare Kõiva ja Renata Sõukand koostööleppe raames tutvumas Valgevene folkloristide ja folkloristika osakonna töökorraldusega.

16.–20. novembrini 2015 viibis Eesti Kirjandusmuuseumis koolitusreisil Valgevene Teaduste Akadeemia Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Instituudi kultuuriuurijate viieliikmeline delegatsioon. Seekordset koolitust koordineerisid arengukoostööprojekti juht, folkloristika osakonna teadur Renata Sõukand ja vanemteadur Piret Voolaid. Eesti ja Valgevene arengukoostöö programmi raames õpiti viie päeva jooksul tundma Eesti Kirjandusmuuseumi digiarhiive ja helikogusid ning nende säilitamise iseärasusi, tutvuti ka teadusajakirjade ja muude teaduspublikatsioonide valmimisprotsessiga.

Valgevene teadlased on pannud rohkem rõhku oma tööde avaldamisele Sõltumatute Riikide Ühenduse (SRÜ) venekeelses kultuuriruumis, ja nad on teinud seda kõrgel tasemel. Nad tahaksid siiski, et nende töö oleks kättesaadav kogu maailmas. Et humanitaarteaduses on kommunikatsioon väga oluline (selle baasil luuakse uut teadmist), on Valgevene teadlaste saavutuste kättesaadavaks tegemine interneti ja andmebaasides indekseerimise kaudu väga oluline ka Euroopa humanitaarteaduse seisukohalt. Vastastikusest vajadusest kasvab välja tugev teaduskoostöö.

“Valgevene ja eesti folkloorse pärandi võrdlus annaks võimaluse luua laiaulatusliku koostöö mis põhineb vastastikul austusel ja tolerantsusel,” ütles valgevenelaste delegatsiooni üks liige Juri Vnukovich. “Koostöö humanitaar- ja sotsiaalteadlaste vahel tagab järjepideva piiriülese arengu globaalsete muutuste ja väljakutsete kontekstis.”

Esimesel päeval tutvusid külalised Tartu linna ja Eesti teadusajalooga Tartu Ülikooli meditsiiniajaloo lektori Ken Kallingu vahendusel ja Tartu Mänguasjamuuseumi ainulaadse etnograafilise koguga arendusdirektor Marge Pärnitsa abiga. Teise päeva hommikul tervitas külalisi Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Urmas Sutrop, kes tutvustas muuseumi kui teadusasutuse ajalugu, struktuuri ja arengut. Järgnes intensiivne koolitus valdkondades, mis valgevenelaste arvates vajasid kõige enam teadmiste vahetamist. Eesti Rahvaluule Arhiivi töötajad Kadri Tamm, Olga Ivaškevitsš ja Jaan Tamm tutvustasid arhiivi traditsioonilisi ja digikogusid ning digiarhiveerimise iseärasusi. Eelretsenseeritavate rahvusvaheliste elektrooniliste väljaannete valmimisetappidest, registreerimisest andmebaasides ja DOI-numbritega varustamisest rääkis ajakirjade *Folklore: EJF* ja *Mäetagused* toimetajaskond: Tiina Mällo, Diana Kahre ja Asta Niinemets. Koolitusse panustasid ka Tartu Ülikooli keeletehnoloogia õppetooli teadurid Olga Gerassimenko ja Neeme Kahusk, kes tutvustasid Eesti digihumanitaaria võimalusi ning Eesti Rahva Muuseumi töötajad Ellen Värvi, Reet Piiri, Ülle Jäe ja Viljar Pohhmov, kes andsid väga hea ülevaate ERMi kogudest, elektroonilistest andmebaasidest ja tulevasesst ekspositsioonist. Valgevene delegatsiooni juht Sergei Vitjaz kohtus ka Eesti Muinsuskaitse ameti esindaja Maria Smirnovaga, kes tutvustas Eesti muinsuskaitse võimalusi ja andmebaase. Peale pingelisi tööpäevi külastatud AHHA ja Jääaja

Seminarist osavõtjad. Alar Madissoni foto 2015.

Keskus andsid oma panuse ettekujutusse IT võimalustest teadmiste ja informatsiooni säilitamisel ja vahendamisel.

19. novembril toimus Valgevene ja Eesti teadlaste ühine teadusseminar “Folkloori uurimise perspektiivid”. Mare Kõiva ühistöö tausta avava sõnavõtu järel sai sõna Sergei Vitjaz, sõsarasutuse teadus- ja innovatsioonidirektor, kes tutvustas Valgevene Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Instituuti ja selles läbiviidavaid uurimissuundi. Asutuse 20 osakonnas töötab kokku 200 teadlast, kelle ülesandeks on alusuuringud erinevates filoloogias valdkondades ning tulemuste publitseerimine. Linnastumise tingimustes on aktuaalne koguda materjali erinevatest etnograafilistest piirkondadest. Viimase aasta jooksul on oluliselt uuendatud uurijate tehnilist varustust, mis laiendab analüüsivõimalusi.

Juri Vnukovichi ettekanne puudutas etniliste suhete väljendusi Valgevene ja Leedu ühisaladel, vastastikuseid etnonüüme ning nende folkloorseid ja humoristlikke väljundeid. Lisaks keeleerinevusele eristavad keelesaarte ja segaasustusega alade elanikud üksteist ka muude märgiliste kultuurilmingute alusel. Irina Smirnova rääkis kevadisest Gomeli, Tšernigovi ja Brjanski oblastis tuntud kombest “Välgunoole/sula viimine”. Sellest kevadrituaalist võtavad osa naised ja neiud, kuid ka maskeeritud eit ja taat. Osalejad suunduvad ringmängulaulude saatel külast põllule, kus toimub sümboolne matuserituaal (maha maetakse väikeesemeid nagu sõrmused, lindid, mündid jm). Ettekannet illustreerisid fotod ja videokatked. Irina Vasilyeva rääkis konkreetse esitaja näitel, kui erinevate elualade ja tegevustega ning mälu segmentidega on seotud esitaja folkloorseid palad. Välitööde käigus avanevad folkloristile inimmälu sügavusest folkloorseid palad ja intervjueritava maailma tajumise mudelid. Janina Grinevich esitles lauluma-

EESTI
ARENGUKOOSTÖÖ

Muljetavaldava delikaatsuse ja kunstilise tasemega olid valmistatud seminari raames esitletud Valgevene etnograafilised filmid, millest esimene “Vendade küünal” (*Брацкая свеча*, autor Olga Lobatševskaja, režissöör Irina Voloh, operaator Aleksandra Mjasnikova) demonstreeris Luka külas säilinud arhailist meeste kommet valmistada kirikule suuri vahaküünlaid. Teine film “Kivist “neiud”” (*Каменные “девички”*, autor Olga Lobatševskaja, režissöör Irina Voloh, operaator Sergei Mileškin) jälgis Leltšitski rajoonis Gomeli oblastis säilinud unikaalset kiviristide austamise ja riietamise tava, mis avas kombe usundilisi tagamaid ja praktika toimemehhanisme.

Venekeelsel seminaril osales erinevate Tartu teadusasutuste töötajaid, hea meel oli kuulajate seas tervitada kolleege ja koostööpartnereid Udmurtiast. Seminari teese ja filmide annotatsioone saab lugeda seminari kodulehelt: <http://www.folklore.ee/ri/fo/konve/2015/vv/>

Järgnevad koolitused viiakse läbi Valgevene instituudis ja neist esimene on seotud andmebaaside loomise ja haldamise ning e-publitseerimise strateegiatega. Koostööprojekti rahastab Eesti Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest ning toetab ka Eesti Teaduste Akadeemia.

terjale, nn laulumaailmu, mis avanesid tema külaskäigul üksildase folkloorikandja juurde. Laulik kutsus instituudi töötajaid jäädvustama oma lauluvaramut, mida tal polnud kohapeal kellelegi üle anda. Võimsa häälega laulik jätkas kolmepäevase lindistamise järel viimaste meenunud laulude esitamist marsruuttakso peatuses, ja nagu alati, tekkis ettekannet vaadates kahetsus, et selliseid kaugel elavaid suurepäraseid pärimusetaid pole võimalik veel pikemalt ja põhjalikumalt korduvalt küsitleda. Ettekannet ilmestasid videosse võetud laulunäited.

Eesti folkoriste esindas Piret Voolaid, kes rääkis Facebooki ahelpostitusest, teismeliste identiteediloomisest ja väärtushinnangutest, mis ilmnevad postituste kaudu.

Renata Sõukand

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

24. septembril pidas Kristi Salve kõnekoosolekul ettekande “Pikk, pikk jutus, las ma alosta otsast. Pilguheit Lutsi muinasjuttude publikatsioonidele”. Järgnes kaks raamatuesitlust. Ingrid Rüütel esitles väljaannet *Kihnu tantsud* (Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus 2015) ja Risto Järv ajakirja *Keel ja Kirjandus* rahvajuttude teemalist erinumbrit “Lõputu rahvajutt” (8-9/2015).

30. oktoobril toimus iga-aastane välitöökonverents, mis lähtus teemast “Välitööd ajaskaalal”. Konverentsil esinesid Mall Hiiemäe, Liina Saarlo, Anu Korb, Pille Kippar, Ildikó Sándor, Marika Alver, Elo-Hanna Seljamaa ja Mare Kõiva. Pärast ettekandeid toimus Merili Metsvahi juhtimisel päeva kokkuvõttev ümarlaud. Järgnes film “Kuidas teha Saaremaal sokku” (2015) autor Merit Karise kommentaaridega. Päeva lõpetas hiljuti 80aastaseks saanud Pille Kippari õnnitlemine.

19. novembril pidas Madis Arukask kõnekoosolekul ettekande “Surm väljal. Agraarset viljakusriitusest Nižni Novgorodi oblastis 2015. aasta välitööde põhjal”. Seejärel tutvustas Nikolai Kuznetsov enda tõlgitud ja toimetatud raamatut *Komi mütoloogia*.

Katre Kikas

Eesti Rahvaluule Arhiivis

Veebruaris, aprillis (koos Lona Pälliga), **juunis, juulis** (koos Lona Pälliga) ja **oktoobris** oli Mari-Ann Remmel välitöödel Jüri kihelkonnas Nabalas ja Nabalast pärit inimeste juures.

Augustis nõustasid Jüri Metssalu, Mari-Ann Remmel ja Lona Päll Muinsuskaitseametit ajaloolise Harjumaa looduslike pühapaikade uuringu planeerimisel.

Augustis tegi Jüri Metssalu Juuru vallas Helda külas Mihkli talu õuel arheoloogilisi uuringuid ning leidis hulgaliselt muinas- ja keskaegset keraamikat.

Augustis, septembris ja oktoobris esitleti Ingrid Rüütli ja Sille Kapperi koostatud raamatut *Kihnu tantsud*. Esitlused toimusid **8. augustil** Kihnu tantsu päeval Kihnus, **14. septembril** Tallinnas rahvusvahelisel konverentsil “Eesti kultuuri suurpeod”, **24. septembril** Tartus ARSi koosolekul ning **2. oktoobril** Tallinnas Eesti Naisjuristide Seltsi seminaril.

6. augustil juhtis Mari-Ann Remmel pärimusteemalist jalgrattamatka Nabala-Paekna matkarajal.

8. augustil pidas Ingrid Rüütel ettekande Kihnu meestelauludest Kihnu tantsu päeval Kihnus.

15.–20. augustini (Inge Annom, Lona Päll, Mari-Ann Rimmel, Valdo Valper) ja **12.–17. septembrini** (Jüri Metssalu, Lona Päll, Mari-Ann Rimmel, Astrid Tuisk, Valdo Valper) toimusid Mari-Ann Rimmeli juhtimisel KIKi rahvusparkide projekti välitööd Matsalus.

18. augustil osalesid Ave Goršič ja Risto Järv Taani Folklooriarhiivis teisel Põhjamaade pärimusarhiivide koostöökohtumisel.

18.–20. augustini osales Ave Goršič Kopenhaageni Ülikoolis 33. Põhjamaade etnoloogia ja folkloori konverentsil “CO – Co-productions, collaborations, contestations coming together in Copenhagen” pärimusarhiivide paneelis ettekandega “The Position of Folk Belief in Estonian Folkloristics During the Soviet Era”.

16.–21. augustini toimus XII rahvusvaheline fennougristide kongress Soome Vabariigis Oulus. Eesti folkloriste esindasid seekord viis Eesti Rahvaluule Arhiivi teadlast. Liina Saarlo pidas ettekande “Of collecting folklore in North-East Estonia in the 1950ties”, Janika Oras “Historical singing spaces and practices in Central Estonia – Shared and personal experiences”, Helen Kõmmus “Songscales of Western Estonian Islands in the End of 19th Century: Finnish Scholar’s O.A.F. Lönnbohm’s alias Mustonen’s Folksong Fieldwork to Hiiumaa in 1877”, Aado Lintrop “Большой белый вождь встретится со северным шаманом” ja Anu Korb “Healing skills as group folk knowledge”.

26. ja 27. augustil osalesid Kadri Tamm ja Astrid Tuisk Jäneda mõisas Eesti mälu-asutuste suveseminaril “Mäletamise talumatu kergus: mida kogume, seda mäletame”.

10. septembril kõneles Jüri Metssalu Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade loengukursusel pühapaikade uurimise allikatest.

17. septembril pidas Mari-Ann Rimmel Tartu Ülikoolis loengu “Looduslikud pühapaigad eesti rahvapärimuses”.

19. septembril pidas Anu Korb TÜ raamatukogus Eesti Genealoogia Seltsi juubelikonverentsil “Eestlased maailmas” ettekande “Venemaa eestlaste järeltulijad”.

19. septembril toimus Jüri Metssalu juhtimisel pärimusmatk Juuru vallas Pirgu külas.

20. septembril intervjueeris Jüri Metssalu Hageris koos Igor Volkega Juri Valget.

24. septembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis ARSi kõnekoosolek, millega tähistati ühtlasi Eesti Rahvaluule Arhiivi 88. sünnipäeva. Kristi Salve pidas ettekande “Pikk, pikk jutus, las ma alosta otsast”. Esitleti ajakirja *Keel ja Kirjandus* rahvajututeemalist erinumbrit 8–9/2015 ning Ingrid Rüütli ja Sille Kapperi raamatut *Kihnu tantsud* (Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus 2015).

24. septembril toimus Juuru Rahvamajas Jüri Metssalu kutsel Mahtra looduskaitseala ümbruse ja Juuru ning Kose kihelkonna elanike uue keskkonnaühenduse esimene koosolek.

25. septembril tutvustas Teadlaste Öö ürituste raames Eesti Kirjandusmuuseumis Lilla Daam põnevamaid paiku Eesti Kirjandusmuuseumi majas. Kirjandusmuuseumi üritusi koordineeris Reet Hiimäe folkloristika osakonnast.

26. septembril alustas Jüri Metssalu kohapärimuse kursusega Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias.

30. septembril ja 7. oktoobril andis Jüri Metssalu Tartu Ülikooli usuteaduskonna kursusel “Loodus Eesti usundites” loengud kirjalikest allikatest ning looduslikest pühapaikadest pärimuses ja maastikul.

1. oktoobril esines Ingrid Rüütel Tallinna TV saates “Teie arvamus, palun”. Saatejuht Jakko Väli, toimetaja Kadi Alatalu.

2. oktoobril esines Mari-Ann Rimmel Raikkülas mõisakonverentsil ettekandega “Mõis ja mõisnikud eesti rahvapärimuses”.

7.–10. oktoobrini osales Risto Järv USAs New Yorgis konverentsil “Alice in a World of Wonderlands” ning väljaande *Alice in a World of Wonderlands. The Translation of Lewis Carroll's Masterpiece* esitlusel.

10. oktoobril osales Ingrid Rüütel koos Helen Kõmmusega Pärnu Muuseumis II koolinoorte rahvamuusikaseadete konkursi Folgi Krõmps žüriis. Ingrid Rüütel pidas ettekande “Muistne loomislaul eesti uuemas laulutraditsioonis” ja Helen Kõmmus rääkis konkursi kohustusliku loo, loomislaulu “Siidisulges lindu” esitajast ja Pärnumaa suurogust Marta Mäesalust.

15. oktoobril esines Risto Järv Washingtonis Eesti Suursaatkonnas ettekandega “Rahvaluule ja loomemajandus”.

15. ja 16. oktoobril osales Liina Saarlo Palal pärimuskonverentsil, kus pidas ettekande Kodavere regilauludest ja laulikute, tutvustas Kivikese kogukonnaportaali ja Kodavere veebivärvavat.

17. oktoobril pidas Helen Kõmmus Eesti Folkloorinõukogu pärimuskultuuri koolitusel loeng-õpitoa “Tartumaa kihelkondade jaaniaegsed laulud ja laulumängud”.

17. oktoobril toimus Jüri Metssalu juhtimisel Juurus loodava uue keskkonnaühenduse esimene matk Ulmu allikale.

19.–21. oktoobrini toimus Eesti Kirjandusmuuseumis rahvusvaheline konverents “Keelte- ja kultuurideüleene digitaalhumanitaaria”. Kolmanda iga-aastase konverentsi keskmes oli küsimus, kuidas kasutada digitaalseid tehnoloogiaid eri keeltest ja kultuuridest pärineva ainese uurimisel ja esitlemisel ning millised võimalused on maailma mitmekeelsusest tingitud mõistmisraskuste ületamiseks humanitaarses uurimistöös. Konverentsil tutvustati valminud ja käimasolevaid digitaalhumanitaaria uurimis- ja arendusprojekte, veebirakendusi ning arutleti digitaalhumanitaaria kui valdkonna arengusuundade üle Eestis ja mujal. Konverentsi peaesinejad olid Kalev H. Leetaru (*online* ettekandega), kes tutvustas maailma erikeelsete uudiste koondamise ja tõlkimise

projekti GDELT, ning Jan Rybicki, kes tutvustas kirjandustekstide analüüsitehnikaid, mis võimaldavad eritleda autorite ja kirjandusvoolude eripärasid keelestatistika alusel. Konverentsi ettekannete osale järgnes Jan Rybicki stilomeetria õpikoda ning Göttingeni Ülikooli eTRAP projekti tekstide taaskasutuse tuvastamise õpikoda. Konverentsi korraldasid Mari Sarv (ERA) ja Liisi Laineste (FO), kes mõlemad pidasid konverentsil ka ettekande. Konverentsi ettekannete teesid ja projektide tutvustused leiab Eesti digitaalhumanitaaria kodulehel (http://www.folklore.ee/dh/en/dhe_2015/). Digitaalhumanitaaria huvilistel on võimalik liituda teemakohase meililistiga aadressil <http://folklore.ee/mailman/listinfo/dh/>.

20. oktoobril viis Jüri Metssalu Eesti Rahvaluule Arhiivis ja Tartu Ülikooli arheoloogia kabinetis läbi pärimuspaikadest kõnelevate allikate praktikapäeva.

21. oktoobril esines Risto Järv Jõgevamaal Voore puhkekeskuses Emakeele Seltsi gümnaasiuminoorte keelelaagris “Nipitiri. Räägime nimedest” loenguga “Nimedest rahvapärimuses”.

21. oktoobril esines Risto Järv lühiülevaatega muinasjuttudest etno-surrealistliku animafilmi “Pulmamäng” (Animafilm, 2015) esilinastusel Tallinnas käsitöökaupluses Eesti Esindus.

23. oktoobril esines Risto Järv Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudis (TÜHI) emeritprofessori ja rahvaluuleteadlase Pille Kippari 80. sünnipäevale pühendatud seminaril ettekandega “Loomad ja kangelased. Mõned mõtted kolmest muinasjutust”.

24. oktoobril oli Raadio 7 saates “Rändur” eetris pikem intervjuu Jüri Metssaluga.

25. oktoobril korraldas Jüri Metssalu Mahtra looduskaitsealal Nõrava külas Juurus loodava keskkonnaühenduse matka, mida juhtis kogenud loodusemees Arne Kivistik.

26. oktoobril esines Andreas Kalkun Obinitsas eeposte päeval “Eeposte vahtsõ tulõmisõ” ettekandega “Süümine, juuminõ ja naase elo “Pekoh””.

29. oktoobril esines Olga Ivaškevitš Balti Audiovisuaalsete Arhiivide Kolleegiumi BAAC konverentsil “Echoes of the Past, Insights to the Future” ettekandega “From storage room to “play” button – audio/video collections of the Estonian Folklore Archive”.

30. oktoobril toimus Eesti Kirjandusmuuseumi saalis Akadeemilise Rahvaluule Seltsi konverents “Välitööd ajaskaalal” ning sellele järgnes Pille Kippari 80. sünnipäeva tähistamine. ERAst esinesid Mall Hiiemäe ettekandega “Oskar Loorits rahvaluulekogujana ning kogumistöö ideoloogina”, Liina Saarlo “Vestlesin kolme objektiga. Saak oli suhteliselt hea... Rahvaluule kogumisest 1950. aastatel Ida-Virumaal” ning Anu Korb “Folkloorikogujate välitöökirjeldused ajastuomase kogumistöö peegeldusena”.

2. novembril rääkis ERA vanemteadur Mall Hiiemäe hingedeajast hingedepäeva Aktuaalses Kaameras.

3. novembril esines Aado Lintrop Tartu Ülikoolis sümposiumil “Epics and the Related Genres between Orality and Literacy” ettekandega “The poem Yangal-maa and Mansi epic”.

6. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumi saalis Ingrid Rütütl 80. sünnipäevale pühendatud etnomusikoloogia seminar. Esinesid Austė Nakienė Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudist (“Shifts in the Lithuanian traditional culture. Folksongs in the 21st century city / Muutused leedu rahvakultuuris. Rahvalaulud 21. sajandi linnas”), ERAst Janika Oras (“Ürgne, lummay, kriipiv, viltune. Seto pooltoon-poolteisttoon-laadi taaselustamise kogemusi”), Eesti Folkloorinõukogu esinaine Kati Taal (“Eesti Folkloorinõukogu roll Eesti folklooriliikumises”) ning ERAst Ave Goršič (“Seitse soovi. Ootused ja täitumised 1967–2015”).

Ingrid Rütütel esitles plaadikomplekti “Muhu rahvamuusikat, laulumänge ja -tantse” sarjast “Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist, 9” (toimetaja Janika Oras). Päeva jooksul tegid elavat muusikat Krista, Raivo ja Uku Sildoja pereansambel, noorte rahvamuusikaseltsi Maatasa pillimängijad Helin Pihlap, Anzela Sirel, Madli Lehiste, Carol Maask, Siim Saarela, Arnold Milihhin ja Karl-Mart Trolla Halliki Pihlapi juhendamisel, kandlemängijad Tuule Kann, Tarmo Kivisilla, Helen Kõmmus ning päkarauakandele ja lõõtsamängija Juhan Uppin. Muusikalisi tervitusi lisasid ka juubilari õnnitlejad. Seminari korraldajad olid etnomusikoloogid Taive Särg ja Helen Kõmmus.

9. novembril esines Kadri Tamm Viljandimaal Kõpu põhikoolis Oskar Looritsa 115. sünniaastapäeva puhul korraldatud mälestuspäeval ettekandega rahvaluulest ja Oskar Looritsast.

12. novembril esines Mall Hiiemäe Väike-Maarjas Viru Instituudi ja Väike-Maarja pärimuspäeval ettekandega “Väike-Maarja ning Simuna rahvapärimus ja selle kogujad”.

13. novembril osales Jüri Metssalu Muinsuskaitseameti looduslike pühapaikade ekspeditsioonikogu uue koosseisu esimesel koosolekul.

15. novembril pidas Ingrid Rütütel Palmse mõisas Eesti Looduskaitse Seltsi konverentsil “Lahemaa loomise lood” ettekande “Lahemaa rahvalaulude kogumisest, publitseerimisest ja taaselustamisest”.

18.–25. novembrini toimus Pariisis esmakordselt seto kultuurifestival “Seto nädal”, mille korraldas INALCO (Institut national des langues et civilisations orientales). ERAst pidasid konverentsil “Journées seto” ettekanded Andreas Kalkun (“Les chants autobiographiques des femmes seto”, Seto naiste eluloolaulud) ja Mari-Ann Rimmel (“Les caractéristiques de la tradition orale locale seto”, Seto kohapärimuse tunnusjooni).

Näidati ka Aado Lintropi ja Janika Orase filmi “Seto saaja” (2009), kohapeal oli vaatajatega vestlemas Aado Lintrop. Kaasaegselt seto luulest rääkis Andreas Kalkun koos Kauksi Üllega.

19. novembril rääkis Ingrid Rütütel Pärnus pulmakommete seminaril Eesti pulmakommetest ja nende kasutamise võimalustest tänapäeval.

21. novembril pidas Jüri Metssalu Käsmu Meremuuseumis Lahemaa rannakülade mälumaastike infopäeval ettekande kohapärimusest Maa-ameti mälumaastike kaardi-rakenduse Matsalu ja Vilsandi rahvusparki näitel, ta osales ka järgnevas metoodilises arutelus.

21. novembril juhtis Helen Kõmmus Tartu Linnaraamatukogus kogunenud Tartu pereklubis kadripäeva-teemalist vestlusringi.

25.–26. novembril osales Risto Järv Saksamaal Göttingenis rahvusvahelise muinas-jutuentüklopeedia *Enzyklopädie des Märchens* viimase osa ilmunisele pühendatud konverentsil “Homo Narrans. Der Mensch und seine Welt in Erzählungen”.

2. detsembril esitles Anu Korb Eesti Kirjandusmuuseumis raamatut *Roosi Siberialood* sarjast “Eesti asundused VII (koostanud ja toimetanud Anu Korb, EKM Teaduskirjastus 2015).

Ave Goršič, Risto Järv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

13.–18. juulini pidas Liisi Laineste loenguid rahvusvahelises huumoriuurimise suvekoolis Peterburis, Venemaal, kus rääkis teemadel “Humour and insult in online interaction” ja “New media and humour”.

14.–24. septembrini viibisid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Bulgaarias välitöödel Vratsa ja Vidina piirkonnas.

25. septembril astusid Teadlaste Öö raames kirjandusmuuseumis üles Reet Hiiemäe, Renata Sõukand ja Mare Kõiva terviseteemaliste loengute ja töötubadega.

29. septembril andis Reet Hiiemäe Kanal 2 saatele “Reporter” intervjuu teemal, miks inimesed usuvad tänapäeval maagiat ja käivad imearstide juures.

Oktoobri- ja novembrikuus viibisid osakonnas külalisteadlastena koostööpartnerid Udmurtiast (Jelena Popova ja Galina Gluhhova).

1. oktoobril osales Reet Hiiemäe Lääne-Tallinna Kesksaigla naistekliiniku 45. aastapäeva konverentsil ettekandega “Lastetusega seotud uskumused Eestis”.

13.–18. oktoobrini osales Liisi Laineste Krosnos (Poola) konverentsil “Communication Styles II” ja esines seal ettekandega “Refugee crisis and internet hate speech”.

19.–21. oktoobrini korraldasid Mari Sarv ja Liisi Laineste kirjandusmuuseumis konverentsi “International Conference on Translingual and Transcultural Digital Humanities”, kus Liisi Laineste esines ettekandega “Refugee Crisis and Big Data”.

20. ja 21. oktoobril osales Raivo Kalle Tallinna Loomaaia loodushariduskeskuses seminaril “Kommunikatsioon looduskaitstes ja loomaaias” ettekandega “Keskkonnamuutuste kajastamine põliste saarlaste juttudes”.

29. oktoobril esines Piret Voolaid Tartus Eesti Rahvapärimuse Kooli mardi- ja kadripäeva kombestiku koolitusel loenguga “Eesti mõistatuste alaliigid ja allikad. Mõistatamine kadri- ja mardipäeva kombestikus”.

29. oktoobril pidas Reet Hiiemäe Jõgevamaal Juula külamajas ettekande “Üleloomulikest juhtumistest, võimetest ja inimestest meie keskel”.

2.–5. detsembrini osales Liisi Laineste Sofias (Bulgaaria) konverentsil “Multimedial Representations of the Other and the Construction of Reality: East-Central Europe, 1945–1980”, kus esines ettekandega “Remembering WWII: Humorous life stories”.

1.–4. novembrini Eesti ja Valgevene arengukoostööprojekti esimesel visiidil Valgevenes osalesid Renata Sõukand ja Mare Kõiva. Projekti rahastab Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest ja Valgevene Teaduste Akadeemia.

1.–8. novembrini osales Anneli Baran Taviras (Portugal) iga-aastasel vanasõnakollokviumil “9th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs” ettekandega “Weather paremias – a special case of proverbiality”.

5.–16. novembrini osalesid Itaalias Roomas toimunud konverentsil “Arheoastronoomia ja ajalugu“ Mare Kõiva ettekandega “About Sea and Wind – Theories of Lennart Meri About Ancient Religion” ja Andres Kuperjanov ettekandega “Historical Background of Modern Folk Belief”, mõlemad osalesid digitaalsete ressursside alasel seminaril ettekandega “Estonian experiences with digital data”.

10. novembril pidas Reet Hiiemäe Tartus rahvusvahelisel seminaril “Uncanny experiences and narratives: Embodiment, senses, interpretative frames” ettekande “The voices of the unborn. Narrated experiences of childless families”.

13.–20. novembrini võõrustas osakond külalisteadlasena koostööpartnerit Ekaterina Anastasovat Bulgaariast, Sofiast.

19. novembril korraldasid Renata Sõukand, Mare Kõiva ja Piret Voolaid Eesti ja Valgevene arengukoostööprojekti raames kirjandusmuuseumis teaduslik-praktilise seminari “Folkloori uurimise perspektiivid”. Piret Voolaid esines seminaril ettekandega Facebooki ahelpostitustest ja varateismeliste identiteedist. Lisaks ettekannetele näidati kahte Valgevene etnograafilist filmi. Koostööprojekti rahastab Eesti Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest ning toetab ka Eesti Teaduste Akadeemia.

24. novembril andis Raivo Kalle Lustivere põhikooli algklassidele looduskaitse teemalise õppetunni.

30. novembril pidas Reet Hiiemäe Tallinnas Tammsaare muuseumi 11. sügiskonverentsil “Haiguse temaatika eesti kirjanduses” ettekande “Inspireeriv Must Surm”.

3. ja 4. detsembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis lasteaiaõpetajate eesti keele koolitusseminar “Üki, kaki, kommi, nommi...”, mille korraldas Piret Voolaid.

Teisipäevaseminarid

6. oktoobril esines ettekandega “Jutustamine ja žestid *stand-up* komöödias” Turu Ülikooli doktorant Antti Lindfors, kes uurib refleksiivsust püstijalakomöödias – pop-kultuuri suulises esitusžanris.

8. oktoobril tegi Saša Babič (Sloveenia etnoloogia instituut) ettekande “Soolised stereotüübid ja eelarvamused sloveenia naljaküsimumustes”. Naljaküsimumused moodustavad mõistatuste alamkategoriat, olles kõige levinumaks mõistatuste liigiks tänapäeva Sloveenias. Funktsioonilt anekdoodid, kuuluvad nad kahe žanri – mõistatuste ja anekdootide piirialale. Kõnealune žanr katab laia argieluteemade ringi ning on esindatud kõigis sotsiaalsetes rühmades.

13. oktoobri kõneles Tatjana Minnijahmetova: “Puhtuse kontseptsioon udmurdi traditsioonilises maailmavaates”.

27. oktoobril vaatles Udmurdi Riikliku Ülikooli dotsent Galina Gluhhova oma ettekandes udmurdi noorterituaale ja pidustusi. Tähelepanu all olid rituaalide läbiviimise aeg, struktuur, põhilised osavõtjad ja nende tegevus, rituaalse käitumise ja atribuutika sümboolsus ja funktsionaalne suunitlus. Rituaalide kontekstis jälgiti paarilise (peigmehe või pruudi) valikule suunatud mängu ja lõbustusi.

17. novembril pidas Jelena Popova ettekande “Maskeerimine ja sandikskäimine talviste pühade perioodil”. Vaatluse all olid udmurtide kombed ja uskumused.

25. novembril tutvustas Elo-Hanna Seljamaa Peter Jan Margry ja Cristina Sánchez-Carretero toimetatud kogumikku *Grassroots Memorials. The Politics of Memorializing Traumatic Death* (2011, Berghahn Books) ning rääkis oma 9. mai teemalistest välitöödest Tallinnas.

1. detsembril pidas Alexandra Arkhipova ettekande “Folkloori eest vangi: anekdoodid, laulud ja kuuldused kohtuliku uurimise all Nõukogude Liidus ja tänapäeva Venemaal”. Vaatlus keskendus folkloori ja võimu vahelistele suhetele 1922–2015: kuidas KGB jäädvustas poliitilist folkloori 1929. aastal, mis toimus tsenseerimata pärimusega suure terrori perioodil ja hiljem, kuidas olukord muutus pärast Stalini surma, ja sellele, mis toimub nüüdisajal.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

18. septembril pidas Gauhati ülikooli doktorant Bijoy Sankar Barman loengu “Transmitting Lived Lores through Poetry: Perspective of a Native Assamese”.

6. oktoobril pidas prof. William Westerman (New Jersey Linna Ülikool, USA) loengu “Museums as a Space for the Inclusion of Refugees, and Other Experiments in Multiculturalism”.

7.–9. oktoobrini korraldas osakond koostöös TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonnaga ja Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudiga Viljandis viienda rahvusvahelise noorte folkloristide konverentsi “Folklore of Connections, Folklore of Conflict” (Kontaktide ja konfliktide folkloor).

12. oktoobrist 2. detsembrini pidas külalisõppejõud Alexandra Arkhipova (Venemaa Riiklik Humanitaarülikool) eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas ingliskeelse loengukursuse “The vernacular system of taboos in speech genres, folk texts and social practices”.

14. oktoobril pidas Gauhati ülikooli doktorant Gitu Rani Kalita loengu “Identity building through folklore: A case study from North Eastern India”.

19. oktoobril pidas Mihály Hoppál (Ungari Teaduste Akadeemia Etnoloogia Instituut) külalisloengu “Fieldwork experiences among shamans” (Välitöö kogemused šamaanide seas).

20. oktoobril pidas Rajat Nayyar (visuaalantropoloog Indiast) loengu “Dying in Kashi: Folklore on dying and death in the Bhojpuri region” ja näitas enda filme.

3. novembril korraldasid TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakond ning TÜ maailma keelte ja kultuuride kolledž sümposiumi “Suulised ja kirjalikud eeposed ning nende lähizanrid” (Epics and the Related Genres between Orality and Literacy).

4. ja 5. novembril pidas Evangelos Avdikos (Thessaly ülikool, Kreeka) eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas kaks loengut: “Folks studies in Greece and the concept of continuity” ja “Differentiating Worldview. Kalikantzaroi (Goblin) – Stories, Cyclical Time and Orthodox Christian Doctrine”.

10. novembril korraldas osakond koos Turu Ülikooliga rahvusvahelise koostööprojekti “Mind and the Other” raames töötoa “Uncanny experiences and narratives: Embodiment, senses, interpretative frames”.

13.–25. novembrini pidas külalisõppejõud Jelena Popova (Iževsk, Udmurtia) venekeelse loengukursuse folkloristlike välitööde metodoloogias.

27. novembril korraldas osakond koostöös Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Ingerisoomlaste Liiduga projekti “Etnilisus, rahvusloome ja rahvuspoliitika Venemaal nõukogude ajal ja tänapäeval soome-ugri rahvaste näitel” (ETF9271) raames ettekandepäeva “Etnilisus riikluse rüpes: Läänemeresoome rahvad Loode-Venemaal”.

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Birthday greetings!

Veljo Tormis (85), Pille Kippar (80), Ingrid Rüütel (80), Vilmos Voigt (75), Enn Ernits (70), Tarmo Kulmar (65), Anu Korb (65), Irina Sedakova (60), Terry Gunnell (60), Piret Õunapuu (60), Guldžahon Jussufi (60), Tiiu Jaago (55), Marju Kõivupuu (55), Anneli Baran (45), Katre Õim (45), Helen Kõmmus (40)

Cooperation between heritage archives of the Nordic and Baltic countries

Ave Goršič writes about a seminar organised by the Network of Nordic and Baltic Tradition Archives in Oslo, a working meeting at the Danish Folklore Archives on August 18, and a meeting in Zagreb dedicated to the legislation concerned with archives.

International conference “Cultures of Sense: Approaches to the Sensuality of the Social World” in Zurich

An overview of the conference is given by Reet Hiimäe.

Conference of folk cultures at Tallinn University

Iivi Zajedova writes about the conference “Big Festivals of Estonian Culture as Part of World Heritage”, which took place at Tallinn University on September 14.

Collecting and fieldwork, present and past

Katre Kikas gives an overview of the conference of the Academic Folklore Society, “Fieldwork on a Time Scale”, on October 30.

Belorussian culture researchers are eager to enter European research space with the help of the Estonian Literary Museum

Renata Sõukand gives an overview of the cooperation between Estonian and Belorussian researchers.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from July 2015 to December 2015.

Teadusliku ja praktilise väärtusega kogumik Saaremaa muusikapärimusest

*See Soaremoa on üks väikene moa,
aga siiski soarlane laulab koa*

Ingrid Rüütel. Saaremaa laule ja lugusid. Mis on jäänud jälgedesse I. EKM Teaduskirjastus. Tartu, 2015. 400 lk.

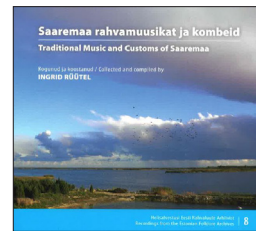
Ingrid Rüütel. Saaremaa laule, tantse ja kombeid. CD ja DVD komplekt sarjast "Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist" 8. EKM Teaduskirjastus. Tartu, 2014.

Eesti tähelepanuväärsete rahvamuusikapiirkondade uurimine on saanud sisuka järje. Etnomusikoloog Ingrid Rüütli koostatud terviklik kaksikväljaanne Saaremaa muusikapärimusest sisaldab plaadikomplekti "Saaremaa rahvamuusikat ja kombeid" (2014) ja raamatu "Saaremaa laule ja lugusid" (2015).

2014. aasta oktoobris ilmunud duubelplaat pakub huvilistele valikut aastatel 1961–2012 heli- ja filmilindile jäädvustatud Saaremaa pärimusest. Laserplaat "Saarlaste lauluvara 20. sajandi alguses" annab esindusliku heliülevaate saarerahva rikkalikust laulupagasist, nii regilauludest kui ka uuematest riimilistest salmilauludest. Videokandjal "Saaremaa laule, tantse ja kombeid" on väärtuslikke filmikatkendeid kohtumistest kohalike laulumeistrite, lauljate ja pillimeestega, näiteid seltskonnatantsude kohalikest variantidest Valjalas, näärikommetest Laimjalas ja pulmakommetest Mustjalas.

Suureks tehniliseks proovikiviks oli 1961. aastal Saaremaa rahvaluule kogumise ekspeditsiooni ajal tehtud tummfilmi ja helisalvestuste sünkroniseerimine. Ingrid Rüütel tunnistab plaadi saatesõnas, et omal ajal piiratud tehniliste võimaluste tõttu eraldi jäädvustatud heli ja pildi digitaalne ühendamine osutus tõsiseks väljakutseks. Ent töö kiidab tegijat. Taastatud tervik annab mitmekülgse ja tõepärase ettekujutuse nii omaaegsest Valjala näärde tähistamisest kui ka Mustjala pulmarituaalist. Imetlusväärne on tummfilmilõikude põhjal tantsude ja laulude tuvastamine ning nende saamine helisalvestustega samasse rütmi. Tulemus on nauditav. Digitaalselt taastatud pärimus on ka folkloristlikult väärtuslik ja teed rajav.

2015 jaanuaris trükivalgust näinud mahukasse raamatusse valitud laulud on kogutud Saaremaa eri piirkondadest aastatel 1956–2012. Ühes kolleegidega on Ingrid Rüütli õnnestunud talletada arvestatav kogu peaaegu kõigist 20. sajandi alguses Saaremaal säilinud regilauludest ja laiemalt levinud uuematest riimilistest lauludest. Tänu pikaajalisele kogumistööle oli võimalik nüüd kaante vahele kõita esinduslik kollektsoon saarlaste elu üle poole sajandi saatnud pärimusmuusikast. Üksikasjalikult noodistatud ja litereeritud lauludele annavad lisavärvi mitmekülgset lahtiseletatud taustad: lood laulude loojatest, sündmustest ja prototüüpidest, laulmisolukordadest ja -tavadest, pillimängust ja tantsimisest ning paljustki muust.

Teadusliku väärtusega raamat sisaldab põhjalikke peatükke Saaremaa rahvalaulude kogumise olukordadest ja eesmärkidest, regivärsilistest ja uuematest rahvalauludest, trükiste mõjust laulutraditsioonile, kohalikest külalauludest ja laulumestritest, kodupaigalauludest, ballaadidest, ringmängu- ja tantsulauludest, ajaloosündmustest rääkivatest lugudest ning sõdurilauludest, meremehe-, vangi- ja saatuselauludest. Väljaande eriliseks kallisvaraks on esitajate ja loojate järgi korrastatud, antoloogiale kohaselt laulu- ja aineregistritega varustatud ning kogumispäevikutega elavdatud rahvaluule, mis annab kogumikule ka suure praktilise väärtuse, olles suunatud laiale kultuurihuviliste sihtrühmale.

Raamatu sisu avavas teadusartiklis on Ingrid Rüütel oma arvukate Saaremaa rahvaluulereetkede hulgast nii mõndagi käiku ja mitmeidki pärimusjuhte eriliselt esile tõstnud. 1956. aastal tudengina rahvaluulepraktikal noodistas ta kohalikku laulupärimust Kihelkonna ja Vilsandi põlistelt saarlastelt. 1961. aastal Ida-Saaremaal pöörati koos Ottilie Kõiva, Herbert Tampere ja teiste folkloristidega erilist tähelepanu kohalikele laulumestritele ja vanadele kombetalitustele. Kohtuti legendaarse protestilauliku Konstantin Tuttava ja külalaulude meistri Aleksander Nõguga, filmiti Mustjala pulmakombeid ja Laimjala aastavahetus-rituaale. 1974. aastal jäädvustas Rüütel Valjalas Anna Milleri traditsioonilisi ja kogujale eriti südamelähedasteks saanud laule. 1975. aastal kohtus rahvamuusikauuriija Sõrves silmapaistva laulumehes ja pärimusetundja Villem Õunpuuga. Kogumiku värskema materjali, olustikulist meestelaulutraditsiooni jätkava Laimjala rahvalauliku Maidu Valliku humoristlikud külalaulud, on etnomusikoloog filminud aastal 2012.

Omamoodi kultuurilooliseks põnevikuks võib pidada peatükki uuema rahvalaulu trükiallikatest. Autor pakub põhjalikku sissevaadet n-ö raamatulaulude žanrisse, mille tekstid pärinesid kirjalikust kultuurist, koolilaulikutest ja koorilaulutraditsioonist, erinevate sõnadega vabalt seostuvad viisid levisid aga suuliselt. Rüütel on näidete varal tuvastanud, et peaaegu kõik eesti rahva seas veel 20. sajandi esimesel poolel tuntud lõppriimilised armastuslaulud ja lüürilised ballaadid on saanud alguse kirjalikest, tihtilugu saksa algupäraga allikatest. Innustunud uurija juhatusel uuemate rahvalaulude esmaste allikate juurde jõudmine ja edasisi levimisteid mööda rändamine pakub lugejale avastamisrõõmu ja üllatuslikke leide.

Rahvaluule väärtuslikke kullateri kogudes jääb folkloristidel vahel sõelale ka erilisi pärimuspärle. Ingrid Rüütli sõnul on tema Saaremaa retkede kõige hinnalisemaks leiuks Oldi Aadu lugu, kus laiemalt tuntud regivärsiline laul laevahukust on seotud kohalike traagiliste sündmustega, kolme Saaremaa mehe õnnetu uppumisega paadireisil Soome.

*Oi, oi, oi, oi, Oldi Aadu,
vähikeine Välja Jaani,
pisikeine Pihla Pärti –
nad tahtsid korra Soome minna,
Soomest halba soola tuua,
Abust halva hinna eest.
[---]
Tuli aga tuul ja tõstis tormi,
masti tema löi siis maini katti,
piidad löi kõik pilli-palla.*

*Siis said mehed merese
ja emalapsed lainetele...*

(RKM, Mgn. II 2602 a. < Valjala khk, Turja k < Põide khk, Võhma k – Ingrid Rüütel < Anna Miller, snd 1882. Vt ka Rüütel 2015: 364–365.)

Autor kirjeldab üksikasjalikult Ajalooarhiivis tehtud “detektiivitööd”, mille tulemusena õnnestus selgitada välja regivärsi aktiivsel kasutusperioodil laulu sisse pandud saatusliku mereõnnetuse tõenäoline toimumisaeg ja laulu ajaloolised prototüübid. Arhiiviandmete põhjal on meeste uppumise lugu võimalik seostada 1844. aastal tormis kadunuks jäänud kolme Põide kihelkonna Liigalaskma küla talupojaga. Eriliselt väärib esile toomist, et uurijal õnnestus ajalooürikutest tuvastada ühe laulus nimetatud tegelase, 170 aastat tagasi Põides elanud Oldi Aadu elukoht ja teha emotsionaalselt tähtis külaskäik Oldi talu praeguste elanike juurde.

Teadlane Ingrid Rüütel avaneb Saaremaa raamatu lehekülgedel lugejale ka mõneti üllatavas rollis. Ta on ladusa stiiliga jutustaja, kelle värvikad olustikulised kirjeldused ja kujundliku sõnaga maalitud portreed on ehedad ja paeluvad. Omaette väärtuslikuks materjaliks on välitööpäevikud, mis kajastavad värvikalt omaaegset eluolu ja kogumis-situatsioone. Kaasahaaravad meenutused kogumisretkedest on kohati seikluslikud ja vahel lausa poliitiliselt pingelised. Autor meenutab 1956. aasta Kihelkonna ja Vilsandi kogumisretkest üht karmkoomilist vahejuhtumit piirivalvestaabis:

Kõige naljakam oli aga see, et erilist kahtlust äratasid minu noodid. Piirivalveohvitser, kes meiega tegeles, polnud ilmselt enne kunagi noote näinud ja pidas neid mingiks šifreeritud koodiks. Tema üsna kurjale küsimusele, mis asjad need on, vastasin, et ноты. – Что за ноты?! Seletasin siis, et need on ümbruskaudsetelt inimestelt kogutud rahvalaulude meloodiad, näitasime ka Salme [Lubi] kirjapanud laulude tekste. Seepeale käskis ta mul need ette laulda. Laulsin paar viisi. Siis jäi ikka rahule ja lõpuks saime ka loa Vilsandile minna (Rüütel 2015: 105).

Noore folkloristi järgmine erialane reis Saaremaale sai teoks 1961. aastal, kus muu pärimuse hulgas salvestati ühes Eesti rahvamuusika teadusliku uurimise rajaja Herbert Tamperega ka Mustjala pulma. Oma õpetajalt ja kolleegilt võttis Ingrid Rüütel üle ka Saaremaa laulude teadusliku uurimise teatepulga¹. Pärast ülikooli lõpetamist asus ta kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas tööle just Mustjala viiside noodistamisega. Tema koostatud on Mustjala regiviiside tüpoloogia, mis ilmus nii eraldi uurimusena sarja “Ars Musicae Popularis” avanumbris 1980 kui ka Herbert ja Erna Tampere koostatud “Vana kandle” Mustjala köite lisana viis aastat hiljem. 1974. aastal avaldas Rüütel *Keele ja Kirjanduse* veergudel juba oma Saaremaa välitöödest inspireeritud artikli “Ida-Saaremaa külalauludest ja laulumeistritest”. Järgnenud on mitmeid teaduslikke kirjutisi saarlaste rahvamuusikast. Tema aastakümnete pikkune uurimistöö on viinud loomulikku rada mööda Saaremaa laulude kogumiku koostamise ja avaldamiseni.

Hea töö nõuab hea aja. Aastakümneid kestnud mahukas kogumis- ja uurimistöö on saanud plaadi peale ja kaante vahele kahe tegusa aasta jooksul. Ingrid Rüütli on olnud õnn teha koostööd hea ja asjatundliku toimkonnaga, keda ta oma raamatu sissejuhatuses ka vääriliselt esile toob.

Plaatidekomplekti helisalvestuste kvaliteedi eest kandis hoolt Jaan Tamm ja videod korrastas Jaan Kolberg. Koostöös viimasega on kogumiku autor jõudnud ka hea tulemu-

seni Saaremaal 1961. aastal tehtud tummfilmide ja helisalvestuste sünkroniseerimisel. Angela Arraste ja Sille Kapperi kaastöö rahvatantsude tuvastamisel helita filmilindilt kinnitab nende kõrget erialast asjatundlikkust. Eesti Rahvaluule Arhiivi kogusid tutvustava plaadisarja toimetaja Janika Oras on käesoleva komplekti redigeerimisel andnud sellele teaduslikult korrektse lihvi.

Raamatu keelelise väljenduse luges ja tunnetas mõttega läbi Asta Niinemets. Lisaks Ingrid Rüütli tegelesid raamatu mahuka laulusalve üksikasjaliku noodistamisega Ludmilla Toon ja Edna Tuvi, kes teostas ka professionaalse noodigraafika. Tekstid on folkloristiliku asjatundlikkusega litereerinud Erna Tampere ja Ingrid Rüütel. Tunnustamist väärib murdetoimetaja Ester Kuusiku töö. Tekstides on säilitatud piirkonnale iseloomulik hääldus ja sõnavormid, tänu millele on Saaremaa murdekeelseid laulusõnu ja lugusid nauditav lugeda.

Nii duubelplaadi kui ka raamatu on varustanud erialaselt täpsete ingliskeelsete tõlgetega Inna Feldbach. Kujundaja ja küljendaja Krista Saare on kunstniku käe ja hea kultuuritunnetusega andnud Saaremaa pärimuskogumikule eht-saareliku vormi. Erilist tähelepanu väärib raamatu mitmekesine ja kultuurilooliselt väärtuslik pildivalik, mis annab tunnistust tihedast koostööst arhiivide ja erakogudega ning raamatu koostaja enda heast fotograafisilmast.

Tänu Saaremaal kodunenud Ingrid Rüütli üle poole sajandi kodusaare heaks tehtud tööle on valik sealsest rikkalikust lauluvarast nüüd ka teaduslikult "laulu sisse pandud" ja saarlastele auga tagasi antud. Saaremaa rahvalaulude teadusliku ja praktilise väärtusega kogumiku tutvustust on sobilik lõpetada autori poolt raamatu kokkuvõttes sõnastatud lootusega: "Tore oleks, kui see [kogumik] ärgitaks noori kohalikku pärimust uurima, innustaks uusi laulegi looma ja kohalikku laulutraditsiooni edasi kandma ning lisama uusi lehekülgi Saaremaa kultuurilukku."

Helen Kõmmus

Kommentaar

¹ Saaremaa rikkalik lauluvara on köitnud mitmeid Eesti rahvaluuleuurijad. Eesti rahvalaulude esimeses teaduslikus väljaandes Alexander Heinrich Neusi 1850 ja 1851 ilmunud antoloogia *Estnische Volkslieder* I ja II osas on Saaremaalt ja ka Muhust kokku seitse regilauluteksti. Soome haritlane Oskar Anders Ferdinand Mustonen avaldas Saaremaalt 1877. aastal kogutud kümnekonna regilaulu ja uuema rahvalaulu teksti ühes sisukate kommentaaridega kogumikus *Virolaisia kansanrunoja. Vihukene eesti rahva laulusid* Helsingis 1883. Matthias Johann Eiseni ja Oskar Kallase koostatud ning Kaarle Krohni toimetatud 1926 ja 1932 ilmunud tüpoloogilises väljaandes *Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest* on Saaremaalt arvestatav hulk regilauluvärsse. Herbert Tampere kogumikus *Eesti rahvalaule viisidega* (1956–1965) on juba esinduslikum valik Saaremaa vanemaid laule koos viisidega. Sellele järgnenud Ülo Tedre tekstiantoloogia *Eesti rahvalaulud I–IV* (1969–1974) pakub sisuka kogu Saaremaa regilaulude tekste. Teaduslikult põhjalik sissevaade Mustjala kihelkonna regilaulupärimusse ilmus Herbert ja Erna Tampere koostatuna aastal 1985 sarja "Vana kannel" V osana. Saaremaa regilauludest on hea ülevaate andnud Otilie Kõiva 2002. aastal ilmunud maakondlikus kogumikus *Saaremaa. Loodus, aeg, inimene* 1. Samas kogumikus ilmus ka Ingrid Rüütli ülevaade Saaremaa uuemast rahvalaulust.

Kirjandus

- Eisen, Matthias Johann & Kallas, Oskar (koost) 1926. *Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest I*. Tartu: EKS.
- Eisen, Matthias Johann & Kallas, Oskar (koost) 1932. *Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest II*. Tartu: EKS.
- Kõiva, Otilie 2002. Regilauludest. Kään, Heino (toim). *Saaremaa. Loodus, aeg, inimene I*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 514–520.
- Mustonen, Oskar Anders Ferdinand 1883. *Virolaisia kansanrunoja. Vihukene eesti rahvalaulusid*. Helsinki: Soome Kirjanduse Selts.
- Neus, Alexander Heinrich 1850–1851. *Estonische Volkslieder I, II*. Reval: Kluge und Ström.
- Rüütel, Ingrid 1974. Ida-Saaremaa külalauludest ja laulumeistritest. *Keel ja Kirjandus* 4, lk 232–241; 5, lk 287–241.
- Rüütel, Ingrid 1980. *Mustjala regiviiside tüpoloogia*. Ars Musicae Popularis [1]. Tallinn: Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Rüütel, Ingrid 2002. Uuem rahvalaul. Kään, Heino (toim). *Saaremaa. Loodus, aeg, inimene I*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 520–534.
- Tampere, Herbert 1956–1965. *Eesti rahvalaule viisidega I–V*. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia & Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum.
- Tampere, Herbert & Tampere, Erna 1985. *Mustjala regilaulud*. Vana kannel V. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia & Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum.
- Tedre, Ülo 1969–1974. *Eesti rahvalaulud*. Antoloogia. I–IV. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

BOOK REVIEW

About musical heritage in Saaremaa: A collection of scholarly and practical value

Ingrid Rüütel. *Saaremaa laule ja lugusid*. Mis on jäänud jälgedesse I. ELM Scholarly Press. Tartu, 2015. 400 pp.

Ingrid Rüütel. *Saaremaa laule, tantse ja kombeid*. CDs and DVDs from the series Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 8. ELM Scholarly Press. Tartu, 2014.

An overview by Helen Kõmmus.

Autoritest

Reet Hiemäe – Eesti Kirjandusmuuseumi teadur rahvausundi ja usundiliste juttude alal. Tema uurimishuvide hulka kuuluvad rahvapärimuse psühholoogiline aspekt, üleloomulikud kogemused, mentaalsete kaitsemehhanismide avaldumine folklooris.

reet@folklore.ee

Mare Kõiva – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Tema huvikeskmes on olnud rahvausund ja mütoloogia, hõlmates nt loitse ja meediumeid, haldjapärimust, isiku-, aheljutte ning hirmufenomeniga seotud probleematikat. Ta on uurinud rahvaravitsejaid, erinevaid internetikogukondi alates online-meditatsiooni ja -religiooni ilmingutest transmeedialiste nähtusteni, rituaalse aasta mõjutegureid ning infotehnoloogia kasutamist folkloristikas. Folklooriajakirjade *Folklore: EJK* ja *Mäetagused* peatoimetaja, paljude usundi- ja folkloorikogumike toimetaja.

mare@folklore.ee

Stanislav Nemeržitski – Tallinna Ülikooli kasvatusteaduste doktorant. Tema uurimisvaldkonnaks on loovuse väljendumine ja äratundmine, sh kooli kontekstis ja loominguulistest tegevustes ning selle seosed tervise ja heaolu näitajatega. On osalenud mitmes rahvusvahelises loovust käsitlevas uurimisprojekti, kuuludes põhitäitjate hulka. Ka käesoleva projekti raames on põhitäitja.

stanisn@tlu.ee

Iivi Zajedova – Tallinna Ülikooli rakendusloome vanemteadur, Praha Karli Ülikooli külalisõppejõud. Uurimused on seotud väliseestlaste harrastustegevuse ja suurpidude, identiteedi küsimustega ning Balti koostöö uuringutega. On osalenud ja juhtinud uurimisprojekte Tallinna Ülikoolis ja ka väljaspool Eesti Vabariiki.

iivi.zajedova@gmail.com

Ülle Sillasoo – on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogia-geograafiateaduskonna botaanika ja üldbioloogia erialal ning kaitsnud doktoriväitekirja “Plant depictions in late medieval religious art in southern Central Europe: an archaeobotanical approach” Kesk-Euroopa Ülikooli keskaja uuringute osakonnas Budapestis. Ta on töötanud arheobotaanikuna Eesti Muinsuskaitse Seltsi arheoloogiarühmas Agu, taimeökoloogina Tallinna Ülikooli ökoloogia instituudis ja maastiku-uurijana Tallinna Ülikooli Eesti humanitaarinstituudis.

sillasoo.ulle@gmail.com

Kogumistööst

Rahvaluule kogujast Richard Viidalepast (foto ERA fotokogust) loe lk 101.

Rahvaluulearhiivi seitsmest soovist loe lk 95.

Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kogumiskonverentsist loe lk 122.

*Rahvatantsupidudel osalemiste motivatsioonist eestlastel ja väliseestlastel loe alates lk 55.
Foto rahvatantsurühma Tulehoidjad arhiivist pärineb ajakirja 49. numbrist.*

✿ Mitteverbaalne sündmus kui usundilise jutuloome osa (7) ✿ Saatekirjaga rahvaarsti juures (25) ✿ Rahvatantsu harrastamine ja suurpidudest osavõtmine: põhjused ja seosed subjektiivse heaoluga (55) ✿ Seened “keskaja sügise” kristlikus kunstis (75) ✿ Seitse soovi. Ootused ja täitumised 1967–2015 (95) ✿ Richard Viidalepp rahvaluule koguja ja kolleegina (101) ✿

ISSN 1406 - 992X

*Indexed by MLA Folklore Bibliography,
Ulrich's Periodicals Directory, etc.*